

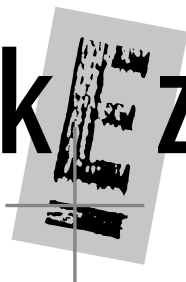
emlék ztető

EMLÉK PONT
FÉL ÉVSZÁZAD VÁSÁRHELYEN

2020
1-4

Emlékeztető
2020. 1-4. szám

emlékzetterő

2020. 1–4. szám

Kiadványunk
a Magyar Tudományos Akadémia és a Szegedi Tudományegyetem
Dr. Jancsák Csaba PhD tanszékvezető főiskolai docens vezette
Elbeszél Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoporttal
együttműködésben készült.
<https://eyewitness.hu>

Emlékeztető

Főszerkesztő

Dr. habil. Miklós Péter

Szerkesztőbizottság

Dr. Bank Barbara

Prof. Dr. Gulyás László

Dr. Kiss Gábor Ferenc

Prof. Dr. Szakály Sándor

Prof. Dr. Szávai Ferenc

Dr. habil. Vajda Barnabás

Vincze Gábor

Dr. Vizi László Tamás

Prof. Dr. Zakar Péter

ISSN 2063-6245 (online)

ISSN 2498-6577 (nyomtatott)

www.emlekpont.hu

Megjelent

a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont
(6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 34.)

kiadványaként.

Felelős kiadó: Dr. habil. Miklós Péter szakmai tanácsadó

Tördelés, nyomdai előkészítés: Szender Ákos

Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda

6794 Üllés, Bem József u. 7.

Tartalom

TANULMÁNYOK

Illyés Szabolcs Lószef

A genocídium, holokauszt és megelőzés tanulmányok bevezetésének kérdései az oktatás horizontján 6

Dobó Dávid

Hasonlóságok és különbségek a magyarországi és vajdasági történelemoktatásban az 1941-es és 1944-es események vonatkozásában 18

Kiss Gábor Ferenc

„Kronika”, mint történelmi forrás egy interaktív tanórához 33

Képiró Ágnes

Oral history források alkalmazhatósága az alkotó értelmiségi életutak feltárásában 42

Balogh Bence – Boldog Zoltán

Szabadulósobák az oktatás szolgálatában 46

MŰHELY

Vincze Gábor

Adalékok a hódmezővásárhelyi nyilasok 1945 utáni történetéhez 52

SZEMLE

Mindennapok a magyarországi zsidóság múltjában (Miklós Péter) 79

„Becsületes szíve felett a sárga csillaggal” (Miklós Péter) 80

Emlékek és áldozatok (Miklós Péter) 82

Csengery utcai végzetes (A. Gergely András) 84

A „policok” világa (Miklós Péter) 87

A művészetek Bálint Sándora, Bálint Sándor művészete (Bene Zoltán) 88

Egyéni és közösségi sorsok a szocialista korszak Magyarországon (Miklós Péter) 90

A „potenciálisan veszélyes” történész (Miklós Péter) 92

LAPSZÁMUNK SZERZŐI 95

A „genocídium tanulmányok”¹ (GT) egy újkeletű, módszertanát tekintve összehasonlító társadalomtudományok sorába illeszkedő (társadalomelméleti) diszciplína, melynek művelői rövid időtávon belül is impozáns nemzetközi szakirodalmi bázis megteremtésével határozta meg a tudományág lehetséges fejlődési irányait. A tudományág szak-

közi szövetségben megvalósuló békemisszióit. Ezzel együtt – éppen a „megelőzést” révén olyan, az eredeti, komplex tudományos módszerek érintettségén túlmutató, operatív kérdések kerültek a GT vizsgálatának és kimeneti eredményrendszerének horizontjára, mint a helyes, tudományosan megalapozott, a népirtások folyamatát és veszélyeit szakmai mélységben kezelő tájékoztatás – és mindenekelőtt a megelőzés és a tragédiák feldolgozásának folyamataiban aktívan résztvevő szakemberek képzéseinek tartalmi és formai követelményei.

Illyés Szabolcs József

A genocídium, holokauszt és megelőzés tanulmányok bevezetésének kérdései az oktatás horizontján

A diszciplínát önálló intézményként egyetlen felsőoktatási intézet sem műveli még Magyarországon, pedig kimeneti módszereinek természetét alapvetően jellemzi a képzés és az oktatás gyakorlati kérdései mellett való elköteleződés. A legnagyobb, a GT-t tudományos igényességgel művelő szakmai közösségek elsősorban oktatási intézmények, egyetemek (lásd: Yale³, Oxford⁴, stb.) és képzési célokot alapcéljaikként tekintő emléke-

mai tudáskincse az elmúlt, közel két és fél évtizedes bővülés során intézményesen kiegészült a „megelőzést”² szakmai elemeivel. Ez által olyan tudományág jött létre, mely közvetlen ajánlásokkal és szakmai háttérrel képes támogatni az emberiség legkomolyabb krízishelyzeteiben gyors és pontos beavatkozásokra kényszerített, nemzet-

zetszakmai létesítmények, mint például a későbbiekben céljai tekintetében bővebb kifejtésre kerülő, izraeli Yad Vashem központ, vagy természetszerűen az auschwitzi, lengyel, állami emlékezetközpont. Ezzel együtt rögtön elő is bukkan a diszciplínával kapcsolatos, alapvető vitákat mindmáig fel-fellobbantó szakmai kérdés: vajon minden, az emberiség jelenkori (poszt-indusztriális) történetében megtörtént, a nemzetközi szerződések, egyezmények kitételei szerint „genocídiumnak” minősített cselekménysorozat kezelhető-e bármilyen formában is közös platformon? Segíti, vagy hátráltatja a múlt tragédiáinak feldolgozását és a jövőbeni megelőzéssel kapcsolatos célok megvalósulását, ha bármilyen formában is közös módszertani fórumra kerül például a náci Németország által megvalósított holokauszt, vagy a politikai természete miatt bűncselekmény-mivoltában vitatott, ukrán

1 Az eredeti elnevezés: Genocide Studies, mely magyarul értelmezhető: „népirtás” tanulmányokként is, és ez, mint magyar kifejezés, számos szempontból indokoltnak hathatna a diszciplína bevezetésének értelmezési környezetében, magam azonban az „irtás” kifejezés korrektnak, ám realista megfogalmazását inkább a jelenségcsoport gyalázatos végkimenetelére fókuszáló fogalomként érkelek, holott a GS hosszú távú értelmezési környezetében éppen a jelenségcsoport minden elemét jellemző folyamatosságra, a genocídium folyamat mivoltára igyekszik rámutatni, ami viszont éppen a latinizáló megnevezés melletti érv – felülírva a nyelvészetileg helyesebb, rutinszerű használatot.

2 A „megelőzést” ebben az értelmezésben szintén az angol „Prevention” direkt fordítása, ám a magyar kiegészítés érdemben rámutathat a szakmai folyamat kapcsán releváns, tudományosság igényével fellépő óvatosságot megfogalmazására, mint kimenetre – szemben valamiféle komplex megoldásokkal kecsegtetni szándékozó, szakmai eredményesüléssel.

3 <https://gsp.yale.edu/> (legutóbbi letöltés: 2020.11.20.)

4 <https://academic.oup.com/hgs> (legutóbbi letöltés: 2020.11.20.)

holodomor? Vizsgálható-e egyáltalán komparatív módszerekkel bármely, két időben és térben eltérő megvalósulást mutató genocídium – még, ha a bűnelkövetés formailag meg is felel – például – az ENSZ vonatkozó Egyezményének?

Legtöbbször éppen a történet- és „emlékezszakma” szempontjából legnagyobb nemzetközi konszenzus mellett vizsgált és értelmezett, XX. században élő zsidó emberek millióinak életét erőszakosan követelő holokauszt kutatói és értelmezői kérdőjelezik meg a közös tudományos platform elemi feltételeinek rendelkezésre állását (Ld. BAUER, 1999). A sok irányba mutató szakmai viták tényének rögzítésén túl azonban nagy bizonyossággal kijelenthető: egyetlen színtér van, ahol – akár félre is téve a szakmai viták sokféleségét – mindenképpen közös platformon kell kezelni a genocídium-folyamatokat, és ez az oktatás. Éppen ezért, GALLAGHER eszmei nyomvonalát követve a diszciplína megnevezését érintő megkülönböztetést alkalmazva ajánlható, hogy oktatásmódszertani felületen a „genocídium- és holokauszt tanulmányok és megelőzéstan” elnevezés rögzítése mellett történjen a szakmai kérdések tárgyalása – elismerve azt a módszertani önállóságot, melyet a holokauszt kutatása több szempontból is más, tömeges erőszakos emberhalált eredményező társadalmi-történeti folyamatoktól eltérő szakmaisággal igazolt (GALLAGHER, 2013. 122-125).

Következésképpen kijelenthető: a genocídium-folyamatok feltárásában és a megelőzéstan szakmai elemeinek kidolgozásában tevékeny tudományos folyamatok egyik legelső és legfontosabb kimenetének, következményének mindenképpen az oktatás színterében való megjelenésnek kell lennie – igény szerint, a nemzetközi jó gyakorlatok beépítése mellett Magyarországon is. Ennek több – jelen dolgozat szempontjából – hipotetikus körülmény is alapot vet. Ezek sorában az egyik első az elmúlt évek egyik legmeghatározóbb, hazai oktatáspolitikai vizsgálat kapcsán megfogalmazott – és nem csupán magyar, hanem a vizsgált szerb, szlovák, lengyel és ukrán területeken végzett kutatómunka eredményeképpen is beigazolódó előfeltételezés. A Jancsák Csaba és munkatársai tollából publicitást nyert, holokauszt oktatásmódszertanát

vizsgáló kutatás előfeltételezése hangsúlyozta: a soá, mint az 1930-as évek második felétől aktív, elsősorban zsidó származásúak kiirtását célzó eseménysorozat a vizsgált társadalmak vonatkozásában ki nem beszélt témakör (JANCSÁK 2020a), melynek a megelőzéssel kapcsolatos céljainak teljes fokú elérését a köznevelés intézményrendszere és módszertani bázisa nem támogatja (JANCSÁK et. al. 2018a, 2019).

Ugyanez a módszertani kérdés jellemzi vélhetően a többi, Közép-Kelet európai mai állam területét a közeli, vagy akár fél évszázadot meghaladón érintő, más genocídium-folyamatok (pl. a boszniai, horvátországi népirtások), nem is beszélve a távoli kontinenseken, egzotikus, talán már évtizedek óta nem létező államok kapcsán felvetülő genocídiumokat. Éppen ez motiválja több nemzetközi szervezet és haza oktatáspolitikai platform szakembereit is az utóbbi évek méréseinek, kutatásainak megvalósítására. Több évtizedes távlatban sem születtek átütő szakmai eredmények a közoktatás, köznevelés vonatkozó szakmai platformjainak tekintetében, holott számos országban, mindenekelőtt az EU tagállamaiban (sőt, Magyarországon még a csatlakozást megelőző években) komoly politikai elhatározások és jogszabályokba foglalt, kötelező erejű rendelkezések határozzák meg a téma disszeminációját jelentő célt.

A GT módszertani innovációja tehát éppen ebben a kérdéskörben teremthet új értelmezési dimenziót: az összehasonlító társadalomelméleti alapokon álló, jövőben kidolgozásra kerülő, képzési célokat megvalósítani és érdemben támogatni kész szakanyagok ugyanis a genocídium-folyamatok tudományos vizsgálatát érintő szakmai környezetek összehangolásával (történeti-társadalomelméleti-jogi-antropológiai, stb.) komplex értelmezési közeg kialakítását vállalhatják – az életkoruk szerint eltérő tanulói csoportok igényeinek és lehetőségeinek megfelelő mélységű tudásanyag alkalmazásával. Ennek bevezetéséhez sokféle szakmai konszenzusra, támogató oktatáspolitikai akaratra és a jelenleg is a túlterheltség és túlvállalás terheit viselő pedagógusok lelkes támogatására van szükség (Ld. Levy&Sheppard 2018, Haas 2020). A jelenleg csaknem lehetetlen-

nek – a köznevelés intézményeiben szinte teljesen lehetetlennek – látszó vízió azonban olyan, rendkívüli szakmai eredmények és évtizedes, iskolákat elhagyó tanuló-évfolyamok immár tucatjait érintő hiányosságok pótlását eredményezné, amely egyszerre mutathat pozitív hatást a maturalók szabadság- és demokráciaértelmezésében, gyakran különböző érintettség okán a saját és családi önértékelés fejlődésén, valamint szélesebb körben a társadalom azon képességén, melyet ma még az emberiség elleni bűnökkel kapcsolatos magas ingerküszöbként értelmezhetünk (HIEBERT, 2017. 5-10).

A szakmai realitás alapja azonban mindenképpen módszertani bázisokon kell, hogy álljon, ezért mind a társadalomelméleti diszciplínák művelői, mind pedig az oktatásszakmában érintettek esetleges érdeklődői számára elengedhetetlenül szükséges a GT, mint önálló bázisdiszciplína szakmai kereteinek és módszertani felépítményének ismerete. Ennek rövid összefoglalását követően a vonatkozó szakmai területek hazai kutatásainak, összehasonlító munkáinak rövid összegzésével és az általuk megállapított, jelen szakmai felvetésünkkel korreláló kimenetek bemutatásával válik lehetségessé a szükséges tennivalók alátámasztása.

A GENOCÍDIUM TANULMÁNYOK MÓDSZERTANI STRUKTÚRÁJA – AZ OKTATÁSSZAKMA IGÉNYEINEK VONATKOZÁSÁBAN

A GT módszertanának kérdésköre jóval túlmutat jelen dolgozat keretein, a fejezet terjedelme a főbb módszertani csomópontok és az oktatási tematika operacionalizálásának vonatkozásában releváns. Elsőként a „genocídium” fogalmi kérdéskörének vizsgálata szükséges – hiszen a téma oktatásszakmai relevanciája is elsősorban a terminológia kapcsán válik alapvetően értelmezhetővé. Maga, a II. világháború legvéresebb éveiben megalkotott bázisfogalom: gens, -tis; mint nép, nemzetség és occidio, -re; mint megölni, elpusztítani összevonása, még a háborút lezáró, háborús bűnösöket felelősségre vonni szándékozó jogalkotási (pláne értelmező természetű, tágabb értelemben vett

társadalomtudományi) szakmai fórumokon sem honosodott meg (IRVIN-ERICKSON, 2017. 70-112). Bár közvetlenül a XX. század legszörnyűbb népir-tásaihoz kapcsolódó tények széleskörű megismerésével együtt nemzetközi szándék mutatkozott az eladdig „név nélküli” bűn újszülött, globális államszövetségi szintű megnevezésére, majd az auschwitz-birkenai táborrendszer felszabadításának pillanatától alig három évre már egyezmény aláírásával kötelezték magukat az Egyesült Nemzetek, hogy szankcionálják nemcsak a genocídiumok elkövetőit, hanem azok folyamatainak előkészítésében is szerepet játszó bűnelkövetőket, az újabb világégés veszélye és a hidegháború éveit jellemző politikai kommunikáció a nagyhatalmak dimenziójában lehetetlenné tette a téma teoretikus tovább fejlődését.⁵

A terminológia kérdéskörének beilleszthetősége a magyarországi oktatási rendszerbe mind az alap- mind pedig a középfokú történelmi és állampolgári ismeretek vonatkozásában releváns lehet – elsősorban a holokausz tematikája kapcsán. Kiegészítő információs környezetként, mint értelmezési mező választható fel a háborús és az emberiség elleni bűnök dimenziója – és ezek sorából elkövetésének súlyát tekintve kiemelkedő, német III. birodalomhoz köthető genocídiumok.

A jogtudomány és az elemző társadalomtudományok csoportja a történettudomány fejlődésével együtt lassan fedezte fel a jelenségek összehasonlíthatóságából fakadó, multidiszciplináris kutató- és elemzőmunka hasznosságát, talán ebből is eredeztethető, hogy robbanásszerű módszertani fejlődésük mellett az 1950-es és 1980-as évek között a „népirtás” kifejezést a genocídium-tematikát körüljáró, vagy érintő tanulmányokban alig használták, kifejezetten szakmai környezetben került alkalmazása, mindössze néhány, jogi természetű kommentárban jelent meg. Vahagn Dadrian 1975-ben „A népirtás tipológiája” cikke újból felkeltette

⁵ lásd: 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népiirtás büntetetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95500016.tvr> (legutóbbi letöltés: 2020.11.20.)

az érdeklődést az összehasonlító keretezés iránt. Ezt támasztotta alá Irving Louis Horowitz: *Genocide: State Power and Mass Murder* című írása 1976-ban. Szintén a fogalom előtérbe kerülése köthető LEO KUPER *Genocide: Political Use in the Twentieth Century* című könyvéhez (1981) (lásd: JONES, 2006. 40). A GT módszertanának megalapozásához köthető, korai szakirodalom több mint egy évtizedes intenzív kutatásra támaszkodott, mely elsősorban a zsidó holokauszt kapcsán valósult meg, és tudvalévő, hogy a tudósok többsége zsidó kötődésű volt, ez által már a kezdetektől egy önállóan is életképes, sajátosan a „holokauszt-tanulmányokat” központba helyező tudományos módszerkincs került alkalmazásra. Azzal együtt, hogy a későbbi, komparatív munkák vonatkozásában nyilvánvaló ennek a megalapozó, elsősorban történettudományi bázisú munkák alkalmazhatósága.

A GT módszertanát az inter- és multidiszciplinaritás mellett az összehasonlító társadalomtudományokat jellemző globális, és sok ponton, széles körben interdiszciplináris hatáskör jellemzi. Az ezredfordulóra a témára vonatkozó, monografikus munkák és „peer-reviewed” tanulmánykötetek száma már több százra tehető, és a globális mértéket vállaló dolgozatok már érdemben kitérnek például az örmények, a kambodzsai és a kelet-timori népiirtási jelenségekre, valamint jellemzővé válik a jelenségek folyamatként való értelmezése. Szinte minden összefoglaló műben, kézikönyvben az őslakosokkal szemben a kolonizáció, majd az industrializáció éveiben elkövetett népiirtásként hivatkoznak (BLOXHAM&MOSES, 2010)

Az összehasonlító társadalomtudományok tekintetében releváns genocídium-értelmezés egyszerűen alkalmazható a jelenkori történelemoktatás és a hit- és erkölcs tananyagok társadalmi biztonságát veszélyeztető jelenségeinek vonatkozásában. A jelen, sokszor ijesztő és a „Neumann-univerzum” iskolás korú gyermekei számára sem ismeretlen eseménysorozatának megismertetése csak a GT módszertanában kiemelkedő fontosságú „folyamat-értelmezés” révén lehet hatékony, amely számos más humán oktatási terület ismeretét is integrálhatja – jellemzően a tanulmányaikat záró, 12. évfolyamos diákok számára.

A népiirtásokkal kapcsolatos kutatások és a tématerület iránti, szélesebb körű érdeklődés a '90-es évek derekától érzékelhetően megnőtt – ez az időszak volt a Schindler listája és számos más, népiirtással kapcsolatos mozifilm megjelenésének és az ehhez kapcsolódó kiadványok, fórumok fellendülésének időszaka – együtt számos népiirtás véres valóságban ezekben az években, gyakran a Nyugattól karnyújtásnyi távolságban zajló tragédiáival (lásd: a Balkán genocídiumai). Így válik érthetővé – RUBENSTEIN 2010-es gondolatmenetére támaszkodva, hogy a XXI. század beköszöntével kapcsolatos, utópista elképzelések, a világbéke és az általános, globális fogyasztói biztonságérzet egész nyugati kultúrát érintő összeomlásával – a 9/11 eseményeivel és a Föld számos kríziszónájában parázsló konfliktusok fellángolásával a 2000-es évek legelején mind a kutatóknak, mind a biztonságpolitikák döntéshozóinak szembe kellett nézniük azzal, hogy a genocídium jelenségcsoportja sosem válik csak a múlt részévé – minden, akár száz évnél is régebbi eseményekre mutató elemzésnek realitása, hogy a mai pillanatig nyúló konklúziókat levonja és a ma is érezhető feszültségeket és valós veszélyeket számba vegye (RUBENSTEIN, 2010. 130-135).

Ez az évtized vált tehát a GT komplex, összehasonlító módszermixének születési időszakává, és a valós veszélyhelyzet, a korábban legbiztonságosabbnak vélt, nyugati kulturális centrumokra napról-napra nehezedő terrorveszély lehetővé tette a különböző társadalomtudományok módszereinek természetszerű összekapcsolódását egy-egy, múltban gyökerező de a jelenben emberek halálát eredményező társadalmi folyamat elemzésénél (történettudomány, szociológia, pszichológia, hadtudomány, stb.).

A GT-jelenséggel kapcsolatos, elmúlt évtizedben nyilvánosságra került akadémiai szintű kutatás számára két irány látszik kirajzolódni: a folyamatleíró munka és a megelőzés, amit a jelzett „megelőzéstani” (Prevention Studies) fémjel. Mindkét feladatcsoport komoly, stratégiai szintű adatszerzési, értékelő-elemző és ajánlások megalkotására képes eszköztár alkalmazását feltételezi – egy sajátos, komparatív tudománydina-

mika mentén. Eredményként szükségszerűen olyan megelőző stratégiák kell, hogy előálljanak, melyek alkalmazhatósága a napjaink is jellemző krízisek fellángolásával azonnal alkalmazható, ami rendkívül felelősségteljes elvárási környezetet feltételez (JONES, 2006. 42–46)

A GT módszertanának kiemelkedő, tudományos vitákat generáló jelenségszortját a genocídium-definíció körüli értelmezési kérdések képviselik. A genocídium egyes esetek vonatkozásában megvalósuló alkalmazhatóságának fogalmi értelmezése körüli vita és immár sokadik évtizede tapasztalt, definíció körüli meg-megállás nem pusztán teoretikus, tudományoskodó óvatosság, hiszen mind jogi, mind pedig biztonságpolitikai szempontból különösen fontos, hogy egy adott folyamat valóban genocídiumnak minősül. Sajnos az ENSZ dokumentumokban használt genocídium-fogalom értelmezhetősége túl tág, melyre számos kutató felhívta a figyelmet. Az értelmezési környezetek egyébként két fő irányzat mentén kötelezik el magukat: „keményebb” és „lágyabb” értelmezést használva. A keményebb terminológia elsősorban a jogi természetű értelmezések vonalát erősíti: az így érvelők szerint szorosan ragaszkodni kell a nemzetközi szerződésekben foglalt feltételekhez, ezzel együtt, ha azok fennállnak egy bűnetet vagy folyamat vonatkozásában, szigorúbb ítéleteket várnak el és az ENSZ-doktrínák határozott büntetőjogi keretrendszerének – az elrettentés intézményesülésének alkalmazását szorgalmazzák. A nemzetközi irodalomban mindenekelőtt Christopher Rudolph, módszertani gondolkodó által elemzett Kenneth Abbott és Duncan Snidal definitív munkáját sorolják ehhez az irányzathoz. Ezzel szemben a „lágyabb” értelmezési keret mellett érvelők több jelenséget is genocídiumként értelmeznek, a szerződések jogi kapuit „tágabbra” hagyva, ezzel együtt a nemzetközi kapcsolatrendszerek sérülésmentességének elvét vallva fontosabbnak tartják a büntető-kirovó értelmezés keretével szemben a tanulás, az épülés, a kölcsönös fejlődés direktíváit. Így végeredményképp együtt azzal, hogy kisebb súlyú cselekményeket is genocídiumként értelmeznek, gyakran az elkövetőkkel szembeni eljárások puhításának és az enyhébb ítéleteknek

következményét is megengednék a költségcsökkentés és a traumák abszorbeálásának vélt vagy valós eredményével kecsegtetve (RUDOLPH, 2001. 659).

A szigorúbb, jogi terminológia felé hajló definíciók mellett érvek mögött sokszor az a félelem érezhető, hogy a lazább értelmezés a genocídium-bűncselekmények súlyát – a kisebb súlyú cselekményekkel, folyamatokkal „egy kalap alá véve” banalizálná, és valódi elmarasztalás híján – végeredményképp – értelmetlenné is tenné a megelőzést jogi aspektusát. Ezzel együtt egy túl szélesre húzott értelmezési mező a náciák által végrehajtott holokauszt sajátos, definitív arculatának egyediségét is oldhatná, sokak szerint ezzel „elteherelve a figyelmet” a GT módszertanának törzsét képező holokauszt kutatás módszertani eredményeiről (AKHAVAN, 2012. 56–66.). A lágyabb doktrínákat követők félelmei sem alaptalanok mindemellett, hiszen a túl határozott keretbe helyezett jogi kritériumrendszerből kihullhatnak olyan, valóban célterületnek minősülő folyamatok, melyek ennek híján a legkisebb megbélyegzést sem szenvedik – teret engedve annak a veszélynek, hogy egy-egy autoriter rendszer újra nemzetközi következmények nélkül elkövetesse a korábbi jogsértést. Természetesen ez a felosztás sem fedi le maradéktalanul a GT művelőinek tipizálási folyamatait, STEVEN KATZ viszonylag korai, 1994-es definíciója például a lágyabb, megengedőbb terminológiát alkalmazza, azzal együtt, hogy kifejezetten hangsúlyozza: a náci lágerekben elkövetett, specifikusan a zsidó származásúakkal szemben elkövetett gyilkosságok – a más csoportok által ugyanott elkövetett bűnökkel némiképp szemben – teljesen egyedi arculatú genocídiumnak nevezendő folyamat részei (KATZ, 1994. 225–316).

A jelen konkrét, feldolgozás és nemzetközi, illetve büntetőjogi természetű rendezése alatt álló folyamatai sokszor nehézkesen illeszthetők a köznevelés intézményi kereteinek sorába – inkább egyfajta értelmező környezetben „osztályfőnöki” órák keretében van lehetőség a háborús bűnösség fogalmi és eseti jelenségeinek taglalására. Bizonyos folyamatok (pl. a 2010-es években még életben lévő, népi társadalmi bűnrészes, egykori

SS-kötélékbe tartozó elkövetők sajtónyilvános pereit) közvetetten a II. világháborús történelemoktatási anyagaihoz köthetők kitekintés gyanánt.

A módszertani kérdések második, nagy csoportját az elkövetők társadalmi státusa szerint való megkülönböztethetőség képezi. Az ENSZ Egyezmény egyértelműen fogalmaz: a népirtásnak minősülő bűntettek okán a „cselekmények bármelyikét elkövető személyek büntetés alá esnek függetlenül attól, hogy államvezetők, hivatalos vagy magánszemélyek”. Felvetődhet azonban az „állam” kollektív felelősségének kérdése, amely szembe állítva a bűntetteket végrehajtók személyes felelősségével a téma kutatásának és feldolgozásának egyik központi kérdését hordozza magában mindmáig.⁶

Különösen érdekessé vált a felelősség kérdése az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelmet fókuszáló, gyarmatok őslakosai és a behurcolt rabszolgák ellen elkövetett bűncselekmények esetében, melyek értelmezése nem egyszer (különösen képp a XIX.-XX. század fordulóján, a Kongó-médecében a belga gyarmatosítási folyamat során történt genocídium és az észak-amerikai indiánok kiirtásának vonatkozásában) rettenetesen bonyolult több mint egy századév távlatából az állami-jogi és az egyéni elkövetői felelősség szétszalazása (SCHALLER, 2010. 346–350). Az egyezményes megoldás – amint azt a hivatalos történelemoktatás az érintett országokban már nyomon is követi – az uralkodók, törvényalkotók felelősségének és a népirtásokban való felelősségének megnevezése jelenti. Ezzel együtt ez a módszertani kérdés határozza meg a megelőzéstan egyik legfontosabb doktrínáját: a genocídium-folyamatok mindegyike valamiképpen egy többséggel szembeni kisebbség ellen irányuló, jogosultságokat és végül jogokat (szabadsághoz, élethez való jog) megtagadó cselekménysorokon alapul.

6 A kérdés taglalásának „őstípusa” a nürnbergi perben a vádlottak padjára ültetett, egyértelműen felelős náci vezetők folytonos védekezése arra való hivatkozással, hogy „parancsra cselekedtek”. A kérdéskör feloldását maga az ítélelhozatal és a valós elmarasztalás jelentette – és jelenti mindmáig.

A gyarmatosítás korszakának embertelen gyakorlata, a rabszolgáság kérdése és az emberi szabadságjogok folyamatának értelmezése egyszerre érinti a XIX. század egyetemes történetelmének vonatkozó tananyagait, az irodalomtudomány és az állampolgári ismeretek illeszkedő területeinek dimenzióját. A GT módszertana ezeken a területeken sikerrel adhat eszmetörténeti jellegű keretet a jelenségeket folyamat szinten értelmező tanár számára.

Az előző módszertani kör értelmezési területéből fakad természetesen a következő kérdéskör tisztázásának iránya is: létezik-e a „politicidium”? Az ENSZ Egyezmény megszületésének körülményei ezzel az aspektussal kapcsolatban jelentősen meghatározták a dokumentum végső változatának tartalmát: a „politikai népirtás” kodifikálására nem került sor, holott az ENSZ 1946-os határozata, mint előzmény dokumentum utalásként tartalmazta a politikai okból megkülönböztetett csoportok ellen elkövetett bűnök kategóriáját. 1948-ra ez a kitétel már kényelmetlenné tehetette a '45-ös alapító Szovjetunió, a későbbiekben pedig – többek között – Kína felelősségi körét is, illetve más, nagyhatalmi érdekek se tartották kívánatosnak a politikai szempontból megkülönböztetett csoportok megjelölését. Ezzel együtt számos kutatási irány a GT-n belül szélesebbre nyitja ezt az értelmezési keretet. LEO KUPER azzal együtt, hogy elfogadja az Egyezmény definícióját, de hangot ad a politikailag megkülönböztetett csoportok ellen elkövetett bűnök elhatárolásának, holott a definíció szerint a megsemmisítés folyamata szükségszerűen kiterjed egy adott csoport kultúrájának, vallásának és gazdasági-társadalmi létének keretet biztosító, egyéb intézmények pusztítására is (KUPER, 1985. 6.).

A II. világháborút követő nemzetközi szövetségi rendszerek alakulása, azok hatása az azt követő, „hosszú” fél évszázad globális történéseire, mint akár általános, akár középiskolai tananyag illeszkedik a GT jelen módszertani megoldásaihoz. A jelenkori kitekintés vonatkozásában mind a távoli kontinensek (Afrika, Dél-Kelet Ázsia), mind a Magyarországól mindössze karnyújtásnyira (Bosznia, Horvátország) lezajlott genocídiumok említő jellegű értelmezése ekképpen valódi folyamatát épít-

heti a történelmi tananyag-láncolatot rámutatva: a múlt ismerete egyrészt nem mentesíti a jelent sem a népiertások rémétől, másrészt állampolgári ismeretek vonatkozásában kiemelten fontos, hogy tudatosuljon a demokrácia intézményeire épülő társadalmakban élő egyének felelőssége mind a jelen, mind pedig a jövő vonatkozásában.

Bár szélesebb spektrumban tekintve a Gregory H. Stanton által közkeletűvé vált, genocídiumok 8 stációját (8 stages of genocide) leíró tipológia is a GT módszertani rendszeréhez köthető, alkalmazhatóságának szűkössege a tudományosság kritériumrendszerének megfelelő elemző aktivitásban inkább csak egyetlen összehasonlítási aspektusként releváns. Ezzel együtt az oktatási folyamatba illetve plasztikus és a folyamatosság lényegét leíró módszertanként, mint szemléltető táblázat ajánlható a pedagógusszakma számára.⁷

MAGYARORSZÁGI OKTATÁSSZAKMAI AKTIVITÁS A HOLOKAUSZT-OKTATÁS KIHÍVÁSAINAK VONATKOZÁSÁBAN

A genocídium-folyamatokhoz kapcsolódó ismeretek alap- és középfokú oktatásának bevezetési lehetőségeivel eddig egyetlen, hazai oktatásszakmai dolgozat sem foglalkozott, a nemzetközi kitekintésben is esetleges ennek megjelenése. A diszciplína vizsgálati tárgyához tartozó, ám kidolgozott módszertana révén önmagában is értelmezési keretet biztosítani képes „holokauszt tanulmányok” (Holocaust Studies) kapcsán azonban némi aktivitás említhető: több, társadalomkutatókból és pedagógusokból álló tudományos szakmai közösség is kísérletet tett a magyarországi holokauszt-oktatás kérdéseinek számbavételére, ami a GT módszertana számára mindenképpen említendő, mindenek előtt a bevezető gondolatok sorában már felvetett oktatásszakmai dolgozat bemutatása releváns.

7 1. Osztályozás; 2. Jelképrendszer; 3. Dehumanizáció; 4. Szervezet; 5. Polarizáció; 6. Előkészítés; 7. Megsemmisítés; 8. Tagadás: <https://www.keene.edu/academics/ah/cchgs/resources/educational-handouts/the-eight-stages-of-genocide/download/> (legutóbbi letöltés: 2020.11.20.)

A Szegedi Tudományegyetemen működő, a MTA-SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport, mely számos, egyéb pedagógiai módszertani kérdés vizsgálatán túl olyan tananyagfejlesztésre is fókuszál, melyek oral history kutatások bázisán állnak (JANCSÁK 2018b). A módszertani alapok egyértelműen kirajzolják a mai köznevelés gyakorlatának kérdéseire adandó, korszerű válaszokat meghatározó, narratív-értelmező kompetenciák fejlesztési irányait, melyek egyszerre adnak megoldást a történelemtanítás, a személyes és nemzeti identitásformálás és az állampolgári nevelés pedagógiai mai elvárásainak feladványaira. Számos, a módszertani tudáskincs megalkotását jellemző, kiemelt értékstruktúra sorában ugyan csupán egy (a szabadság, a demokrácia, a hazaszeretet, vagy a törvény előtti egyenlőség, stb. mellett), ám kiemelt értékfókusz a társadalom által ki nem beszélt és a köznevelési folyamatokba az előbbi – és számos más, pedagógus- és kutatásszakmai okból gyakran túlzóan is „óvatosan” kezelt témakör soá/holokauszt tematikája, melynek a köznevelés viszonyrendszerében távlati értelmezését egy átfogó kutatási folyamat keretében vizsgálták az elmúlt években (JANCSÁK, 2019; 2020b).

A vonatkozó téma terület oktatási módjait és gyakorlatait illetően áttekintő vizsgálatot végeztek Lengyelország, Magyarország, Szerbia, Szlovákia és Ukrajna történelemtanítási gyakorlatát illetően. A kutatócsoport – társadalomtudományi jellegű, összehasonlító kutatásuk megvalósításával – több előfeltételezés megállapítását követően álltak az oktatásszakmai elemek vizsgálatának. Ezek között a GT módszertani bevezetésének lehetőségeivel kapcsolatban a legfontosabb annak felvetése volt, hogy Magyarországon a holokauszt, mint a történelmi múlthoz kapcsolódó esemény, a társadalom által mindmáig (a XXI. század második évtizedéig bizonyosan) nem kibeszélt témakör, melynek pedagógiai (oktatási és nevelési) célokat elérni szándékozó, alapos és árnyalt feldolgozását a jelen közoktatási eszközrendszere sem segíti (JANCSÁK, 2018; 2020b).

A kutatócsoport munkájának gerincét a vizsgált országokban hivatalosnak minősített történe-

lemkönyvek áttekintő vizsgálata adta. Módszertani szempontból a Wiater (2003) által tipologizált összehasonlító tankönyvelemzés módszertani alapvetéséből indultak ki, a témát a holokausztra fókuszálva mikroszintű és nevelésszociológiai szemlélet mentén elemezték. Az egyik, számba veendő bázis-megállapítás szerint a vizsgált országokban a holokauszt, mint témakör oktatása az ezredfordulón még nem volt szerves része az általános iskolai oktatásnak. Az elmúlt két évtized folyamán mindegyik országban fejlődött a tárgy kezelésének hangsúlya, fontos, hogy számos ország köznevelési rendszerében a történelem tantárgyon kívül egyéb tanórákon (pl. irodalom, hon- és népismeret, etika, erkölcsstan, hittan) is helyet kaphat a témakör. A történelem oktatásának vonatkozásában a kelet-középeurópai középiskolai tankönyvekben a témakör, mint tananyag a II. világháború tanegységének részeként, annak alárendeltségében marad, így annak értelmező, elemző kifejtésének gyakorlatát a tantervek jellemzően nem támogatják. A vizsgált oktatási rendszerekben a „tanárok döntő többsége módszertanilag sincs a téma oktatásához megfelelően felkészítve; (...) a tantervi és tankönyvi változásokat nem kíséri szisztematikus pedagógusképzés és továbbképzés”. A holokauszt eseményei, melyekre immár több mint hetven év távlatából tekintünk vissza, tantárgypedagógiai szempontból megalapozott új módszerek alkalmazása és napjaink digitális forradalmának bővületében élő „screenager” nemzedék számára megfelelő technikai eszközök (IKT eszközök és tartalmak) használata nélkül nem lesz több tárgyilagos adatközlésnél (JANCSÁK, 2020a).

A holokauszt, az iskola és a tanár – címmel a tematika iskolai oktatásának képzésfejlesztő céllal összegzett tanulmánygyűjteményét az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet adta közre 2016-ban. Számos tanulmány elemző és kutatási folyamatok eredményeivel járult hozzá a témakör vonatkozó tudásbázisának gyarapításához.

Kovács Mónika a tanárok holokauszt-tematikára fókuszáló továbbképzésének nemzetközi példatárából válogatva többek között izraeli (Yad Vashem), francia, holland és osztrák példák mentén törekszik egy átfogó módszertani meg-

állapításokra a magyarországi pedagógusképzés vonatkozásában. Megállapítja: a megfelelő példák rendelkezésre állnak a magyarországi szakemberek részére is, de összességében hiányzik a módszerek intézményesülése. Egy, a németországi példához hasonló, intézményes közeg – állami támogatásból működtetve – véleménye szerint a folyamatos munka és fejlődés záloga lehetne a holokausztoktatás elterjedésének folyamatában. Szükséges továbbá, hogy a pedagógusok továbbképzését támogató (esetleges) intézmények és a felsőoktatási szereplők – a tanárképzés egyetemi megvalósítói között folyamatos szakmai együttműködés épüljön ki (KOVÁCS, 2016. 44-46).

Az IHRA⁸ irányelveinek magyarországi értelmezési bázisán a Zachor Alapítvány megbízásából témaköri összegzést készítő Vida Nárcisz rámutat: mind a tantervi túlszabályozottság, mind pedig a mögött hiányzó, pedagógusok szakspecifikus tanácsadó és képzési volumen okán, bár „kisebb-nagyobb” terjedelemben foglalkoznak az általános- és középiskolai tanárok a holokausztoktatással, tágabb értelmezési környezetbe nehezen helyezhető a téma a tanulók számára. Bár a holokauszt emléknapi 2001-es bevezetését követően érezhetően megnőtt az érdeklődés a témával kapcsolatos, lehetséges pedagógus-továbbképzések iránt, az egyes, magyarországi tanárokat elérő elemek száma még így is csekély, és összességükben kijelenthető, hogy elsősorban nem a pedagógiai célok, hanem más motivációk kifejtése és megvalósítása az egyes képzési elemek célja. Ezzel együtt olyan képzések megvalósulása nevezhető igazán célravezetőnek, amely a nyomon követés módszertani elemét is megvalósítja. (VIDA, 2016.)

Bár továbbra is a GT tudomány spektrumánál szűkebb, mindenekelőtt a náci holokausztra irányul, mindenképpen említésre méltó a Yad Vashem Intézet történelemoktatással kapcsolatos ajánlása, mely magyar nyelven is elérhető a jeruzsá-

8 IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance – Nemzetközi Holokauszt Emlékezet Szövetség): irányelvek a holokauszt tanításához <https://www.holocaustremembrance.com/hu/educate-teaching-guidelines-how-teach-about-holocaust-schools/hogyan-tan%C3%ADtsunk-holokauszt-r%C3%B3l> (legutóbbi letöltés: 2020.11.20).

lemi központ online felületén.⁹ Az 1953 óta aktív, izraeli kormányzati felügyelet és támogatás alatt álló emlékezetközpont több ezer pedagógus-továbbképzést célzó rendezvényt valósított meg az utóbbi években, mely az általános, holokausztra irányuló tudásbővítésen túl gyakorlati módszerek továbbadását is célul tűzte ki a résztvevők számára. Általános ajánlasként a soá interdiszciplináris megközelítését, minden lehetséges művészeti ág és vizualizációs technika alkalmazását ajánlják a témának dedikált történelemórák vonatkozásában. Általános célmeghatározásuk azonban egybeesik a GT alapvető, oktatásban alkalmazandó céljainak összegzésével: „a diákok, miután megismerték, hogyan éltek a zsidók a háború előtt, hogyan változott meg életük a náci uralom alatt, s miből merítették erőt a túlélők az élet újrakezdéséhez, jobban megértik majd, mit jelent a barátság és a felelősség, s mitől veszélyes a gyűlölködés” (Caplan é.n.).

ÖSSZEGÉS: GENOCÍDIUM TANULMÁNYOK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEINEK ÉRTELMEZHETŐSÉGE AZ OKTATÁSSZAKMA ELVÁRÁSAINAK DIMENZIÓJÁBAN

A GT jelen értelmezés alapján elsősorban nem etikai természetű tudományág, hanem kifejezetten az okok feltárására, és a további teendők, operatív teendők és ajánlások megfogalmazására fókuszáló, összehasonlító diszciplína. Értelmezési környezete nem elsősorban történelmi időbeliséghez kötődik, hanem mindazon körülmény, mindazon geopolitikai – akár gazdasági, akár jogi, akár szociálpszichológiai körülmények összessége, amelyeknek a végeredményeképp egy genocídium folyamat elindulhat. Ezért a diszciplína oktatásszakmai dimenzióit is figyelembe véve különösen fontos aspektusa: a megelőzés. A tudományág ugyanis nem elsősorban a múlt sebeit akarja feltárni, és végig elemezni, hiszen az a történész munkája, jellemzően jogtörténeti aspektus. A GT nem is az elkövetett

szörnyűségek technikai részleteiben kíván kiteljesedni, mert ez a különböző, gyakorlati szakértői területek relevanciája: régészek és a fizikai antropológusok munkája. Az összehasonlító elméleti területek módszertani mozgásterét JANSEN ajánlását figyelembe véve a társadalmi antropológia határozza meg, azaz a genocídiumok megelőzését kutatója azokra a kulturális és eszmei és szellemi dimenziókra kíváncsi, amelyek alapján feltárható az egyes népirtással végződő eseménysorok összefüggérendszer: a genocídium folyamat-jellegetermészete (JANSEN, 2017, 17–25.).

Fontos módszertani követelmény Valentino irányutatót követve természetesen a történeti tényekkel alátámasztott kutatási bázis, a megtörtént események pontos ismerete és feltáró módszere (VALENTINO, 2004. 9–14). A diszciplína művelője számára azonban a legfontosabb dilemma minden rettenetes eseménysor kapcsán: mit kezdünk a kialakult, jelenben is releváns helyzettel? Sok jelenség viszonylatában a vizsgált konfliktusra önmagában nem mondhatjuk azt, hogy egy genocídium-folyamattal állunk szemben, ám ha ezt behelyezzük egy szélesebb értelmezési dimenzióba és feltesszük, hogy egy bizonyos embercsoport viszonylatában felmerül a dehumanizáció (Id. Stanton skálája), vagy veszélybe kerülhet egy jogállam bármilyen szintű területi integritása, akkor bizony már a meg kell szólalnia vészcsengőnek, különösképp, ha egy, az emberiség ellen elkövetett cselekmények kapcsán „rég rutinok” számító attitűd kezd kibontakozni.

A múltban elkövetett, genocídium-gyanús vagy a kutatók többsége szerint genocídiumnak is ítélt cselekmények kapcsán józan politikai realitás az a törekvés, hogy valami módon rendezzék a már elkövetett népirtási folyamatok az utóhatásait. Szinte minden, genocídium-gyanús esetben kimutatható valamilyen, politikai realitásból fakadó feldolgozás-törekvés, még a legapatikusabb ázsiai példák esetében is, – különösképp, ha valamiképpen új bizonyíték kerül napvilágra.¹⁰

⁹ <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/hungarian/guiding-principles/guiding-education.html> (legutóbbi letöltés: 2020.11.20)

¹⁰ A Duch gúnynevű, Kaing Guek Eav nevű börtönigazgató története (az S21 megsemmisítő és kínzóközpont működtetője) említendő a kambodzsai genocídium vonatkozásában, akit

A vizsgált jelenségek kapcsán fontos egy különös fajta, különleges kutatói érzékenység, a téma iránti „érzékenység” működésbe lépése is, Hinton ajánlását követve ez szükség szerint egyfajta mélyen emberi odafordulás kell, hogy legyen az áldozatok felé (ezért fontos aspektus az antropológiai módszer, ld. még: HINTON, 2002. 2-4). Nagyon sokszor ugyanis az egyetlen forrás, ami az egyes genocídium folyamat feldolgozása kapcsán a szakember rendelkezésére áll: a személyes közlés, az interjú, az élő szó, a „beszélt történelem”. Másrészről viszont egyfajta érzéketlenséget is elvár ez a fajta témamegközelítés, mert azt látjuk, hogy ha össze kell szedni azokat az alapvetéseket, melyek a genocídium tanulmányainak a konklúzióihoz kötődnek, akkor az első és a legfontosabb, hogy a kutatói attitűd mindig a megelőzéstán felé mutasson, ez esetben a kisebbségekhez való szakmai odafor-dulás jelenti a legkomolyabb segítséget.

Ezért tehát a megelőzéstán szempontjából a kisebbségekkel kapcsolatos kutatások, adatgyűjtések jelentik azt a kimenetet, amely hosszú távon humanitárius katasztrófák megelőzését jelentősen képes elősegíteni. Sokszor azok a nemzetközi fegyveres vagy jogi testületek, melyek valóban tehetnének egy-egy tömeges emberölés megelőzéséért, pusztán azért nem jutnak a megfelelő célterületre, mert nem áll rendelkezésre elegendő információ, és nincs elegendő publicitás az adott kisebbséggel szemben elkövetett bármilyen emberiség elleni tettek vonatkozásában. Ezért fontos a kisebbségekkel kapcsolatban folyamatos kutató, feltáró munka, hiszen láthatjuk, hogy mai napig akár Európa szívében is történhetnek tömeges gyilkosságok. Akár említhető a már jelzett, cigányok ellen Magyarországon elkövetett gyilkosság sorozat, amelyet kutatói tipológia alapján akár egy genocídium folyamat első lépcsőfokaként is lehet értelmezni – ám ez jelenleg a nemzetközi és büntetőjogi szakemberek, nem pedig a genocídium-kutatók feladata.

Sem kutatóként, sem pedagógusként nem

pusztán azért kaptak el, mert egy francia újságíró az 1990-es évek végén egy kutató-elemző tevékenység során – véletlenül – megtalálta.

mehetünk el amellett a tény mellett, hogy ez a diszciplína a létező legsúlyosabb, legerősebb és legnyomasztóbb bűnt kezeli vizsgálata tárgyául, amit ember emberrel szemben elkövethet. Egyben történeti dimenzióba helyezve az érintett népeken szörnyű bélyeg. Ezért szükséges egyébként egy-egy ilyen lezárult genocídium folyamat szakszerű és szabályozott feloldása, amelynek az alapja a feltárás. Ami nem képzelhető el a társadalmi hasznosulás – így elsőként az oktatási rendszerekbe szakmailag szigorúan szabályozott és meghatározott feltételek mellett megvalósuló integrálás nélkül. Ez első körben – amint a holokauszt oktatásával kapcsolatos fejezetben szemlézett kutatások, elemzések eredményeképpen az oktatás szervezőinek kiemelt feladata. A legfontosabb megállapítások: a tanárok számára jelenleg Magyarországon sem áll rendelkezésre elegendő erőforrás (idő, tananyag, prezentációs eszköz), valamint kevés a valódi nyomon követést biztosító, akkreditált intézményi keretek között működő továbbképzési lehetőség.

A GT művelőinek ajánlásaképp különösen fontos kiemelni: a tudományág hazai bevezetésének így különösen fontos, hogy pedagógusképzést folytató felsőoktatási intézményhez kapcsolódva valósul meg leghatékonyabban a diszciplína misz-sziója. Szükséges továbbá egy olyan, állami intézmények akkreditációját is birtokló képzési elem bevezetése az általános- és középiskolai, társadalomtudományi területek által érintett szakterületeken tanuló tanárszakos hallgatók kurikulumába, amely az előzőekben felsorolt szakmai igények megvalósítását maradéktalanul képes biztosítani. Ennek megvalósítása természetesen az oktatói és kutatószakma széles körű támogatása nélkül nem képzelhető el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Akhavan, Payam (2012): *Reducing Genocide to Law Definition, Meaning, and the Ultimate Crime*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CB09781139028943>

■ Tanulmányok

Bauer, Yehuda (1999): Comparison of Genocides, in: Levon Chorbajian és George Shirinian (ed.): Studies in Comparative Genocide. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 31–43.

Bloxxham, Donald – Moses, A. Dirk (ed.) (2010): The Oxford Handbook of Genocide Studies. Oxford, University Press.

Caplan, Richelle Budd: Oktatási vezérelvek a soa oktatásában. (Mesterházy Zsolt fordítása) <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/hungarian/guiding-principles/guiding-education.html>

Gallagher, Adrian (2013): Genocide and its Threat to Contemporary International Order. London, Palgrave Macmillan.

Haas, J. Brandon (2020): Bearing Witness: Teacher Perspectives on Developing Empathy through Holocaust Survivor Testimony. The Social Studies, 111:2, 86–103, DOI:10.1080/00377996.2019.1693949

Hiebert, S. Maureen (2017): Constructing Genocide and Mass Violence – Society, Crisis, Identity. London, NY; Routledge.

Hinton, Laban Alexander (ed.) (2002): Annihilating Difference – The Anthropology of Genocide. Berkeley, University of California Press.

Irvin-Erickson, Douglas (2017): Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Jancsák Csaba – Képiró Ágnes – Kiss Mária Rita – Kontár Pirocska – Szőnyi Andrea (2018a): A Holokauszt oktatása Kelet-Közép-Európában, középiskolában használatos tankönyvek tükrében. Belvedere Meridionale 30. évf. 2. sz. 119–142.

Jancsák Csaba (2018b): Szemtanúkkal készült videointerjúk alkalmazása valamint hozzáadott értéke a történelem és állampolgári ismeretek

tanításában. In: Bánréti Zoltán – Jancsák Csaba – Kósa Maja – Képiró Ágnes (szerk.): Félidőben – Eredmények és perspektívák: MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Program Bölcsészeti és Társadalomtudományi Munkacsoportjának konferenciája és szakmai vitája. Szeged, Belvedere Meridionale, MTA-SZTE ETK, 13–18.

Jancsák Csaba – Szőnyi Eszter – Képiró Ágnes (2019): The Impact of Video Testimonies in Holocaust Education in Hungary. International Journal of Research on History Didactics, History Education And History Culture. (40) 161–179.

Jancsák Csaba (2020a): Családtörténetek hiánya, történelemtől elidegenedett nemzedék, új ifjúsági sebezhetőségek és történelemtanítás. Magyar Tudomány 2020/8. 1114–1121.

Jancsák Csaba (2020b): Történelmi emlékezet és a család. In: A. Gergely András – Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): Kultúra, közösség és társadalom. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Szociológiai Társaság, 141–159.

Jansen, Annette (2017): Anti-genocide Activists and the Responsibility to Protect. London, NY; Routledge.

Jones, Adam (2006): A Comprehensive Introduction. NY, Routledge

Katz, Steven (1994): The Holocaust in Historical Context, Vol. 1: The Holocaust and Mass Death before the Modern Age. Oxford, Oxford University Press.

Kovács Mónika (2016): Holokausztoktatás és tanártovábbképzés: a nemzetközi gyakorlat. in: Bíró Aletta (szerk.): A Holokauszt, az Iskola és a Tanár – A Holokauszt Téma Iskolai Oktatás: Helyzetelemzés és Képzésfejlesztés. Budapest, OFI. 11–48.

Levy, A. Sara – Sheppard, Maia (2018). „Difficult Knowledge” and the Holocaust in History Edu-

cation. In: Scott Metzger, Alan – McArthur Harris Lauren (Eds.), *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning*, 365–387. <https://doi.org/10.1002/9781119100812.ch14>

Rubenstein, L. Richard (2010): *Jihad and Genocide*. Plymouth, Rowman & Littlefield Publisher.

Rudolph, Christopher (2001): *Constructing an Atrocities Regime: The Politics of War Crimes Tribunals*, *International Organization*, 55: 3 DOI: <https://doi.org/10.1162/00208180152507588>

Schaller, J. Dominik (2010): *Genocide and Mass Violence in the „Heart of Darkness“ Africa in the Colonial Period*. In: Bloxham, Donald – Moses, A. Dirk (ed.) (2010): *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford, University Press. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199232116.013.0018

Valentino, A. Benjamin (2004): *Final Solutions – Mass Killing and Genocide in the Twentieth Century*. Ithaca, London, Cornell University Press.

Vida Nárcisz (2016): *A holokauszt téma oktatása: a hazai gyakorlat és a nemzetközi irányelvek*. In: Bíró Aletta (szerk.): *A Holokauszt, az Iskola és a Tanár – A Holokauszt Téma Iskolai Oktatás: Helyzetelemzés és Képzésfejlesztés*. Budapest, OFI. 49–67.

Wiater, Walter (ed.) (2003): *Schulbuchforschung in Europa – Bestandsaufnahme und Zukunftperspektive. beitrage zur historischen und systematischen Schulbuchforschung*. Bad Heilbrunn, Klinkhardt.

BEVEZETÉS

A nemzetek és nemzetiségek közötti párbeszédnek és a legutóbbi évtizedek béli történettudományi kutatásoknak köszönhetően mára a magyar és szerb társadalom eljutott arra a szintre, hogy a délvidéki impériumváltások következtében vég-

amely (az elfojtás a traumatizáció mellett) tovább erősítette a „kibeszéletlenség”⁴ problémavilágát. A Szerbia és Magyarország közötti jelen politikai helyzet megértéséhez, a szociorégióban élő szerb és magyar népesség kollektív emlékezetének megőrzéséhez, a háború alatt elkövetett bűnökből való tanuláshoz, a jövőbeli békés és kooperatív együttéléshez elengedhetetlen a történelmi múlt ismerete és átadása az ifjú nemzedékeknek, hiszen a múltunk közös lesz a jövőben is!

A két nép közötti véressé fajuló konfliktus 1941-ben vette kezdetét, majd az 1944/45-ös megtorlásokkal tetőzött. Véleményem szerint ezen történéseket az anyaországban és Délvidéken is egyaránt, az általános és középiskolai tanulók számára forrásokkal alátámasztva érthetővé kell tenni. Az események valóságghú közvetítésében a történelem oktatóinak és a tankönyvek szerzőinek/szerkesztőinek van legnagyobb szerepük.

Vajdasági gyermekként az általános és középiskolai tanulmányaim során a történelemoktatás keretén belül azt tapasztaltam, hogy az akkor használatos tankönyvek és az oktatók is nagy hangsúlyt helyeznek a többségi, szerb nép történelmének eseményeire és viszonylag kevés tanóra foglalkozott a magyarság, a magyar nemzetiség, és Magyarország történelmével. Azt tapasztaltam, hogy akkor a két nép közötti éles konfliktusokról sem a tankönyvek, sem pedig az oktatók nem nyújtottak objektív információkat a fiatal generációknak.

Kutatásom során arra keresem a választ, hogy miképpen jellemezhetőek az anyaországi és a délvidéki magyarság számára kiadott tankönyvek és a történelemoktatók vélekedései két drámai történelmi esemény, a Délvidék területén véghezvitt 1941-es és az 1944/45-ös atrocitások tantervi témája és tanítása kapcsán. Kutatási munkám so-

Dobó Dávid

Hasonlóságok és különbségek a magyarországi és vajdasági történelemoktatásban az 1941-es és 1944-es események vonatkozásában¹

bemenő atrocitásokról bárki nyíltan kifejezheti véleményét. Ugyanakkor a fiatalabb generációk nem rendelkeznek árnyalt információkkal a közigazgatási határoknál szélesebb kulturális régió, illetve a világháború alatt a térségben, a lokális terekben történtek, vagy akár egy-egy vajdasági település várostörténeti fejezetére vonatkozóan.² A közös múltból való diskurzus nemcsak a szakmai együttműködések hiányzott a legutóbbi évekig³, de a traumák okán az elhallgatás generációkon keresztül működött. A fiatalok esetében a szocializációs funkciót ellátó legfontosabb közösség, a család körében is megszűnt a történetek elbeszélése,

1 A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Program és a Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

2 Kósa Maja: A Comparison of Ethnic Majority and Minority Students' Epistemological Beliefs about History. *Belvedere Meridionale* 2019 31:4. 25–34.

3 A legutóbbi évtizedben jött létre a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság és született meg a Délvidék Kutató Központ. Mindkét intézmény konferenciákkal és tudományos közleményekkel támogatta a múlt feltárását.

4 Jancsák Csaba: Történelmi emlékezet és a család. In A. Gergely András – Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): *Kultúra, közösség és társadalom*. Budapest, 2020. 141–159.

rán bemutatásra kerülnek a jelenleg jóváhagyott anyaországi és délvidéki, általános iskolai, illetve gimnáziumi tankönyvek közötti különbözőségek. A tankönyvek vonatkozó részén folytatott tartalom- és szakszövegelemzés módszerét alkalmazom a téma feldolgozásához. Munkám második felében a mélyebb megértés szándékával interjúkat készítettem néhány anyaországi és délvidéki oktatási intézmény történelemtanárával. Interjúim alatt az adott oktatási intézmény sajátosságai és a módszertani megközelítések mellett a hétköznapi tanórai megvalósítás, tehát a témák oktatásának körülményei, mikéntje és hogyanja állt az érdeklődésem középpontjában. Tekintettel a téma érzékeny jellegére nem volt könnyű dolgom interjúalanyok felkérésében. A kutatás során igen fontosnak tartottam, hogy interjúalanyaimnak lehetőséget biztosítsak az anonimitás megőrzésére. A felkéréselt történelemtanárok közül két vajdasági és két magyarországi oktató vállalkozott az interjúra. Közülük egy kérte az anonim szereplést.

A TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEK RÖVID BEMUTATÁSA

A razzia

A magyar királyi honvédség délvidéki bevonulása után 1941 nyarán megtörtént a magyar polgári közigazgatás bevezetése. Július 29-én a déli csapatok utasítást kaptak, hogy a kisebbségekkel folytatott enyhe bánásmódot változtassák meg és a legkisebb gyanú esetén is érzékeltessék a magyar hatóságok erőbéli fölényét. Ennek fő oka abban keresendő, hogy 1941 nyarán a besúgó hálózat arról adott tájékoztatást, hogy kommunista szervezetek és partizán csoportok jelentek meg a régióban, akik a Sajkás-vidék tanáiban rejtőztek. A Sajkás-vidéken működő partizánosztog 58 tagot számlált, parancsnoka Stevan Divnin, politikai biztosa Molnár Gyula volt.⁵ Április 15-én a visszafoglalt ország-

részekén bevezették a rögtönítélő bíróságokat. A magyar honvédség a Sajkás-vidéket megtisztította a partizánoktól, eközben a zsidó és a szerb lakosság szenvedte el a legtöbb megpróbáltatást.⁶ 1942 szeptemberében az ott élő helybeli magyarok között megkezdtek a földbirtokok szétosztását.⁷ Az 1941-es impériumváltást a leginkább Újvidék városa sínylette meg, ahol előre eltervezett (partizánprovokáció nélküli) tisztogató akciót hajtottak végre. Ezt a Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke által kezdeményezett rögtönítélő bíróság október 13-án kezdte meg.⁸ Az Újvidéken élő mintegy 4600 fős zsidóságnak kiadott utasítás értelmében negyvennyolc óra leforgása alatt ötmillió hadisarcot kellett összegyűjteniük. E rendeletét Szombathelyi azzal indokolta, hogy a zsidóság húsz éven keresztül nem adózott a magyar államnak, Bajor Ferenc vezérőrnagy pedig azzal, hogy a zsidóság önként ajánlotta fel az összeget, annak fejében, hogy a magyar hadsereg megszabadította őket a szerb önkényuralomtól.⁹ A településen végrehajtott razzia okát a hatóságok a partizáncsapatok Újvidékre húzódásában adták meg, ám valójában fő céljuk az lehetett, hogy bebizonyítsák a náci vezetésnek, hogy nem a keleti hadszíntéren van rájuk szükség, hanem a déli határvonalon kell megvédeni az országot az ellenséges támadásoktól.¹⁰ A razzia idejére teljesen leállították a gépjárműforgalmat, szabályozták a gyalogos közlekedést, megtiltották a rádiók és telefonok használatát, bezárták a templomokat, de még a harangozást is betiltották. Az élelmiszer boltokon és éttermeken kívül semmi nem üzemelhetett a városban. Január 20-án éjjel a karhatalmi erők körülrzárták a várost, majd másnap az újvidéki lakosok tudomására hozták, hogy a magyar hadsereg meg-

Vérbosszú Bácskában. Budapest, 1991. 72.

6 A. Sajti i.m. 30.

7 Összesen 2763 katasztrális hold földet osztottak szét. Házhelyet 13 977 családfő kapott, melyből 13 158 magyar, 770 horvát, 34 német, 4 szlovák és 6 szerb. In: A. Sajti: i.m. 254.

8 15 bírósági eljárás keretében 116 főt ítélték el hűtlenség vádjával, ebből 93 áldozatot kötél általi halálra ítélték, melyből 64 esetben végre is hajtották az ítéletet. A. Sajti i.m. 272.

9 A. Sajti i.m. 179.

10 Uo. 279.

5 A. Sajti: Délvidék, 1941-1944, A magyar kormányok délszláv politikája. Budapest, 1987. 152. Molnár Gyula a szabályai járási pártbizottság titkára volt, aki a magyar alakulatok ellen vívott szabályai harcokban veszítette életét. Ld. Cseres Tibor:

kezdte a háromnaposra tervezett tisztogató akciót. Az első napon körülbelül 25-30 foglyot gyűjtöttek össze, akiket gyanúsaknak ítélték, vagy a házaikban partizánokat találtak. Ezt követően további hétezer polgárt tartóztattak le, és akik nem tudták magukat igazolni, azokat az újvidéki strandhoz vitték és kivégezték őket. A meztelenre vetkőztetett áldozatokat a Duna mentén, vagy a folyó jegén sorba állították és lelőtték őket. A holttesteket a befagyott folyó jegén gránátokkal robbantott lékekbe dobták. Az áldozatok számát több kutatás más-más módon adja meg. A legfrissebb 2016-ban megjelent munka szerint 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák, és 13 ruszin esett áldozatul.¹¹ Sajti monográfiája szerint a teljes délvidéki régióban szerb forrásokra hivatkozva összesen 3506 fő, többségében szerb civil lakos esett a magyarok áldozatává.¹² Gosztonyi beszámolt arról, hogy az áldozatok közé 147 gyermek is sorolható, valamint szerb forrásokra hivatkozva állítja: a szerb áldozatok száma 3809 fő volt.¹³ A jugoszláv források az áldozatok számát az előbbi munkákban szereplőkhöz képest sokkal nagyobb számban, 6094 főben állapították meg és 11 658 atrocitásokat elszenvető helyi lakost említenek.¹⁴

A magyar karhatalmi vezetés január 30-án állította le az akciót. Később a partizánvadász razzia felelősei elismerték, hogy voltak ártatlan áldozatai az eseményeknek, de nem érezték magukat felelősnek ezekért a cselekményekért, sokkal inkább azokat vádolták a kialakult helyzetért, akik a honvédséget „kötelessége teljesítése közben megtámadták”¹⁵. Ugyanakkor azt, hogy a Délvidéken állomásozott haderő, nőket, gyerekeket vagy idős embereket ölt volna meg váltig tagadták.¹⁶ A tömeges kivégzésekről szóló hírek a szélesebb magyar közvélemény körébe is utat találtak. Horthy Miklós kormányzó 1943 októberében utasította a

hatóságokat a razzia kivizsgálása és bűnöseinek felelősségre vonására.¹⁷ A vizsgálat eredményeként 1943. december 14-én 15 vádlottat hadbíró-ság elé állítottak.¹⁸ A Kállay-kormány 1944. április 1-jétől kezdődően megbízta a településügyi kormánybiztosokat, hogy Dél-Bácskában és Újvidéken is kezdjék meg a razzia során a kisebbségeket ért károk összeírását.¹⁹ A visszacsatolt országrész szerb lakosságának egy része félve a további, a súlyosabb visszaélésektől elhagyta szülőföldjét. Korabeli szerb adatok szerint 56 ezerre tehető azok száma, akik félve az atrocitásoktól elhagyták az országot.²⁰ Magyarország 1944. évi német megszállásával a Délvidék területén is jelentősen megváltozott a helyzet. A tisztviselőket leváltották, majd megkezdődött a német hadseregbe való toborzás, a szerb és zsidó férfiakat pedig munkaszolgálatra hurcolták. 1944. április 26-án, Újvidéken is, mint a legtöbb nagyvárosban gettókat hoztak létre, majd a fogvatartottakat haláltáborokba küldték.

A jugoszláv bosszúhadjárat

1944 nyarán a partizánok előrenyomulása következtében Délvidéken egyre bizonytalanabbá vált a helyzet. Az újabb impériumváltás legfontosabb dátuma 1944. szeptember 6-a volt, amikor is Malinovszkij marsall vezetésével a Vörös Hadsereg csapatai szerb partizánokkal karöltve Kladovónál átlépték a román-szerb határvonalat, majd különösebb ellenállás nélkül megkezdtek Bánát teljes

17 Hornyák-Bíró i.m. 99.

18 A. Sajti i.m. 284. A vádlottak padjára nem a fő bűnelkövetők kerültek, hanem alacsonyabb rendfokozatú határvasdászok, csendőrök, katonák, rendőrök, nemzetőrként szolgáló helyi lakosok, és egy főjegyző is. In: Hornyák-Bíró i.m. 116.

19 A visszaélések során több mint 5 millió 600 ezer pengő értékű ingóság tűnt el, vagy ingatlanokat ért kár. Az országnak a megölt családfők után jóvátételt kellett fizetniük évi 635 ezer pengő értékben. A hozzátartozók 92%-a jelentette be kárigényét, melyből a kormány a zsidóság kérelmét figyelmen kívül hagyta. A. Sajti i.m. 305. Az özvegyen és árván maradtak nyolc éven keresztül részesültek volna a magyar kormány által kijelölt összegű tartásdíjban. Az anyagi kár fizetésére nem került sor, mivel 1944 márciusában a náci Németország megszállta az országot. Gosztonyi i.m. 58.

20 Uo. 190.

11 Hornyák Árpád – Bíró László: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948. Budapest, 2016. 111.

12 A. Sajti i.m. 282.

13 Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világ-háborúban. Budapest, 1992. 57.

14 Cseres i.m. 266.

15 A. Sajti i.m. 295.

16 Uo.

visszafoglalását.²¹ A szovjet csapatok megjelenésével szinte egy időben megkezdődött a magyar haderő visszavonulása a korabeli határok mögé. A jugoszláv partizán alakulatok október 1-jén Fehértemplomba (Bela Crkva), majd másodikán Versecre (Vršac) is bevonultak.²² Még a „felszabadítás” előtt Sztálin és Tito megegyeztek abban, hogy a sikeres hadműveletek végeztével a szovjetek kivonulnak Jugoszláviából és az újonnan kiépített közigazgatást a jugoszláv lakosok és Tito fogja gyakorolni.²³ Ivan Rukovina jugoszláv vezérőrnagy október 17-én katonai közigazgatást rendelt el, amelybe Bácska, Bánát és Baranya is beletartozott.²⁴ A katonai közigazgatás kiépítése után Rukovina kijelentésében minden nemzeti kisebbséget Jugoszlávia egyenrangú polgárainak tekintett, kivételt képeztek ez alól, akik háborús bűnöket követtek el. A jugoszláv partizánok 45 napig tartó megtorló akciója kísértetiesen hasonló módszerekkel zajlott, mint korábban a magyar hatalom által alkalmazottak. Formális keretek között 1944. november 18-án elrendelték a németek internálását és ingó és ingatlan vagyonuk teljes elkobzását. A rendelet értelmében az újonnan betelepült magyarok sem voltak ez alól kivételek. 1944. november 21-én az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) elnöksége kormányrendeletet adott ki az elengedhetetlenül szükséges egyének vagyonának állami kézbe történő áthelyezéséről. Az elkobzott vagyon kezelésére létrehozták a Népvagyon Állami Igazgatás (Državna Uprava Narodnih Dobra) szervezetét. Vajdaság területén összesen 40 internálótábor hoztak létre, ahol megközelítőleg 140 ezer németet és magyar nemzetiségű helybéli lakost tartottak fogva.²⁵ Délvidék területén élő magyarságra bűnrészesként tekintettek, majd ugyanezen a napon elrendelték számukra a 16 és 50 év közötti korosztály kötelező munkaszolgálatának teljesítését. Fő feladatuk a fakitermelés valamint az elhagyatott német föld-

területeken a mezőgazdasági munkák ellátása volt. A „felszabadított” területekről elhurcolt lakosokat a járeki (Bački Jarak), majd a szépligeti (Gajdobra) munkatáborokba száműzték. A rossz minőségű és kevés élelmiszer, valamint a higiéniai hiányosságok sok esetben a járványok elterjedését idézte elő, amely a legtöbb esetben elhalálózással végződött. A táborokban megközelítőleg 3000 német fogoly halt meg, közülük mintegy 400 gyermek.²⁶ A magyar férfiakat leginkább azon településekről hurcolták el, ahol a legtöbbet szenvedte a szerb lakosság. Csurogról, Zsablyáról és Mozsorról a tél beálltával gyalog terelték az embereket a Járekiig. A településen becslések szerint naponta 80 ember vesztette életét. A járeki táborban 1945 tavaszán 3632 magyart tartottak fogva.²⁷ Titónak tudomása volt a Délvidék területén élő két fő nemzeti kisebbség elleni elkövetett bosszúhadjáratról, de mint kijelentéseiben felvázolta: „ezek a megtorlások nem egy-egy nemzet ellen irányultak, hanem mindenki ellen, aki veszélyeztette az új társadalmi-politikai berendezkedést.”²⁸ Tito írásba nem foglalta a partizánakciók szükségességét, de szóbeli utasításokkal elrendelte, hogy Délvidék egész területén bosszulják meg a szerb nép sérelmeit.²⁹ A megtorlásokat az Odeljenje za zaštitu naroda (OZNA, Népvédelmi Osztály) csapatai, a reguláris partizánalakulatok és a helyi lakosság hajtotta végre. A döntő többségében ártatlan magyarok koholt vádak szerinti elítélése bemondás alapján történt. A feljelentések beérkezésével névsort állítottak össze, amely alapján kezdeményezték a megvádolt emberek letartóztatását és elhurcolását. Sok magyart mindössze azért végeztek ki, mert a Magyar Megújódás Pártjának voltak tagjai, vagy azért mert a magyar hatalom éveiben közhivatalt viseltek. Országszerte összesen 938 828 feljelentés érkezett be a jugoszláv hatóságokhoz.³⁰ A tanúk és a vádlottak kihallgatását követően pedig összesen 550 ezer jegyzőkönyvet készítettek. A foglyokat

21 A. Sajti i.m. 314.

22 Uo. 319.

23 Tito Versecen alakította ki főhadiszállását és innen irányította Belgrád felszabadítását.

24 Bánátot és Bácskát összesen négy katonai körzetre osztották fel.

25 A. Sajti i.m. 322.

26 Uo. 324.

27 Uo. 324.

28 Uo. 325.

29 Forró Lajos: Jelöletlen tömegsírok: Magyarkanizsa, Martonos és Adorján. Szeged, 2007. 23.

30 Hornyák-Bíró i.m. 264.

tíz-tizenötös csoportokban összekötözve vitték a veszthelyre, ahol előre megásott tömegsírok elé terelték, majd géppuskával belelőtték őket a gödörökbe. Egyeseket a kivégzésük előtt a mai ember számára felfoghatatlan, bestiális, középkori mód-szerekkel megkínózták.³¹ A tömeges mészárlásokra 1944. október végén került sor és egészen november végéig tartott.³² A kivégzett áldozatok számáról pontos adatok nem ismertek, mivel még ma is nagy részük tömegsírokban van elhantolva.³³ Az áldozatok száma 5 és 40 ezer között lehetett. Tito marsall 1945. január 27-én látva a partizánok által elkövetett túlkapásokról szóló jelentéseket megszüntette a katonai közigazgatást³⁴, a hadsereget leszerelte, fegyvereiket pedig a civil népi bizottság vette át. A Szabad Vajdaság (Sloboda Vojvodina) egyértelműen fogalmazott a megtorlásokkal kapcsolatban: „a katonai közigazgatás „megoldotta” a német kérdést a Vajdaságban, a magyar antifasiszták pedig elfogadták, hogy helyük a Tito elvtárs vezette népfelszabadító mozgalomban van.”³⁵ Erre a legnagyobb lehetőséget a délvidéki magyarság számára létrehozott Petőfi-brigád biztosította.³⁶ Tito híres beszédében a következő szavakkal szólt a jugoszláv néphez: „...a magyar nemzeti kisebbségekkel enyhén bántunk és nagylelkűséget tanúsítottunk irántuk. Ez nem a gyengeség jele volt, sőt éppen azért helyezkedtünk erre az álláspontra, mert mi voltunk a győztesek [...] az új Jugoszlávia soha nem fogja megengedni, hogy olyan kisebbségek éljenek határai között, amelyek az országot nem tekintik hazájuknak, hanem idegen földnek.”³⁷

A kitelepítéseket a jugoszláv vezetőség is alkalmazta, hogy a lehető legkisebb lehetőségét sem adja meg a kisebbségeknek az esetleges lázadásra vagy az autonómiatörekvésre.³⁸ Azok a magyar vagy német lakosok, akik valóban részt vállaltak a szerbek ellen elkövetett gaztetekben már a menekülő náci vagy honvéd alakulatokkal együtt elhagyták az országot. A jugoszláv katonai közigazgatás 5-10 000-es csoportokban telepítette ki a svábokat és a bukovinai székelyeket.³⁹ A jugoszláv vezetőség a kiutasítási rendeletében kijelentette, hogy országuk területéről csak azokat a személyeket fogják kiutasítani, akik 1941 áprilisa után költöztek a régióba. Magyarország nehezen tudott megbirkózni az ország területére beözönlő 84 800 főnyi minden ingó és ingatlanuktól megfosztott jugoszláv menekültáradattal. Az elveszített ingatlanokért és a hozzájuk tartozó javakért semmilyen kártérítést nem kaptak. A házakat, a földekkel együtt azok a (korábban a magyar hatóság által kitelepített) délszláv telepések kapták meg, akik a szerb katonai közigazgatás bevezetését követően visszatértek Délvidék területére. Vasa Čubrilo-
vić szerb nemzetiségű történész ekkoriban előállt a magyarság teljes kitelepítésének ötletével.⁴⁰ Ezen előterjesztést a lakosságcserevel kívánták megoldani, azonban nem sokkal később az elképzelés megvalósítása kudarcot vallott. A délvidéki, mára már kisebbségként a régióban élő magyarok néhány év lefogaása alatt két impériumváltást is megélhettek. 1944 őszén bekövetkező fordulattal a délvidéki szerbek újra egy győztes állam polgárainak érezhették magukat, míg az ott élő magyarság rövid időn belül elveszítette minden privilégiumát, amit mindössze csak néhány évig élvezhetett. 1945. január 20-án Moszkvában fegyverszünetet kötött a magyar ideiglenes kormány. A szovjet hadsereg által megszállt Magyarország elveszített-

31 Cseres i.m. 10.

32 Forró i.m.

33 Uo.

34 A katonai közigazgatás felszámolásával a járeki haláltáboroként is elhíresült lágert is felszámolták. Mivel a meggyőzött emberek lakóhelyükre nem térhettek vissza, ezért főként rokonaiknál vagy Dél-Bácska településein próbáltak új otthont keresni maguknak. A partizánhatalom utólag próbálta elhárítani a felelősséget, azzal, hogy tömegszámra kezdték kiállítani a likvidálás jogosságát igazoló dokumentumokat. Bácskában, Bánátnban és a Baranyában később, 1945. február 15-én számolták fel a katonai közigazgatást. Hornyák-Bíró i.m.

35 A. Sajti i.m. 335.

36 A magyar partizán zászlóalj mindössze 80 főből állt, melyből a magyarok számaránya 60 fő volt. Parancsnokává Kis Ferencet választották. Vezetyleti nyelve a magyar volt, és a sapkájukon is piros-fehér-zöld nemzeti színt viseltek a vörös csillag mellett. A. Sajti i.m. 336.

37 A Sajti i.m. 341.

38 Uo.

39 Kelebiánál megközelítőleg 5000 magyart tettek át a határon. Közöttük voltak a világháborús években a Délvidékre költöztetett bukovinai székelyek. A. Sajti i.m. 342.

40 Uo.

te szuverenitását. A háborús nehézségek és a két ország közötti éles konfliktust félretéve a magyar és a jugoszláv állam a háború után igyekezett normalizálni a kapcsolatokat. Ez abban nyilvánult meg, hogy a béke előkészítése során a magyar kormány (annak tudatában, hogy a délvidéki magyarságot érintő revíziós törekvéseit végleg elveszítette) semmilyen területi igényt nem fogalmazott meg Jugoszláviával szemben. Az 1918-as népszámlálási adatokhoz viszonyítva Délvidék magyarsága a második világháborút követően 170 000 fővel csökkent. A háború utáni időszakot Bácska lakossága a további atrocitásoktól rettegve félelemben töltötte, amelyet a jugoszláv kormány nem próbált enyhíteni, sőt folyamatosan hangzották, hogy a kisebbségek, másodrendű állampolgárok.

NÉHÁNY KIINDULÓ MEGJEGYZÉS A TÉMÁK TÖRTÉNELEMÓRAI OKTATÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

Munkám további részében a két hatalomváltás-téma szempontjából vizsgálom az anyaországi és a délvidéki magyar általános és középiskolai történelemoktatást. A modern tantárgy-pedagógiai elvek szerint az iskolai tananyag feldolgozásának alapja a tevékenység-központú történelemtanítás, amelynek egyik legfőbb eszköze az egyes történelmi események kutatói lencsén át való megközelítése.⁴¹ A történelmi gondolkodás (historical thinking) didaktikai szemléletmódja az oktatás számára lehetőséget biztosít arra, hogy a tanulókat a folyamatba aktívan bevonva dolgozzanak fel akár helytörténeti, akár mikrotörténelmi eseményeket.⁴² A történelmi mérföldkövek narratívforrás-alapú feldolgozása⁴³ ezen felül a társadalmi

és az állampolgári normák elsajátítására, szociális kompetenciák fejlesztésére is irányul.⁴⁴

A történész és a pedagógus szakmai közösség (és úgy vélem: a társadalom egésze is) egyetért abban, hogy a tankönyvek készítőinek és a történelem tanároknak is objektivitásra kell törekedniük. Az egyes történelmi események írásban vagy szóban történő taglalását úgy kell közvetíteni a gyermekek felé, ahogy azt a szakirodalmak vagy a visszaemlékezők által közzétett szaktudományosan ellenőrzött tanúbizonyosságok igazolják. A történelemórán a tanulóknak meg kell ismerkedniük a történelmi múlt szöveges, képi és audiovizuális forrásaival, amelyek támogatják a tananyag könnyebb megértését. Mivel az impériumváltások témája két jelentős népesség viszonyát és az őket ért atrocitásokat is érinti, ezért pedagógusként mindenképp figyelembe kell venni a tanulók attitűdjeit, sztereotípiáit, esetleges tévképzeteit. Ezen tanulmány által tárgyalt témákban a problémaközpontú és forráselemző tanítás a történelmi helyzet (és a napjainkban is felmerülő konfliktusok múltbéli gyökereinek) feltárását is jelenti. Kutatósi és tudományos bizonyítékokkal kell példázni a diákok felé, hogy a múlt ismerete a jelen időszak megértését is szolgálja, és ezek által közelebb kerülnek a történelmi eseményekhez, a régiójuk és a családjuk történelméhez. Fontos továbbá, hogy a tanulók a történelemtanítás érzelmi vetülete által támogatva elmélyült tudással rendelkezzenek arról, hogy elődeik milyen eseményeknek voltak a részesei, elszenvedői.⁴⁵

Munkám során összehasonlító vizsgálatot folytattam a délvidéki magyar anyanyelvű és az anyaországi történelem tankönyvek között, melyek közül elsőként az általános iskolai tankönyvek vizsgálatának eredményeit kívánom részletesen felvázolni, majd a középiskolai tankönyveket vetem össze, végül pedig történelemtanárokkal készült interjúk alapján adalékokkal szolgáló a

41 F. Dárdai Ágnes: A történelemtanulás sajátosságai. In: F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás I. Budapest, 2006; Ld. még: F. Dárdai Ágnes: Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején. Történelemtanítás, 2010. 2

42 Kaposi József: Skills Development Tasks and the Development of Historical Thinking. In Fehérvári, Anikó (ed.): Curriculum, Effectiveness, Equity. Budapest, 2017. 9–22

43 Kojanitz, László: Az elbeszélte történelem forrásainak alkalmazása a történelemórákon. Új Pedagógiai Szemle 2018. no. 8-9. 77–96.

44 Jancsák Csaba : A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In Kovács Gusztáv – Lukács Ottilia (szerk.): Az elbeszélés ereje. Pécs, 2019. 7–22.

45 Ez a pedagógiai célrendszer tükröződik a magyarországi Nemzeti Alaptantervben és a kerettantervekben is.

hétköznapi pedagógiai praxis egyes problémás elemeinek megismeréséhez.

AZ ANYAORSZÁGI ÉS A VAJDASÁGI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK

A tankönyvek tartalma különösen fontos szerepet játszik a tanulók történelmi tudatának kialakításában, de (tárgyunk szempontjából fontos tényezőként) az esetleges sztereotípiák erősítésében is. A történelemtankönyveknek – miként az oktatáskutatások feltárták – a múltban nagy szerep jutott az egyes nemzetek között megnyilvánuló szimpátiák avagy ellenséges viszonyok megszületéséhez, eleven létezésének formálódásához, életben tartásához.⁴⁶ A tankönyvi műfaj sajátossága⁴⁷, hogy tankönyvekkel a bonyolult történelmi tényeket nem lehet árnyalt és teljesen reális módon leírni. Ugyanakkor törekedni kell a kutatások által megerősített információk hiteles és árnyalt közlésére.

Az anyaországi hetedik⁴⁸ és nyolcadik⁴⁹ osztályos tankönyvek⁵⁰ foglalkoznak Délvidék területén végbemenő impériumváltásokkal. A hetedikes tankönyv hetedik fejezete (A második világháború), negyvenkettedik leckéje két tankönyvi oldal keretében részletezi a délvidéki bevonulást és a kihelyezett magyar hadsereg által elkövetett at-

rocitásokat.⁵¹ A magyarországi hetedikes történelemtankönyv utolsó fejezetei foglalkoznak a magyar hadsereg délvidéki bevonulásával és az ott elkövetett tisztogatásokkal. A „hideg napok” esetében egy keretes rész szolgál adalékkal az eseménytörténethez: „A magyar fennhatóság ellen szórványos fegyveres ellenállás bontakozott ki, a magyar katonák gyakran estek áldozatul orvlövészek akcióinak. A honvédség 1942 januárjában rajtaütésszerű ellenőrzést indított, részben a megtorlás, részben a megfélemlítés céljával. A magyar megszállók az úgynevezett »hideg napok« során több mint 3000 »gyanús« polgári személyt végeztek ki, illetve gyilkoltak meg. Többségük szerb, illetve zsidó származású volt. Az áldozatok egyharmadát nők, öregek és gyermekek tették ki. A katonai bíróság az akció vezetőit 1943 végén halálra, illetve börtönbüntetésre ítélte. Többen azonban Németországba szöktek, és a Wehrmachtban, illetve a Waffen SS-ben szolgáltak tovább.”⁵² E rész szinte azonos a gimnázium 11. osztályos könyv 230. oldalán szereplő szövegrésszel. E szöveg közepén elhelyezett mondat („Az áldozatok egyharmadát nők, öregek és gyermekek tették ki”, mely a gimnáziumi könyvben nem szerepel) kétségkívül a történelemtanítás érzelmi vetületére reflektál. A tankönyv egy rövid forrásközlése az ebben az időszakban legfőbb szereppel bíró politikus, Teleki Pál szavait idézi a független külpolitikai lépések megtételéről a háborús eseményekben való részvétel elkerülése és az örökbarátsági szerződés fennmaradása érdekében. A könyv –mindamelllett, hogy beszámol a magyarság által elkövetett délvidéki razzia során véghezvitt gattettekről – Cseres Tibor *Hideg napok* regénye alapján elkészített játékfilm megtekintésére sarkallja a tanulókat. („Nézz utána, melyik regény és film foglalkozott a »hideg napok« történetével!”⁵³) E regény és filmalkotás teljes részletességgel és az olvasót/nézőt a történelem érzelmi dimenziójába is bevonva dolgozza

46 F. Dárdai Ágnes: *A tankönyvkutatás alapjai*. Budapest, 2002.

47 Dárdai Ágnes – Dévényi Anna – Márhoffer Nikolett – Molnár-Kovács Zsófia: *Tankönyvkutatás, tankönyvfejlesztés külföldön II. 1. A nemzetközi tankönyvelméleti kutatások elméleti és módszertani kérdései. Történelemtanítás, 06-01-02*

48 Cieger András – Zeidler Miklós – Kojanitz László – Bartos Károly – Légrádi Judit Fruzsina: *Történelem tankönyv 7.* Eger, 2017.

49 Ötvös István – Katona András – Bódy Zsombor – Kojanitz László – Pálkás Mihály: *Történelem tankönyv 8.* Eger, 2017.

50 E tanulmány keretében az úgynevezett új generációs tankönyveket elemezzük, tehát Horváth Péter *Történelem 7.* az általános iskolások számára című könyvét és a Horváth Péter – Ispánovity Márta szerzőpáros *Történelem 8.* az általános iskolások számára című könyvét nem vizsgáljuk. Az új generációs tankönyvek open access módon elérhetőek az Oktatási Hivatal honlapjáról: www.tankonyvkatalogus.hu.

51 Magyarország a világháborúban. A hadba lépéstől a német megszállásig. A délvidéki bevonulás. és „A hideg napok.” In. Cieger (et.al.) 2018. 196–197.

52 Cieger (et.al.) i.m. 197.

53 Uo.

fel az eseményeket. Egy tankönyvi fotóillusztráció is megjelenik a jugoszláviai bevonulásáról, e kép azonban nem csak illusztráció, hanem szerves része, kiegészítője a szöveganyagnak. A tananyaghoz rendelt fényképmelléletekkel a szerzők célja nem a tananyag magyarázata, hanem a beszélgetésre, gondolkodásra, kutatásra való készítetés („Milyen harci eszközök láthatóak a képen?”). A magyarországi nyolcadikosok számára kiállított tankönyv második fejezete, Magyarország 1945-től az 1956-os forradalom és szabadságharc leveréséig témakörében, a tizenegyedik lecke⁵⁴ említi a délvidéki magyarság ellen elkövetett visszaéléseket, visszautalva az események okadó előzményének is tekinthető, már a 7. osztályban tanult „hideg napokra”: „A Jugoszláv partizánok már 1944. október közepétől megkezdték a magyar lakosság elleni brutális fellépést. Több tízezer embert mészároltak le bosszúból a magyar honvédség 1942 januárjában indított partizánvadászatáért, amelynek során szerbeket és zsidókat gyilkoltak le. A mészárlások 1945 februárjában befejeződtek, de ezután is voltak falvak, amelyeknek magyar lakosságát kitelepítették, kényszermunkára hurcolták.”⁵⁵ A szerzők e részben nemcsak az előző évfolyamban tanultakkal kapcsolatos összefüggések kimondására helyeznek hangsúlyt, de a térbeli tájékozódás fejlesztésére is: „Mely területeket nevezünk Délvidéknek? Mi volt az ürügye, és mi lehetett a célja a partizánok itteni magyarelles vérengzésének?”⁵⁶

A vajdasági nyolcadikos tankönyv⁵⁷ nyolcadik fejezete (Jugoszlávia a második világháborúban témakör) foglalkozik a két impériumváltás időszakával, amelyet a szerzők olyan olvasatban tettek közzé, amely leginkább a második világháborúból győztes félként kikerülő Jugoszlávia dicsőségét zengi. A tankönyvtörténelem-kutatásokból tudjuk, hogy a tankönyvek tartalmuk által képesek arra, hogy határozott politikai-ideológiai célok érde-

kében az adott államhatalom legitimációját erősítendő módon szerkesztik, súlypontozva mutatják be a történelmi eseményeket.⁵⁸ Ezen szándék a szerbiai tankönyv esetében is kiviláglik. A szerbiai legnagyobb számarányú kisebbség számára lefordított általános iskolai nyolcadik osztályos tankönyv⁵⁹ a világtörténelem eseményeit követően Jugoszláviával és az ország a második világháborúban való részvételével foglalkozik. „A fasiszta országok támadása Jugoszlávia ellen” alcím alatt közöl a tankönyv információkat az ország katonai megszállásáról. A kezdeti eseményeket a tankönyv 1941. április 6-ra teszi. A magyar csapatok bevonulását Bácskába, Baranyába április 12-re datálja a könyv⁶⁰, miközben más szakirodalmi források április 11-ről számolnak be.⁶¹ A témakör bevezető részeiben a tankönyv néhány mondatban említi a magyarok és németek által elkövetett visszaéléseket: „...a magyarok és a németek pedig sok ezer szerbet öltek meg a Vajdaságban”⁶² A tankönyv nem tesz említést arról, hogy a szerbek és a zsidóság ellen elkövetett atrocitásokat a magyar hadsereg katonái (nem a magyar polgári lakosság, általánosítva „a magyarok”) követték el. A szövegrészlet a német és a magyar közigazgatás alatti a német, illetve a magyar hadsereg (együttesen: „megszállók”) által elkövetett háborús és emberiség elleni cselekményeket összevonva és összehasonlítva közli: „A megszállók minden ellenállást véresen megtoroltak. Razziákkal, letartóztatásokkal, rögtönítélő bíróságokkal, büntetőexpedíciókkal, »a terep megtisztítására« indított offenzívákkal, deportációkkal, tömeges kivégzésekkel és más módszerekkel. 1941. szeptember 1-jétől 1942. február 12-ig a megtorlások áldozatainak száma 20 000 főt tett ki. Folytatódta a tömeges kivégzések és a lakosság koncentrációs táborokba való elhurcolása. Belgrádban, Draginecben és Kraljevában mintegy 2000 embert lőttek agyon. Kragujevacon a Wehrmacht katonái 1941. október

54 A határon túli magyarság a világháború után. A magyarok Jugoszláviában. Ötvös (et.al.) i.m. 54–55.

55 Uo.

56 Uo. 55.

57 Đorđe Đurić – Momčilo Pavlović (szerk.): Történelem az általános iskolák nyolcadik osztálya számára. Beograd, 2012. [ford: Fülöp Gábor]

58 Dárdai Ágnes i.m. 24.

59 Đurić –Pavlović i.m.

60 Uo. 135.

61 A. Sajti i.m. 156.

62 Đurić –Pavlović i.m. 138.

21-én mintegy 3000 civilt végeztek ki.⁶³ A tankönyv szerzője szerint a szerbek fő üldöztetése a Független Horvát Államban történt, ahol több ezer szerbet koncentrációs táborokba zárt a náci támogatottságot élvező usztasavezetés, melynek fő célja egy etnikailag teljesen tiszta nagyhorvát állam létrehozása volt. A tankönyv további részében említésre kerül Josip Broz Tito partizánmozgalma, amely felvette a harcot a Dragoljub Draža Mihajlović által vezetett csetnikek és a fasiszta megszálló csapatokkal. Jugoszlávia világháborúban való szerepvállalását a győztesekhez méltó ábrázolásban közli a tankönyv. Tartalmilag a témakör érezteti az olvasóval Németország és Horvátország fő felelősségét a kialakult háborús helyzetért. A tankönyv a magyarok által 1941-ben elkövetett atrocitásokat minimális szinten említi. A délvidéki magyarság elleni 1944/1945-ös megtorlásokkal kapcsolatban csak ráutaló módon és mindössze egy mondatot olvashatunk, a népirtás tényét összemosva a politikai ellenfelek likvidálásával: „A győztes partizánerek, melyek felszabadítóként vonultak be a szerbiai városokba, bírósági ítélet nélkül likvidálták politikai ellenfeleiket. A meggyilkoltak száma több tízezer és százezer közé tehető.”⁶⁴

Az általános iskolai történelemoktatás során a fentebb ismertetett összevetéssel elmondható, hogy a magyarországi tankönyvek nagyobb részletességgel, objektívebben, a múlt feltárásának szándékával közlik a tragikus eseményeket. A ma is használatos délvidéki tankönyvek még a 2012-es évben kerültek kiadásra, amelyeket azóta sem a pedagógiai, szakmódszertani szempontoknak megfelelően (történelmi gondolkodás⁶⁵, inquiry-based learning⁶⁶, forrásközpontú szemlélet⁶⁷,

személyes narratívák bevonása⁶⁸), sem pedig a történettudományi feldolgozás (pl. a magyar–szerb akadémiai történészbizottság) új eredményeinek tükrében nem fejlesztettek. Elszomorító tény az is, hogy a vajdasági magyar gyerekek oktatásában használatos tankönyvek a szerb tanulók számára kiállított tankönyvek szó szerinti fordításai és nem láttatják a multikulturális térség regionális specifikumait, a történelmi és helytörténeti eseményeket.

Mélyebb következtetésre nem ad alapot a tankönyvek hozzáférhetőségének kérdésében tett megfigyelésem, de elgondolkodtató. A magyarországi tankönyvek az interneten bárki számára elérhetőek. A délvidéki tankönyvek sem a kutatásban érintett egyik település általam felkeresett városi könyvtárában (Magyarkanizsa, József Attila Könyvtár), sem pedig az általam felkeresett könyvkereskedésekben nem voltak hozzáférhetőek. Sőt, a szerbiai nyolcadikos tankönyvet rögzös úton, az egyik nyolcadikos szülő közbenjárásával tudtam csak megszerezni. Szülőikkel történő beszélgetés során ahhoz az információhoz is hozzájutottam, hogy Délvidéken a magyar anyanyelvű általános iskolások számára nem jelennek meg a könnyebb munkát és a tananyag jobb megértését elősegítő munkafüzetek (Magyarországon mindegyik tankönyvhöz létezik ilyen). Ennek hiányosságát az oktatók próbálják pótolni, de hogy milyen formában azt később, az interjúk alapján részletezem.

Az anyaországi gimnázium tanulói számára jóváhagyott tankönyvben⁶⁹ a 11. osztályban, a hatodik fejezet, második világháború témakörén belül, hazánk revíziós politikájának részletezésekor említi a „hideg napok”-ként is elhíresült, a harmadik ma-

63 Uo. 144.

64 Uo. 150.

65 F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára. XLI. Budapest, 2006

66 Kojanitz A kérdésorientált (inquiry based) történelemtanítás összekapcsolása az IKT adta lehetőségekkel. Iskolakultúra 2010/9. 65–81,

67 Kaposi József: Skills Development Tasks and the Development of Historical Thinking. In Anikó Fehérvári (ed.): Curriculum, Effectiveness, Equity. Budapest, 2016. 9–22

68 Jancsák Csaba: Családtörténetek hiánya, történelemtől elidegenedett nemzedék, új ifjúsági sebezhetőségek és történelemtanítás. Magyar Tudomány 2020.8. 1014–1021.

69 Kutatásunk során kizárólag az úgynevezett új generációs tankönyveket vizsgáltuk. Ezen tankönyveket használják a leginkább a magyarországi közoktatásban, és online ingyenesen is elérhetőek. Ennek okán a Száray Miklós által a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok 11. évfolyama számára írt tankönyvet és a Boronkai Szabolcs – Kaposi József – Katona András – Száray Miklós szerzők által írt Történelem 12. osztályos tankönyvet e kutatásban nem vizsgáltuk.

gyar hadsereg által elkövetett mészárlásokat.⁷⁰ E könyv tartalmilag az általános iskolai tankönyvekhez képest részletesebb, követve a magyarországi oktatási rendszerben hagyományosan jelen lévő, a tudáselemek koncentrikusan táguló körének elvét. A tankönyvi képek, valamint a szerzők által feltett, az összefüggések könnyebb értelmezhetőségét elősegítő kérdések színesebb teszik az események ismertetését. A Jugoszláviával kötött örök barátsági szerződéssel indítja a témát a tankönyv. Ez az esemény forrásrészlet-feldolgozással támogatott módon van jelen. „Miért tekinthető jelentősnek a megkötött egyezmény? Miben változott meg ezáltal a magyar kormány korábbi álláspontja?”⁷¹ A tanórán e témában a történelmi gondolkodás és a kommunikációs képesség fejlesztése is támogatást kap, amikor a komplex szaktárgyi ismeretek alkalmazásának érvelő módon való kifejtésére sarkall a könyv: „Vitassuk meg, hogyan viszonyulhatott Olaszország, illetve Nagy-Britannia a barátsági szerződéshez” Telesi Pál halálával és annak okaival az általam vizsgált anyaországi történelem tankönyv részletesen foglalkozik. Eltérés az általános iskolai tankönyvekhez képest abban mutatkozik meg, hogy felvetődik a miniszterelnök esetleges szándékos meggyilkolásának dilemmája, amely a kor társadalmában, de még nemzetközi szinten is hetekig tartóan vita tárgyát képezte.⁷² Telesi halálával kapcsolatban az öngyilkosság körülményeit bemutató források feldolgozása a tankönyvet kiegészítő digitális tananyag használatára sarkallnak, továbbá arra, hogy Churchill visszaemlékezését, mint narratív forrást használva végezzenek kutatómunkát a tanulók. Hangsúlyozzuk, hogy a tankönyv több helyütt motiválja az info-kommunikációs eszközök használatára a tanulókat – digitális kompetencia fejlesztése megjelenik e téma kapcsán is azzal a jól látható szándékkal, hogy a technológia által hozzáférhető és közvetített források bevonásával érhetővé tegye az öngyilkosság körülményeit. Az 1941-es év újvidéki tragédia eseményeit

részletesen ismerteti a tankönyv. A „hideg napok” című keretes szövegrész⁷³ néhány mondat kivételével szinte szó szerint azonos az általános iskola 7. osztálya számára írt tankönyv keretes szövegével. „Az önkényesen eljáró helyi magyar parancsnokok tudtával a katonák több mint 3000 »gyanús« polgári személyt végeztek ki, illetve gyilkoltak meg. Nagy többségük szerb volt, de sok zsidó vallású, sőt kommunista gyanúba keveredett magyar is került az áldozatok közé.”⁷⁴ E tankönyvi szöveg kiemeli az atrocitások bűnösei felelősségre vonását: „A magyar hadbíróóság az akció felelőseit 1943 végén halálra, illetve börtönbüntetésre ítélte. Többen azonban Németországba szöktek, és a Wehrmachtban, illetve a Waffen-SS-ben szolgáltak tovább. A második világháborúban ez volt az egyetlen eset, amikor egy hadviselő fél felelősségre vonta katonáit atrocitás elkövetése miatt.”⁷⁵

Az újvidéki eseményeknek a digitális tananyagban található forrásai kapcsán a tankönyvi kérdések meghatározóak, amelyből a legutolsó átvezeti az eseményeket az 1944-es partizánok által elkövetett megtorlásokhoz: „Milyen körülmények között zajlott le az újvidéki vérengzés? Hogyan határozta meg a továbbiakban az ott élő népek viszonyát? Miért tekinthető egyedülállónak a magyar katonai bíróság vizsgálata az akció vezetőivel szemben? Nézzünk utána, mi történt a délvidéki magyarsággal, amikor a területet visszafoglalták a szerbek!”⁷⁶ E kérdéscsoport lehetőséget nyújt arra, hogy a mikrotörténelem és a helytörténet oldaláról is megközelíthetővé teszi a témát, az ok-okozati, illetve az előzmény-következmény dimenziókban átgondolni, átbeszélni az eseménytörténetet.

A gimnáziumi tanulók 12. évfolyamukban részletes információkat kapnak a jugoszláv partizánok és a helyi szerb lakosok által elkövetett 1944-ben

70 Borhegyi Péter – Paksa Rudolf – Boronkai Szabolcs: Történelem Tankönyv 11. Eger, 2017. 228–230.

71 Uo. 228

72 Ld. Ablonczy Balázs: Telesi Pál. Budapest, 2005. 502.

73 Borhegyi – Paksa – Boronkai i.m. 230

74 Uo. Az idézet szöveg utolsó tagmondata az általános iskola 7. osztályos tankönyvében nem szerepel.

75 Uo. Az utolsó idézett mondat nem szerepel az általános iskola 7. osztálya számára készült tankönyv keretes részében.

76 Uo. Az idézet első két mondata azonos az általános iskolai 7. osztályos könyv szövegével, az idézet utolsó, hangsúlyos mondata az általános iskolai tankönyvi szöveget bővíti.

indult kegyetlenkedésekről.⁷⁷ A tankönyv az események közötti ok-okozati kapcsolatra utal a szövegíró kezdetén és rávezeti a tanulókat az etnikai tisztogatás politikai céljaira: „A megtorlás azonban 1944–45-ben elsősorban a vajdasági városok és falvak magyar lakóit érte. Nem egyszerűen spontán bosszúmegnyilvánulásokról volt szó, hanem a magyar lakosság tervszerű, az új jugoszláv vezetés által jóváhagyott megtizedeléséről. Tízezrekre becsülhető az áldozatok száma, akik jelöletlen tömegsírokba kerültek. Különösen nagy arányban estek tömeggyilkosságok áldozatául értelmiségiek vagy olyan személyek, akik a helyi magyarság vezetői voltak.”⁷⁸ A tankönyv beszámol arról, hogy a délvideki lakosság egy része az üldöztetés elől menekülve áttelepült az anyaországba. Az európai országok szovjetizálása témakörén belül szerepel a jugoszláv partizánvezér Josip Broz Tito személye, akinek csak a szocialista rendszer kiépítésében különutas politikájáról közöl a tankönyv információkat. (Ám Tito, mint ismeretes, a magyarság elleni megtorlás egyik fő felelőse is volt!⁷⁹) A tankönyv említést tesz a magyarok mellett a németek bűnösségéről, és kitelepítésükről is. A tananyagban szerepel az is, hogy a kitelepítettek házaiba 700000 szerb lakost is beköltöztettek az ország déli részéről. A tankönyv erénye – amellet, hogy korrekt megfogalmazással taglalja a magyarság ellen elkövetett atrocitásokat – az is, hogy figyelmet szentel a mártírhálált szenvedett egyházi személyekre (mint a közösségek lelki vezetőire) is – mindezt egy keretben közölt forrásrészlet⁸⁰ és az arra vonatkozó feldolgozó kérdések által: „Miért lehettek a papok is célpontjai a mészárlásnak? Miért maradt teljesen magára a délvideki magyarság?”⁸¹ A témafeldolgozó kérdések között a történelmi

gondolkodásra és jelen korunk eseményeivel való kapcsolat keresésére készítő kérdést találunk: „Nézzünk utána, milyen fontos esemény történt a szerb–magyar kapcsolatokban 2013 nyarán?”⁸² A lecke lezárásában az eseménytörténet szintetizálását segítő kérdés szerepel: „Milyen eszközökkel próbálták a határon túli magyarságot szülőföldje elhagyására kényszeríteni?”⁸³

Az általam ismertetett tankönyvek vonatkozó részei (a traumák okán) gyakran ma is tabu tárgyat képezik a délvideki pedagógustársadalomban. A mai generációk számára ezen események történelemtudományi és történelem-didaktikai szempontból is hiteles és hatékony ismertetésének tárgyában tankönyvegyszerű workshopok és konferenciák megszervezésére volna szükség, amelyeken tervek születhetnének a két ország közötti legvéresebb konfliktusok objektív oktatásáról és a 21. századi ifjúság⁸⁴ információbefogadási sajátosságainak megfelelő tanításáról. Sajnálatos módon a tankönyveket az elfogultság, a sztereotípiák itatják át.⁸⁵

Helyi pedagógusokkal folytatott beszélgetések során számomra nem meglepő módon azt az információt kaptam, hogy a gimnáziumi tanulók számára nincs megfelelő, elérhető történelem tankönyv. (Ez a probléma egykori saját gimnáziumi tanulmányaim során is fenn állt, és ezek szerint az évek előrehaladtával sem történt változás.) Azt, hogy az oktatók ezt milyen módon pótolják, azt interjúalanyaimmal történő beszélgetések alapján mutatom be a továbbiakban.⁸⁶

82 Uo.

83 Uo.

84 Jancsák, Csaba: Ifjúsági korosztályok korszakváltásban. Budapest, 2013.

85 Ld. még Dárdai Ágnes – Dévényi Anna: A tankönyvkutatás trendjei 2000 után a nemzetközi és magyar szakirodalom tükrében. In Bánkuti Szusza – Lukács Judit (szerk.): Tanterv, Tankönyv, Vizsga. Budapest, 2015. 57–84.

86 Ez úton is szeretnék köszönetet mondani Győri Viktor-nak, Király Anikónak, Szabó Líviának, és továbbá a nevét nem vállaló pedagógus kollégának, hogy információival és gondolataival segítették a munkámat.

77 Borhegyi Péter – Bódy Zsombor – Kojanitz László – Szász Péter: Történelem Tankönyv 12. (A határon túli magyarság és a hazai németek sorsa 1944 és 1947 között) Eger, 2017. 50–54.

78 Uo. 50.

79 Ld. Polonji Péter – Sajtó Enikő: Mao/Tito. Budapest, 2000. 274–275.

80 Délvideki túlélők által a Mindszenty József bíborshoz eljuttatott jelentésből származó részlet (1946. július). Borhegyi (et. a.) i. m. 50. Ld. még Forró 2007

81 Borhegyi (et. al.) i. m. 50.

A TÖRTÉNELEMTANÁROK VÉLEKEDÉSEI

Az interjúkat azért tartom indokoltnak, hogy a határon innen és túl élő és tevékenykedő történelemtanárok oktatási módszereit, specifikumait bemutathassam a hétköznapi pedagógiai praxis szempontjából is az 1941-es és az 1944/45-ös események vonatkozásában. Míg korábban e történelemek tabu tárgyát képezték, addig mára a megbérelés útján haladva fontos kiemelni, hogy mennyiben változott a történelem tanárok gondolkodása a téma oktatását illetően. Az oktatókkal történő beszélgetés során arra keresem a választ, hogy míg a tankönyvek országoként szubjektív módon részletezik mind a két impériumváltást, addig az anyaországi és a délvidéki történelemtanárok mennyire próbálják elkerülni a szubjektív szemléletmódot és milyen módszereket alkalmaznak a két nép fenti konfliktusainak tanításakor.

Kutatási munkám sikeres kivitelezéséhez elengedhetetlen a pedagóguspálya legfőbb szakembereinek vélekedésének megismerése. Összesen négy pedagógussal folytattam több órás beszélgetést, akik közül kettő anyaországi, kettő pedig délvidéki oktató. Interjúim készítésének útvonala Magyarokiszáról indult. A Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola pedagógusa, Győri Viktor szívélyesen fogadott. Egyetemi tanulmányait 2012-ben Újvidéken végezte, majd azt követően azonnal munkába is állt. Magyarokiszán először a Beszédes József Mezőgazdasági és Műszaki Iskola-központjában majd (és jelenleg is) az általános iskolában oktat történelmet a magyar és a szerb anyanyelvűeknek egyaránt. Második interjúm kivitelezésére Szegeden került sor. Király Anikó tanárnő már több mint 25 éve van a pályán és elmondása szerint minden percét élvezi. Kezdetben kollégiumi nevelőként, majd nyelvtanárként, végül pedig a szakterületének megfelelően, történelem-földrajz szakos tanárként oktat a Szegedi Gábor Dénes Szakgimnázium és Szakközépiskolában. Harmadik interjúalanyom Szabó Livia, aki a zentai Egészségügyi Középsiskolában oktat történelmet. A pedagógus már közel húsz esztendeje van a tanári pályán és egyaránt tanít az általános és a szakközépiskolában

is. Elmondása alapján teljességgel élvezi munkáját, különösen az osztályfőnöki teendőket. A tanári pálya már gyermekkorától foglalkoztatja. Számára a tanárai voltak meghatározóak, hogy egész munkásságát a gyermekek nevelésére fordítsa. Ahogy a bevezetőben már ismertettem lehetőséget biztosítottam az oktatóknak az anonimitás megőrzésére. Negyedik interjúalanyom nem vállalta nevét és az oktatási intézmény megnevezését. Ahogy az általában a pedagógus szakmára jellemző főként hölgy interjúalanyaim voltak, mindössze egy férfi történelemtanár szerepelt beszélgetőpartnereim listáján. Az olykor több órás beszélgetések során számos tanítás béli hasonlósággal és különbséggel ismerkedtem meg, amelyeket a továbbiakban fogok részletezni.

Négy, identitásukban teljesen magyar ám oktatási szempontból különböző országokban tevékenykedő interjúalanyaim részletesen felvázolták a történelemoktatás nehézségeit, szépségeit, valamint kiemelték saját pedagógiai szerepvállalásukat és szerepfelfogásukat. Ezek az interjúk megerősítik a tankönyvelemzésekéből levont megállapítást, hogy a két ország magyarságának történelemoktatása között számos eltérés van. De vannak hasonlóságok is. A módszertani lépések vizsgálatok inkább a hasonlóságok figyelhetőek meg a pedagógusok szerepét illetően. A pedagógusok mindennapi munkájuk során fő feladatként tekintenek a motiváció alkalmazására. Gyakori eset, hogy a tanulóknak lehetőséget biztosítanak, hogy a következő tanóra felkészülve kiselőadás formájában bemutathatják kutatásaikat az aktuális témával kapcsolatosan. Ez által a tanulók kommunikációs készségei fejlődnek. Arra a kérdésre, hogy interaktív tábla segíti-e a könnyebb tanítást – eltérő válaszokat kaptam. Sajnálatos módon e téren a Délvidéket elkerülik a nagyléptékű állami oktatási technológiai és innovációs fejlesztések. A gimnáziumban egyetlen okostábla sem segíti a tanulók számára a tananyag megértését. A magyarországi interjúalanyaim elmondása szerint az intézményeik mindegyik termében megtalálható az interaktív tábla. Noha ezen információk utalnak a két térség különbözőségére, általánosításra nem adhat alapot.

Manapság szinte a legtöbb tantárgy keretében elfogadott, és a történelem oktatás során szinte kötelező a tananyag megértésének vizuális támogatása. A screenager generációk⁸⁷, számára ezek a tanórák a figyelem felkeltése szempontjából lényeges hatást tudnak biztosítani.⁸⁸ Interjúalanyaim (úgy az anyaországban, mint Délvidéken) alkalmazkodik a tananyag könnyebb megértését szolgáló néhány perces szelektált videókat, elsősorban ráhangolódásként vagy az összefoglalás kiegészítőjeként. A videóinterjú tanórák esetében különbözőségekről beszélhetünk a pedagógusok között. Az anyaországi oktatók használnak a tanórák során videóinterjúkat. Nevét és az oktatási intézményt nem vállaló magyarországi interjúalanyom összesen öt interjúmellékletet használ. Az oktató az interjúkat kifejezetten hatásosnak véli a kompetenciafejlesztésre, de mint mondta, előfordulhat, hogy a mára már idős emberek visszaemlékezései az évek előrehaladtával torzultak vagy érzelmileg túlfűtöttek, ezért a történelmi megközelítés és a forráskritika használata fontos tényező. Az ilyen vagy ehhez hasonló visszaemlékezéseket a délvidéki oktatási intézményekben nem használnak a történelemtanításban. A délvidéki kolléga szerint „a tanterv nagyon kötött, a tananyag viszont sok. Ha a tananyaggal szeretnénk lépést tartani, akkor nincs idő egy 45 perces tanórán olykor hosszú perceket igénybe vevő visszaemlékezések megtekintésére.”

Az IKT ellátottság miatt fontos lehet az oktatási intézményekben a mobiltelefon tanórai használata. Alanyaim intézményeiben nagyon szigorúan veszik a nem tanórához kapcsolódó, az oktató beleegegyezése nélkül a telefonkészülék használatát. Beszélgetések során azt éreztem, hogy az anyaországban ez kissé kötetlenebb szabály, amely az iskola/osztály mikroklímája és belső normái sze-

rint működik, míg egyik délvidéki interjúalanyom arról számolt be, hogy azok a tanulók, akik mobiltelefont hoznak az iskolába, kötelező jelleggel le kell, hogy adják azt az intézmény titkárságán. A digitális kultúra elterjedésével, valamint a tanulók mindennapos mobiltelefon készülék használatából eredő felhasználói IKT-kompetenciái segíthetnék a történelemtanítást. A mobilkészülékek alkalmasak lehetnek a történelemórák során a képes és mozgóképes források bemutatására. Az interjúim során fő kérdéseim a fentebb már jól ismertett impériumváltások oktatása, valamint az oktatók számára mindennapi munkaeszközként szolgáló tankönyvek megszerkesztettségével és annak tartalmával foglalkoztak.

Az 1941-es és az 1944-es délvidéki események mára már egyre inkább feledésbe merülnek, melynek oka abban keresendő, hogy, az események túlélőinek száma is jelentősen lecsökkent és a családi körben nem beszéltek, nem beszélnek a drámai eseményekről. Interjúalanyaim oktatási feladatellátásuk során bár általánosságban néhány mondatban említést tesznek a történésekről, ám nem szeretnének feszültséget kiváltani a két nép között. A magyarkanizsai interjúalany kiemelte, hogy mindkét ország inkább a saját oldalát próbálja előtérbe helyezni, mindent abból a szemszögből ábrázolva, ami az adott országnak kedvező. A zentai gimnáziumi oktató arról számolt be, hogy a tantervi program nem írja elő a történelmi konfliktusok oktatását, a tanulók szempontjából pedig csak minimális érdeklődés nyilvánul meg, a magyar nyelvű tagozatokon. Mint mondta, „a szerb tannyelvű osztályokban sokkal nehezebb e témák oktatása, mert más a mentalitás, a helyzetmegítélés. Ezeken a tagozatokon a gyerekeknek minden fekete vagy fehér, a köztudatba berögzült fő gonoszok mindig is azok maradnak pl. Hitler, a németek, a horvátok, a magyarok.” Az anyaországi pedagógusok arról számoltak be, hogy mivel a tankönyv hangsúlyozza, ezért szükséges részletezni az eseményeket. Az általános iskolai tanár interjúalanyom szerint ennek oktatásban való megjelenése a rendszerváltás következménye, azt megelőzően az anyaországi tanulók előtt is tabu témának számítottak a világháború alatti konfliktusok. Szerinte „a történelem-

87 Jancsák i.m. 2013.

88 Jancsák, Csaba: Szemtanúkkal készült videóinterjúk alkalmazása valamint hozzáadott értéke a történelem és állampolgári ismeretek tanításában. In: Bánréti Zoltán – Jancsák Csaba – Kósa Maja – Képiró Ágnes (szerk.): „Félföldben” – Eredmények és perspektívák: MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Program Bölcsészeti és Társadalomtudományi Munkacsoportjának konferenciája és szakmai vitája. Budapest, 2018. 13–18.

tanításban nagyobb teret kellene szentelni ennek a szomorú eseménynek, a délvidéki magyar holokausztnak." A kollégának az a véleménye, hogy „a történelem feltárásának és iskolai oktatásának hiányosságai miatt a szerbek és a magyarok megbékélésében kevés őszinte pillanat volt". Az anyaországi gimnáziumokban is feldolgozásra kerülnek az események, és bár interjúalanyom szerint a tankönyvek pontosan leírják a történeket, nem tartja elég árnyaltnak a szövegeket. Elmondása alapján a 12. osztályos tanulók érettségének következtében már lehetne mélyebben is beszélni a véres háborús helyzetről.

A tanulók motivációiról Jugoszlávia történelmének oktatása kapcsán viszonylag hasonló válaszokat kaptam a határ két oldalán dolgozó alanyaimtól. Úgy a délvidéki és a magyarországi tanulók vonatkozásában minimális az érdeklődés a téma iránt. Az oktatók elmondása alapján kiderült, hogy a vajdasági magyar anyanyelvű tanulókat taszítja Jugoszlávia történelme, de az anyaországiakat szintúgy kevésbé érinti meg, illetve csak akkor mutatkozik érdeklődés, ha az osztályukban egyes tanulók valamilyen kapcsolatba állnak Szerbiával. Délvidéki alanyaim elmondása szerint a történelemoktatás kapcsán folyamatos vita tárgyát képezi a magyar pedagóguskörökben a tankönyvek tartalma, megszerkesztettsége és az objektív szemléletmód érvényesülése/érvényesítése a tanításban.

Beszélgéseim során lehetőséget biztosítottam a pedagógusokban, hogy kifejtsék véleményüket a tankönyvek megfelelőségével kapcsolatban. A délvidéki pedagógus elmondta, a központi szerb tankönyv miatt a középiskolás tanulók számára feleslegesnek bizonyulnak a tankönyvek, a diákok nem szeretik olvasni és unalmasnak tartják azt. Véleménye szerint a könyvből nehézkes a tanulás, akik szeretik a történelmet azok a filmekből ismerik már azt. A vajdasági általános iskola pedagógusa a tankönyvek szerkesztettségével meg van elégedve, bár a magyar gyerekek számára az anyaországhoz kapcsolódó eseményekre nagyobb figyelmet fordítana.

Beszélgéseimet minden esetben egy elgondolkodtató kérdéssel, a történelemoktatás fontosságának meghatározásával zártam. A pedagógusok

elmondása szerint a történelemoktatás a nemzettudat megerősítése szempontjából alapvetően fontos, a jelen értelmezéséhez nélkülözhetetlen. Sarkallni kell az új generációkat, hogy az alapos történelemismeret megszerzésével reálisabban tudják értelmezni jelenüket, kevésbé lesznek politikailag befolyásolhatóak, átláthatnak a média hálóján, saját véleményt tudnak alkotni, mindenk előtt pedig az általános műveltség megszerzésében kifejezetten fontos szereppel bír a történelem.

A fentebb ismertetett kutatás eredményeiből jól láthatóak a két ország ifjú magyarságának történelemoktatásával kapcsolatos különbségek és hasonlóságok.

ÖSSZEGZÉS

Munkám során az általános események ismertetésén túl a tankönyvek vizsgálata meghatározó információra vezetett az anyaországi és a délvidéki tankönyvek különbözőségeiről, amelyek az oktatásirányítás különbözőségeire utalnak. Ennek okán megállapítottam, hogy a tankönyveket egyelőre nem lehet egy síkon vezetni, sajnos annak ellenére nem, hogy a két szomszédnép közös történetének olyan eseményeiről van szó, amelyek alapos tudományos feldolgozása, illetve részrehajlás nélküli, manipulációtól mentes iskolai átadása a méltóságteljes megbékélés és a jövőbeli együttműködés alapja lehetne. Az általános iskolai tankönyvek esetén az anyaországi és a délvidéki tankönyv is sok esetben szubjektív adatokat közöl a tanulók számára. A „hagyományos” magyarázat szerint ezen eseményeket nagyon nehéz objektív formában megfogalmazni, hiszen minden ország a történelemoktatás terén saját nemzedékei számára egyes tettek dicsőítését, avagy megmagyarázását helyezi előtérbe, ezért az általuk elkövetett tömeggyilkosságokról való emlékezetet igyekeznek háttérbe szorítani. Az események óta eltelt nyolc évtizedből hét a tabusítás és a felejtés évtizedei voltak. A tankönyvek a két impériumváltás feldolgozása során is a vélt/valós nemzeti emlékezetpolitikai érdekeknek megfelelően a „felszabadítás”, a „megszállás” fogalmakat alkalmazzák, attól függő-

en, hogy az ország helyzete szempontjából melyik fogalom a meghatározóbb.

Az általános iskolai tankönyvek összevetése után elmondható, hogy a magyarországi tankönyvek objektívebben közelítik meg az eseményeket, amíg a délvidéki magyarság oktatásában használatos tankönyvek csak „jugoszláv oldalról” láttatják azokat. Hosszú kutatást követően és ezt a személyes tapasztalatot az oktatók által közölt információk alapján megerősítve megállapítottam, hogy nincs a középiskolai oktatás terén a délvidéki magyarság számára készült specifikált történelem tankönyv. Az anyaországi tankönyvek interjú alanyaim szerint kifogástalannak bizonyultak a témák feldolgozása szempontjából – véleményük szerint az árnyalt információnyújtás és a diákok „kutatói” kíváncsiságának felhasználása miatt jobban közelítik azt az elvet, hogy a tanuló önálló összefüggés-keresését és véleményalkotását is támogassa a történelemtanítás.

Az interjúk alapján megállapítottam, hogy a délvidéki pedagógusok az 1941-es és 1944-es délvidéki eseményeket csak minimális szinten vagy egyáltalán nem tanítják. Az anyaországi oktatók beszélnek a tanulóknak az eseményekről, de csak annyiban, amennyiben a tantervi követelmény előírja. Alanyaim egyöntetű véleménye, hogy ezek a régi időtávlatu történeti cselekmények már nem érdeklik a tanulókat, de gyakran az oktatókat sem. A délvidéki történelemoktatás így nem képes változtatni azon a szemléletmódon (az elhallgatás jelenségén), amely a legutóbbi évtizedekben berögzült a határon túli magyarság gondolkodásába. A közös történelmi múlt megbeszélése és a tragikus események kibeszélése nélkül véleményem szerint csekély az esélye annak, hogy a két ország közötti gazdasági, politikai és társadalmi kapcsolatok pozitív formálódása elinduljon. Ehhez is hozzájárulhat a történelem tantárgy, a történelemtanítás.

BEVEZETÉS

A kilencvenes évek vége óta működik a Szegedi Tudományegyetem Oral History Kutatócsoportja, mely elméleti és gyakorlati kutatásokat folytat (e témában ld. Jancsák–Kiss 1999) többek között a személyes történelem és a narra-

Kiss Gábor Ferenc

„Kronika”, mint történelmi forrás egy interaktív tanórához¹

tív történetformák tématerületén. A kollektív emlékezet fragmentumait jelentő személyes narratívák (Pászka 2006), a történelmi reprezentációk, az oral history kutatások felértékelődését jelezték az új évezredben történt ifjúságszociológiai és oktatáscsodológiai vizsgálatok is (Jancsák 2013, 2019; Kojanitz 2019a). Mindezek alapot adtak ahhoz, hogy 2016-ban megalakulhatott az Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem Elbeszél Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport (MTA–SZTE ETTK), mely a célját így fogalmazza meg: A kutatócsoport munkája során mellett érvel, hogy ahol lehetséges, és ahol indokolt, ott a digitális anyagokat vonják be a történelemtanításba. A program által fejlesztett három történelmi tanegység tárgya a mai magyar társadalom kibeszélhetlen, feldolgozatlan eseménye (második világháború, holokauszt, 1956-os forradalom és szabadságharc), ugyanakkor éppen e három témában a modern technikának köszönhetően az elbeszél történelem forrásai módszertanilag megalapozott módon és hatékonyan beemelhetők az oktatási tartalmakba. A program megvalósítása során a ku-

tatócsoport kvalitatív vizsgálatokat végzett pedagógusok körében, kvantitatív vizsgálatokat diákok körében, illetve a fenti három témában fejlesztett ki tanórákat, és vizsgálta – általános és középiskolai oktatásban való – alkalmazásuk bevalását és hatásait a tanulók vélekedéseire, attitűdjeikre (Jancsák 2020). A magyar társadalom számára traumatikus hatással járó témakörökben, az események szemtanúival, elszenvedővel készült interjúk felhasználását célzó tanórak vizsgálatának eredményei hozzájárultak a történelemtanítás funkcióiról és feladatairól létező kép árnyalásához (Jancsák 2018, 2020).

A kutatási program évenkénti bontásban került megvalósításra. A három történelmi eseményhez igazodva a kutatócsoporton belül három munkacsoport alakult: Magyarország a II. világháborúban (munkacsoport vezető Kiss Gábor Ferenc), a magyarországi holokauszt (Szőnyi Andrea), illetve az 1956-os forradalom és szabadságharc (Jancsák Csaba). A szakmai és módszertani keretek kialakítása után került sor a tananyagok fejlesztésére, lektorálására és tesztelésére (Kojanitz 2018, 2019b).

A második világháborús munkacsoport, összhangban a kutatócsoport céljaival, a korszak magyar történelmének egyik letragikusabb eseményének, a magyar 2. hadsereg doni tragédiájának tanórai feldolgozását valósította meg.

A második világháborús munkacsoport keretében a középiskolai óratervet Nagy Tamás a Leővey Klára Gimnázium (Budapest) tanára dolgozta ki, míg az általános iskolai tervezetet Bagi László, a szentesi Szent Erzsébet Katolikus Általános Iskola és óvoda történelemtanára fejlesztette.² Az elkészült tanórátervek szakmai lektorálását a korszakot kutató történész szakértők végezték (Kiss Gábor Ferenc, Andaházi Szeghy Viktor). A kutatócsoport deklarált törekvései mentén Nagy Tamás az alábbiakat határozta meg az óra központi céljaként:

1 A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Program és a Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

2 Mindkét anyag elérhető itt: <https://egewitness.hu/hu/magyarorszag-reszvetele-a-ii-vilagaboruban/>

- A II. magyar hadsereg vezetőinek bemutatása (1943. január).
- A tanulók ismerjék meg a hadsereg állományának jellemző vonásait.
- A tanulók ismerjék meg a német–magyar katonai-politikai kapcsolat jellegét, hazánk kiszolgáltatottságát.
- Annak a folyamatnak a segítése, hogy elsődlegesen szóbeli forrásból, primer történelmi visszaemlékezésekből a tanulók legyenek képesek azokból összefüggéseket, következtetéseket megfogalmazni, és az így szerzett ismeretekkel kiegészíteni a tankönyvi feldolgozásból szerzett képet.
- A tanulók számára árnyalni a II. magyar hadsereg (és vezetőinek) szerepéről kialakult történelmi képet.

Míg az általános iskolai óraterv következőket tartalmazta: A tanuló...

- legyen képes értékelni a doni katasztrófa jelentőségét mind az egyén, mind az ország lakosai szempontjából,
- ismerje és a konkrét példák segítségével érezze át az egyéni szenvedés mértékét a doni katasztrófában,
- ismerje meg a személyes tettek, felelősségvállalás, önfeláldozás szerepét.

A KRÓNICA, MINT TÖRTÉNELEMÓRAI FORRÁS

A Donnál harcoló magyar csapatok sorsa, története jól beilleszthető a kutatócsoport által kitűzött irányvonalba, mely a huszadik századi történelmi traumák tanítását köti össze multimédiás anyagok felhasználásával. Mi az oka ennek? A „Don-kanyar”, mint kifejezés, eredeti jelentéséhez képest tartalmilag kibővülve, gyakorlatilag hívószóvá vált, mintegy szimbolizálva Magyarország és a magyar királyi Honvédség második világháborús tragédiáját. Ezzel együtt az események egyéni és társadalmi kibeszélés a rendszerváltásig nem történt meg. A háború alatt erre nem volt lehetőség, a második világháború után kialakult pártállami rendszer pedig ideológiai okok miatt bélyegezte meg az egykori honvédeket és tette lehetetlenné az doni harcokkal

kapcsolatos emlékezést. (Sárközy 2012. 164–165) Egyéni tragédiák, hőstettek, sorsok – szemben az első világháborúval – nem találkoztak ösztársadalmi szembenézéssel, kibeszéléssel, vagy emlékezetük ápolásával. (Olasz 2015) Jellemző korszakra, hogy Sára Sándor nagyszerű dokumentum filmsorozatát sem engedte a regnáló hatalom bemutatni (Krónika – A 2. magyar hadsereg a Donnán).

Mindezen folyamatok – s persze nem csak a „Don-kanyar”, hanem az egész második világháború tekintetében – csak a rendszerváltás után indulhattak meg. A létező társadalmi és egyéni igények nem csak az emlékezés területén jelentkeztek, hanem megismerés is motiválta őket. Mind a történetész szakma, mind a pedagógusok, mind pedig a társadalom részéről meg volt a jogos igény a történelmi valóság megismerése iránt. Monográfiák, tanulmányok és visszaemlékezések sora gazdagította tudásunkat a témában. (ld: Szabó 1994.)

Magyarország második világháborús történetének tehát olyan része került kiválasztásra, melyre következő fontos attribútumok mindegyike jellemző: az egyéni, nemzeti és társadalmi emlékezet feldolgozatlan része; segítségével emberi értékek markánsan kidomboríthatók; a történettudomány által megvan a szükséges szakmai háttér, ugyanakkor elérhető, hozzáférhető multimédiás forrás áll rendelkezésre.

A munkacsoport által elkészített, tesztelt és használt óratervek közül Bagi László általános iskolai és Nagy Tamás középiskolai anyaga alapvetően Sára Sándor Krónika – A 2. magyar hadsereg a Donnán című dokumentumfilm sorozatára épülnek. A sorozat összes része elérhető az interneten, így mindenki számára használható forrásként áll rendelkezésre. Az alkotás a magyar 2. hadsereg történetét az oral history módszerével mutatja be, s a doni harcokat elejétől végéig nyomon követi, a hadsereg felállításától kezdve annak tragédiájáig. A hatalmas anyag kiváló lehetőséget teremt, hogy az óratervek céljaihoz megfelelő részeket találjunk benne (Kojanitz 2018). A továbbiakban ezt a filmalkotást vesszük górcső alá, azon szempontok előtérbe helyezésével, hogy a kiválasztott forrás miképpen illeszkedik a munkacsoport és az

óratervek célrendszerébe, mennyire szolgálja azok megvalósítását. Ennek keretében elemezni fogom a magát filmsorozatot, illetve az óratervekben felhasznált részleteket, az azokban szereplő személyeken keresztül.

Bár Sára monumentális dokumentumfilm-eposza mellett, különösen a rendszerváltás után számos, Magyarország második világháborús történetével összefüggő témát feldolgozó film született, sok szempontból mégis megismételhetetlen alkotással állunk szemben. Ezt az állítást alátámasztja a film hossza (25 rész, részenként 48–78 perc), a feldolgozás mélysége és teljessége, illetve a benne szereplők emlékeinek forrásértéke. A téma talán legfontosabb filmes dokumentuma egy hatalmas vállalással a Don-kanyar történetét az elejétől a végéig igyekszik bemutatni (Sára 1988). A vállalás nagyságát jelzi, hogy a forgatás mind szakmai-történeti, mind pedig emlékezetpolitikai szempontból terhes időszakban zajlott. A rendelkezésre álló anyagi keretek szűkössége miatt Sára és alkotótársai (Csoóri Sándor, Hanák Péter) 1979 és 1982 között rögzítették interjúikat, egyetlen kamerával, fekete-fehér filmanyagra (Tál–Raffai 2005: 7), félközelből, minimális stábbal: „le kellett vonnom a magam számára azt a tanulságot, hogy olcsó filmet kell csinálni. Vissza kell térni a létező legegyszerűbb mozgóképi formához, ami nem más, mint hogy ül egy ember a kamera előtt, és beszél. Ehhez persze azt is végig kellett gondolnom: mi az a téma, az a tartalom, ami ebben a formában előadva is elég fontos és érdekes. Ez az interjúforma egyébként tényleg a létező legegyszerűbb és legolcsóbb: kellett hozzá egy kamera, nyersanyag, s egy mindösszesen négy emberből álló stáb” (Zsupán 1983). Ez így, szükségből, új filmkészítési módszert is eredményezett. Az alkotás ugyanakkor filmtörténeti szempontból is jelentős mérföldkőnek számított s hosszú időre meghatározta a magyar dokumentumfilm készítést. Az alkotók abból indultak ki, hogy a film az el nem mondott történetek fóruma lehet, s ezt sikeresen meg is valósították. (Sárközy 2012.) A kész anyagban egyáltalán nem látható Sára, mint beszélgetőtárs. Csak az emlékezők szerepelnek, s ezzel is erősítik történetük személyes, önvallomás jellegét. (Zsupán 1983)

Az akkori politikai vezetés az elkészült sorozat vetítését akadályozta, a rövidebb változat (Pergőtűz) szöveggönyvét a megjelenést követő pár héten belül bezúzták. (Tál–Raffai 2005: 8–9) A mintegy 120 szemtanúval elkészült interjúk rendkívüli értéket képviselnek. Részben történelmi forrásértékük miatt, hiszen a téma szempontjából érintett korosztályt szinte az utolsó pillanatban kapták kameravégre. Ugyanakkor az interjúk alanyai szinte kivétel nélkül olyan társadalmi csoportot képviselnek, akik addig a témában nem szólalnak meg, illetve nem szólalhattak meg, mivel doni élményeik, élethelyzetük távol áll a korabeli, „hivatalos” történetírói és politikai állásponttól vagy csak önkritikával emlékezhetek. Az interjúalanyok közül a legmagasabb rendfokozatot a filmben megszólaló korabeli ezredek (Rumy Lajos, Kéri Kálmán, Kádár Gyula, illetve Brunner László alezredek) adják, akik egyfajta szakmaibb, perspektivikusabb nézőpontból beszélnek. Ennél magasabb rendfokozatúak teljesen hiányoznak az alkotásból. Ők azok, akik ekkor már nem élnek, vagy nem elérhetőek. Ebből szorosan következik, hogy a filmsorozat alul-, illetve középnézetből meséli el az eseményeket. A hadtörténetírás módszertanában John Keegan 1976-ban megjelent művében (magyarul: Keegan, 2000) tett kísérletet arra, hogy a csatákat egyfajta alulnézetből, a résztvevő közkatonák nézőpontjából rekonstruálja. Ennek egyfajta filmes megvalósításaként is felfogható a *Kronika*, bár azt nem tudhatjuk, hogy a film alkotói ismerték volna ezt a művet mely magyarul először 1990-ben jelent meg, akkor is csak egy részlete (Keegan 1990). Bár a *Kronika* esetében alapvetően más a célkitűzés, mint Keegan vagy más szerzők történelmi módszertannal elvégzett csatarekonstrukciónál. Míg az előbbi esetben emlékezés, kibeszélés s – egyetértve Sárközy Réka megállapításával (Sárközy 2012: 169.) – a katonák mellett való kiállítás a cél, a csatarekonstrukciók inkább a történeti megismerést szolgálják. Ezért célszerű óvatosan bánni filmben elhangzott emlékezések történelmi kritikájával. Az ezzel kapcsolatos észrevételek (Dombrády 2011) bár fontos tényezőkre és szempontokra világítanak rá az interjúk és filmsorozat értékelése, forráskritikai feldolgozása szempontjából, figyelmen kívül

hagynak bizonyos körülményeket. Ilyenek a film megszületésének körülményei, illetve az akkor elérhető, történelmi szempontból is elfogadható tudományos feldolgozások és források hiánya. S az sem mellékes, hogy az alkotók célja nem történet-tudományi megismerés és forrásfeldolgozás volt. Ugyanakkor az interjúk tanórai feldolgozása során, figyelembe veendő ezen kontextusok és forráskritikai eszközök, módszerek.

A szakmailag kvalifikáltabb hivatásos tisztek, a műveltebb tartalékos tisztek mellett ott láthatjuk az egyszerű honvédet, tiszttest vagy tiszthelyetteseket, vagy a maga korában diszkriminált munkaszolgálatost. Saját élményeiket mesélik el a saját szavaikkal. Ezzel a pusztá történetmesélés mellett elérkeztünk filmsorozat másik fontos értékéhez, a közös kibeszélés és emlékezés lehetőségéhez. Az 1945–1989 közötti időszakban a második világháború s ezzel együtt a Don–kanyar történetét a hivatalos kommunista ideológia szemüvegén keresztül lehetett bemutatni. Ezen a falon ütött rést Sára alkotása, ami így sokak számára a doni vereség emlékműveként jelent meg. Ezt erősítette az, hogy az interjúalanyok zöme az „egyszerű népfia”-ként emberi történeteket mond el, közérthetően, világosan. S mindezen történetek egyértelműen rímelnék a családi tűzhely mellett, vagy a családi események során mesélt és továbbadott frontélményekre. A szülő, nagyszülő, férj, testvér vagy más rokon, barát, ismerős története így válik kollektív történeté, a közös emlékfolyam elemévé: „s azt is jelenti, hogy amikor egy ember beszél a vásznon, ugyanakkor másik tizenöt vagy száz ember is ott szól a szavai mögött: senki sem „csak” önmagát képviseli...” (Zsupán 1983).

Az egyes részek korabeli filmhíradókból vett részletekkel indítanak, megrajzolják a korabeli történelmi környezetet. A doni eseményeket már a megszólaltatott szemtanúk szubjektív emlékein keresztül ismerhetjük meg.

Az óratervek a sorozat két epizódját használják fel. Az általános iskolai óraterv a Krónika 18. részéből mutat be interjú részleteket³, míg a középisko-

lai a 19. részből⁴ dolgozik. A két részből az alábbi személyek interjú részletei jelennek meg:

- Krónika, 18. rész, első filmrészlet (8:50–9:20) Kádár Gyula vezérkari ezredes
- Krónika, 18. rész, második filmrészlet (9:43–10:30) Kéri Kálmán vezérkari ezredes
- Krónika, 18. rész, harmadik filmrészlet (29:37–31:15) Biró József tartalékos zászlós, Neuhauser János szakaszvezető
- Krónika, 18. rész, negyedik filmrészlet (34:57–36:23) Fenyvesi Imre főtörzsőr-mester, dr. Vámosy József tartalékos zászlós
- Krónika, 19. rész, első filmrészlet 3.28–ig: Lajtos Árpád vezérkari százados, dr. Sándor János tartalékos zászlós
- Krónika, 19. rész, második filmrészlet 3.28-tól 7.54–ig Lajtos Árpád vezérkari százados
- Krónika, 19. rész, harmadik filmrészlet 7.54-től 15.00–ig dr. Sándor János tartalékos zászlós, Lajtos Árpád vezérkari százados, Schvoy Ferenc tartalékos főhadnagy (dárdai tanító), Lengyeltóti János tartalékos zászlós, Viluth Antal honvéd, Károly János honvéd

A szereplőket a táblázatba foglalt rendfokozati csoportokba oszthatjuk: 1. táblázat.

A táblázat egyértelműen mutatja, hogy a bemutatott személyes történetek előadói a honvédségen belüli rendfokozati piramist (mely sok esetben – különösen a tartalékosok és sorkatonák esetében – párhuzamba állítható az illető társadalmi és ezzel összefüggésben műveltségi státuszával) teljes egészét lefedik. A hadseregen belül a tisztek létszáma 1942 nyarán így alakult: 2. táblázat.

A hadsereg mintegy 200 000⁵ fős állományából mintegy 7000 főnyi tiszttel számolhatunk, s ez

4 <https://m.youtube.com/watch?v=4IbPsybd7Pc>

5 Általános szám, az egyes időszakokban ettől eltérő létszámokkal bírt a hadsereg

3 https://www.youtube.com/watch?v=0Erhp_dy5bY6in-dex=18&list=PLGBsU6Ne0j_dumONqrNBm692LSiHrh02B

RENDFOKOZATI CSOPORT	NÉVSOR	VÉGZETTSÉG	ÖSSZESEN (FŐ)
Legénységi állomány	Neuhauser János szakaszvezető	elemi iskola (?)	3
	Viluth Antal honvéd	elemi iskola (?)	
	Károly János honvéd	elemi iskola (?)	
Altiszt	Fenyvesi Imre főtörzsőrmester	nem ismert	1
Tiszt	Biró József tartalékos zászlós	orvos	6
	dr. Vámosy József tartalékos zászlós	tanító	
	Lajtos Árpád vezérkari százados	Ludovika Katonai Akadémia	
	dr. Sándor János tartalékos zászlós	orvos	
	Schvoy Ferenc tartalékos főhadnagy	népiskolai tanító	
	Lengyeltóti János tartalékos zászlós	kántor	
Főtiszt	Kádár Gyula vezérkari ezredes	Ludovika Katonai Akadémia	2
	Kéri Kálmán vezérkari ezredes	Ludovika Katonai Akadémia	
Tábornok	–	–	0

1. táblázat

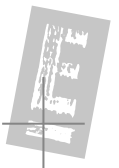
TISZTI ÁLLOMÁNY	1942. JÚLIUS	1942. AUGUSZTUS	1942. SZEPTEMBER
Tényleges	2330	2450	2570
Tartalékos	3450	4590	4590
Tisztek	5780	7040	7160
Legénység létszáma	182 600	193 850	197 000

2. táblázat (Szabó 1994. 16–17.)

egyértelműen mutatja, hogy a tiszti és legénységi állománycsoport a megjelenített filmrészletekben fordított arányt mutat az összlétszámon belüli számarányukhoz képest. Súlyponttal eltolódik a tisztek javára, s így nem képezi le pontosan a hadseregen belüli létszámarányokat. Ugyanakkor tiszteken belül a tényleges és tartalékos tisztek 3:5 aránya hozzávetőlegesen pontossággal mutatja hadseregen belüli arányokat.

Ezzel együtt azonban a nézőpontok divergenciájával a történet feldolgozása nem válik egysíkúvá, ugyanakkor hitelesítik is az elmondottakat, hiszen több szemtanú is megerősíti a történéseket. A hite-

lességet segíti elő az is, hogy a nyilatkozók a történetük szubjektivitásán túl nem ellenérdekeltek a múltra kíváncsi, vagy emlékező, vagy csak megnyugvást kereső nézővel, vagyis valamiféle igazság, vagy valami addig is tudott, sejtett, de ki nem mondott, meg nem élt érzés, élmény kimondásában. Az eltérő személyes háttér egykori katonák filmbeni felsorakoztatása az élmények sokrétűségével megkönnyíti a befogadó vagy a doni verecségekben érintett néző számára, hogy felfedezhesse saját élettörténetének elemeit a nyilatkozatokban, így az azonosulás is könnyebb számára.

A doni tragédia eposzi bemutatása a fentiekkel együtt egyfajta egyéni, közösségi, illetve nemzeti sorsközösség-érzés kialakulásához nyújt alapot.

A lehetséges egyéni vagy családi érintettség felvillantásával Sára interjúi ezért is alkalmasak tanórai alkalmazásra, hisz a történetek perspektívái beláthatóak, és emocionálisan befogadhatóak a diákok számára. Nem a nagy összefüggések dominálnak, melyek megértéséhez fontos lehet a kulturális, illetve műveltségi háttér, hanem az egyszerűen, világosan és közérthetően elmesélt egyéni történetek. Felismerhetőek bennük azok a családi sorsok, a családokon belül átörökölt történetek, melyeket a tanulók akár saját környezetükben is hallhattak.

A történetek önmagukban megállják a helyüket, befogadhatóak és érthetőek. Szélesebb kontextusba való helyezésükhöz fontos a történeti környezet, illetve a személyes hátterek ismerete. Az események hátterét azóta részletesen tisztázta a történettudomány, a témában megjelent szakirodalmakból ez megismerhető.

Az elbeszélők életrajza azonban kevésbé feltárt. Az interjúkban szereplők közül elsősorban magasabb rangúak, illetve beosztásúak azok, akikről szélesebb ismereteket szerezhetünk. A többiekéről csak töredékes információk, vagy az elbeszélés módjából, tartalmából kikövetkeztethető adatok állnak rendelkezésünkre. Csak a katonai rendfokozatukból, beosztásukból, elmondott élményeikből és verbális kifejezőkészségükből vonhatunk le következtetéseket.

Bővebb biográfiai hátteret csak a következő magasabb rangú tisztek esetében rajzolhatunk meg, ez azonban elegendő lehet, hogy a beszélők helyzetét, az elmondott események idején betöltött pozícióját, katonai és társadalmi helyzetét körülírjuk, s elősegítsük gondolataik, emlékeik értelmezését és elemzését.

Kádár Gyula (1898–1982) vezérkari ezredes 1942. május 1. és október 1. között a magyar katonai hírszerzésnél teljesített szolgálatot, majd a propaganda ügyekért felelős vkf. (6.) osztály vezetője. 1943. augusztus 1-től vezeti a magyar katonai hírszerzést. A német megszállás után 1944. áprili-

sában a Gestapo letartóztatta, októbertől pedig a nyilasok fogságába került. 1945-ben a szovjetek tartóztatták le, s 15 évi börtönre ítélték, ahonnan 1955-ben tért haza. (Szakály 2003: 160–161)

Kéri Kálmán (1901–1994) vezérkari ezredes a 2. hadsereg harcai alatt pozsonyi katonai attaséként (1941. augusztus 1. – 1942. október 1.), illetve 1942. augusztus 1. – 1944. június 15. között a magyar királyi honvédelmi miniszterek: Bartha Károly (1938. november 15. – 1942. szeptember 24.), Nagy Vilmos (1942. szeptember 24. – 1943. június 12.), Csataj Lajos (1943. június 12. – 1944. október 16.). (Szakály 2003: 384) szárnysegédjeként teljesített katonai szolgálatot. Bár közvetlenül nem vett részt a keleti front 1942–43-as hadműveleteiben, beosztása révén széles körű rálátással bírt a keleti frontról és a magyar és általános katonai helyzetről. 1944-ben a magyar 1. hadsereg vezérkari főnöke beosztást töltötte be, mikor 1944 október 15-én Horthy fegyverszüneti proklamációjának hatására átállt a szovjetekhez. Miklós Béla kormánya alatt is szolgálatot teljesített, de még 1945-ben letartóztatták, majd később a recski táborban raboskodott. A rendszerváltáskor aktívan bekapcsolódott a politikai életbe. (Szakály 2003: 171–172; Sipos – Ravasz 1997: 226)

Lajtos Árpád vezérkari százados (1910–1986) 1942 októbertől a 2. hadsereg hadművelési osztályán teljesített szolgálatot, mint első beosztott tiszt. Ez azonban nem csak a beosztásával járó feladatokat jelentette. Kozár Elemér vezérkari ezredes, hadművelési osztály kijelölt vezetője nem vette át beosztását, így gyakorlatilag Lajtos vezette a hadsereg ezen osztályát. Ezzel együtt kijelenthetjük, hogy közvetlen és teljes áttekintéssel rendelkezett a csapatokról és az eseményekről.

A doni vereség után összekötő tisztként a német főhadiszállásra vezényelték. 1943. július 1-től a magyar 1. hadsereg, majd a 24. gyaloghadosztály vezérkari főnöke beosztásban dolgozott, majd 1944 októbertől a Szent László hadosztály vezérkari főnöke. 1945-ben szovjet hadifogságba került, ahol három évet töltött el. 1949-ben letartóztatták, majd kémkedés vádjával 12 év börtönre ítélték, ahonnan 1956-ban szabadult. (Lajtos 1989; MÉL) Már halála után megjelent emlékiratai

fontos forrása korszaknak és a második világháborúnak. (lásd: Lajtos 1989)

Schvoy Ferenc tartalékos főhadnagy (1909., Dárda) már jóval Sára Sándor filmje előtt mesélt nyilvánosan doni élményeiről. 1968-ban a Dunántúli Napló hasábjain idézte föl az szovjet áttörés körülményeit (Thiery 1968). Elmondható, Schvoy főhadnagy a tömegesen bevonultatott tartalékos tisztek tipikus képviselője. Polgári foglalkozása tanító, melyről oklevelet 1929-ben Baján szerzett. A Baranya megyei Maráza kicsiny falujában dolgozott. 1931-32-ben önkéntesként teljesített katonai szolgálatot a pécsi 8. gyalogezredben. (Erdődy 1994.) Polgári és katonai képzettsége szinte megelőlegezte számára tartalékos tiszti rangot és parancsnoki beosztást.

Bíró Lózsef tartalékos zászlós hadapródőrmesterként került ki a frontra, ott páncéltörőszakasz-parancsnokként teljesített szolgálatot. (Sára 1988.)

Dr. Sándor János tartalékos zászlós esetében az általa elmondottakból derül ki, hogy a civil életben orvos lehetett. Ennek megfelelően 2. hadsereg állományában, mint katonaoorvos teljesíthetett szolgálatot.

Lengyeltóti János tartalékos zászlós (1910-1991) szintén tartalékos tisztként került a harctérre. Szegényparaszti családból kiemelkedve népiszkolai tanító és kántor végzettséget szerzett. Egész életét Mozsgón töltötte, mint tanító, ahol jelentős szerepet vállalt a település helytörténetének kutatásában. Ezen érdeklődésből következett, hogy a fronton naplót vezetett és számos dokumentumot is megőrzött. Ezek erősítették, formálták az események után mintegy negyven évvel rögzített emlékeit. A harcok sűrűjében vett részt, s emlékeiből ki is derül, hogy ő ténylegesen harcoló katonaként élte meg a doni hadműveleteket. (Puskás 2010.; Thiery 1968.) Vitézségét ki is emelték, a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnöke dicséret elismerésben részesítette hősiességéért. (Dombrády 2011: 556)

Dr. Vámosy József tartalékos zászlós. Orvosként a szombathelyi III. hadtest 7. könnyűhadosztály, majd a 34. gyalogezredben teljesített szolgálatot. Írott visszaemlékezési megtalálhatóak

a Hadtörténelmi Levéltárban (Pihurik 2007: 118-119)

A felsorakoztatott szemtanúk eltérő rendfokozati, s ebből következőleg eltérő műveltségi és társadalmi helyzete jellegében eltérő narratívákat alakít ki. A hivatásos tisztszakaszerűbben, szélesebb összefüggésekbe ágyazva emlékezik vissza az eseményekre. Esetükben nem csak katonai és hadtörténelmi ismeretek jelennek meg, hanem, s ez a jelenség a tartalékos tiszteknél is megfigyelhető, a háború után szerzett ismeretek, történelmi értékek hatása is jobban kitapintható.

Az életrajzokban prezentált adatok is alátámasztják, hogy a kiválasztott filmrészletek alkalmas források az óratervekben kijelölt célok megvalósításához.

Segítségükkel megismerhető az hadsereg állománya, azok élményei, s hátteret adnak az élmények és emlékek értelmezéséhez. A vezérkari tisztszakaszerű, csapatbiztos, frontharcos s a támogató fegyveremek katonái a kivezényelt 2. hadsereg teljes struktúráját leképezik.

ÖSSZEZÉS

Az interjúrészletekre általában jellemző, hogy az emlékeit felidéző egykori katona pontosan, egyértelműen felidézi a számára fontos emlékeket. A fokozott háborús, traumatizált helyzet, a normalitástól (civil élet) eltérő viszonyok elősegítették az emlékek bevésődését. Több évtized távlatából is precízen felidéződnek a történetek. Markánsan kirajzolódik az interjúalanyok eseményekhez való perspektívája. A magasabb rangúak a szubjektív élményeiket szélesebb összefüggésekben látják és látatják, az alacsonyabb beosztásban szolgáló vagy rendfokozatban lévők inkább a személyükhöz kötődő történeteket mondják el részletesen. Az emlékek felidézésekor a történet, annak traumatikus jellege miatt, sokszor a visszaemlékezésből is érzelmi reakciót vált ki. Ez emocionális megnyilvánulás erősíti, hitelesíti elbeszélte élethelyzetet.

A feldolgozott filmrészletekben látható visszaemlékezők a tanórai célok megvalósításához megfelelnek. Kicsiben keresztmetszetét adják a

■ Tanulmányok

korabeli társadalmi struktúrájának, műveltségi viszonyoknak, ugyanakkor leképezik a Donnál harcoló magyar hadsereget is. Az interjúk nem csak történeteket mondanak, hanem benyomásokat, emberi értékeket rögzítenek, mutatnak be vagy vitatnak meg, melyek beilleszthetők a tanóra menetébe és célrendszerébe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bagi László 2017. Történelem tanóraterv. <https://eyewitness.hu/hu/magyarorszag-reszvetele-a-ii-vilaghaboruban-altalanos-iskola/>

Dombrády Lóránd 2011. Emlékezés egy negyedszázad előtti krónikára. A magyar 2. hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történelmi realitás. *Hadtörténelmi Közlemények* 2: 546–564.

Erdődy Gyula 1994. Maráza község története. Maráza község Önkormányzati Képviselőtestülete. Maráza. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/maraza/maraza_kozseg_tortenete/index.htm

Jancsák Csaba – Kiss Gábor Ferenc 1999. Az utász-laktanyától a Tisza forrásáig. *Belvedere Meridionale* 7-8: 60–64.

Jancsák Csaba 2013. Ifjúsági korosztályok korszakváltásban. Új Mandátum, Budapest

Jancsák Csaba 2018. Szemtanúkkal készült videointerjú alkalmazása valamint hozzáadott értéke a történelem és állampolgári ismeretek tanításában. In: Bánréti Zoltán – Jancsák Csaba – Kósa Maja – Képiró Ágnes (szerk.): „Féldőben” – eredmények és perspektívák. *Belvedere Meridionale*. Szeged. 13–19.

Jancsák Csaba 2019. Value crisis and change of values: In the mirror of social values and history education in Hungary. *Hungarian Educational Re-*

search Journal (HERJ) 9 : 3 pp. 565–568. <https://doi.org/10.1556/063.9.2019.3.46>

Jancsák Csaba 2020. Családtörténetek hiánya, történelemtől elidegenedett nemzedék, új ifjúsági sebezhetőségek és történelemtanítás. *Magyar Tudomány* 2020/8. 1114–1121.

Keegan, John 1976. *The Face of Battle*. London, Jonathan Cape.

Keegan, John 1990. *Waterloo*. Budapest, Európa.

Keegan, John 2000. *A csata arca. A közkatonák háborúja 1415–1976*. Aquila Könyvkiadó.

Kojanitz László 2018. Az elbeszélte történelem forrásainak alkalmazása a történelemórakon. *Új Pedagógiai Szemle* 2018/9-10. 77–98.

Kojanitz László 2019a történelmi tudat fejlesztésének jelentősége és problémái *Harcba szállunk-e az „intellektuális alvilággal”?* *Iskolakultúra*, 29. évfolyam, 2019/11. szám 54–77 DOI: 10.14232/ISKKULT.2019.11.54

Kojanitz László 2019b. Az oral history összekapcsolása új tanulás stratégiákkal. *Történelemtanítás*. (LIV.) Új folyam X. – 2019. 3-4. szám (hivatkozási azonosító: 10-03-04) <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/12/kojanitz-laszlo-az-oral-history-osszekapcsolasa-uj-tanulas-strategiakkal-10-03-04/>

Krónika – A 2. magyar hadsereg a Donnál. 18. rész. Áttörés. Magyar dokumentumfilm-sorozat. Rendező: Sára Sándor. 1982. Elérhetőség: https://www.youtube.com/watch?v=0Erhp_dy5bY&index=18&list=PLGBsU6Ne0j_dumONqrNBm692LSi-Hrh02B

Krónika. – A 2. Magyar hadsereg a Donnál. 19. rész. Visszavonulás. Magyar dokumentumfilm-sorozat. Rendező: Sára Sándor. 1982. Elérhetőség: <https://m.youtube.com/watch?v=4IbPsybd7Pc>

Lajtos Árpád 1989. Emlékezés a második magyar hadseregére 1942–1943. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

MÉL: Kenyeres Ágnes (főszerk.). Magyar életrajzi lexikon. Javított, átdolgozott kiadás. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

Nagy Tamás 2017. Történelem tanóraterv. <https://eyewitness.hu/hu/magyarország-reszve-tele-a-ii-vilaghaboruban-kozepiskola-nagy-tamas/>

Olasz Lajos 2015. A Don-kanyar és a történelmi emlékezet. In: Keszei, András – Bögre – Zsuzsanna (szerk.): Hely, identitás, emlékezet. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 419–441.

Oral History Kutatócsoport. http://tudasterkep.szte.hu/research_projects/oral-history-kutato-csoport

Pászka Imre 2006. Narratív történetformák. Belvedere Meridionale, Szeged

Pihurik Judit 2007. „Jelentem, a ló a bőrével együtt futott el” : (katonahumor a szovjet hadszíntéren). Acta Historica (Szeged) 125: 107–135.

Puskás Istvánné 2010. Lengyeltóti Jánosról. 9–11. In: Lengyeltóti János: Mozsgó múltjából. Összeállította: Puskásné Horváth Éva – Varga Zoltán. Mozsgó, Mozsgó Község Önkormányzata.

Sára Sándor 1988. Pergőtűz. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál. Tinódi Könyvkiadó. Budapest.

Sárközy Réka 2012. Lenyomatok. A Don-kanyar emlékezetének filmes narratívája. In Rainer M. János (szerk.): Búvópatakok. – A feltárás. évkönyv XVIII. 2012 Országos Széchényi Könyvtár–1956-os Intézet Alapítvány, 2011–2012

Sipos Péter – Ravasz István (főszerk., szerk.) 1997. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-ZS. Petit Real, Budapest.

Szabó Péter 1994. Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Zrínyi Kiadó. Budapest.

Szakály Sándor 2003. A magyar katonai vezetés. 1938–1945. Ister. Budapest.

Tál Gizella – Raffai István (szerk.) 2005. Hol vannak a katonák? – Szemelvények a Don-kanyart megjártak vallomásaiból és korabeli hadijelentésekből. Új Horizont. Budapest.

Thiery Árpád 1968. Rekviem a megfagyottakért. Dunántúli Napló 17: 8–9.

Zsupán István 1983. Kronika a Don-kanyarról. Beszélgetés Sára sándorral. Filmvilág 2.

Írásom célja választ adni arra a kérdésre, hogy a magyarországi államszocializmus időszakának megkerülhetetlen kutatója, Pomogáts Béla irodalomtörténész életművének feltárásához készült interjúk hogyan jelenhetnek meg modellként a korszak történetének kutatásában, s annak középiskolai oktatásában.

Képiró Ágnes

Oral history források alkalmazhatósága az alkotó értelmiségi életutak feltárásában¹

Pomogáts Béla 1934-ben született, napjainkban is aktív alkotó. Életpályájának talán legismertebb momentuma az 1956-os forradalom idején tanúsított szerepvállalása és azt követő meghurcoltatása. Az idei évben, jelen sorok szerzőjének szerkesztésében interjúkötet látott napvilágot², amely Pomogáts Bélát saját életútját és hazánk második világháború utáni történetét – egyúttal a keleti blokk sajátosságait – egy élettörténeten keresztül mutatja be. Nem csupán az egyéni cselekvések mozgatórugóinak, hanem a külső hatásmechanizmusok feltárásának igényével is. Személye alkalmas arra, hogy árnyaltabb válasz születessen arra a kérdésre, hogy az államszocializmus kereteibe szorított, szűkített mozgásterű alkotó értelmiség milyen kapcsolatrendszereket épített ki.

¹ A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Program és a Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

² Képiró Ágnes: Történelmi sorsfordulók egy alkotó értelmiségi életpályája tükrében. Pomogáts Béla életútinterjú. Belvedere Meridionale, Szeged, 2020. (a továbbiakban: Képiró 2020)

Pomogáts Béla 1965-től a legmagasabb rangú hazai tudományos testület, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének előbb munkatársa, majd huszadik századi osztályának vezetője lett. A rendszerváltást követő demokratisálódási folyamatban tudományos pályája felívelt: a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének igazgatóhelyettese és tudományos tanácsadója, az Írószövetségnek elnöke, az 56-os Emlékbizottság elnökségének tagja és egyéb kulturális testületek vezetője lett.

Pomogáts Bélával, mint interjúalannyal a 2010-es évek közepén készítettem néhány kutatáshoz szánt interjú, amelyek során szívélyes viszony alakult ki közöttünk. Ezen interjúk készítését követően, az MTA-SZTE Elbeszélő Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport számára tananyagfejlesztési céllal felmerült egy több alkalmas életinterjú készítésének a lehetősége. 2017 végére elkészült a teljes életutat feltáró, több alkalommal rögzített hanganyag, amely kronologikus sorrendben idézi fel Pomogáts Béla életpályáját, különös hangsúlyt helyezve a „nehéz idők” viszonyaira: a Rákosi-kor tanulóéveitől az 1956-os történéseken át az internálótáborból való szabadulásig.

A beszélgetések egyik legfontosabb feladata volt Pomogáts Béla által, történelmi események szemtanújaként pozícionálva az interjúalanyt, bemutatni a magyar történelem utóbbi évtizedeit, történelmi tanúságtételt adni személyes meglátások és tapasztalatok nyomán. Az interjúvezetés időrendben történt, a teljes életút rögzítésén túl nemcsak a megkérdezett, de közvetlen felmenőinek élettörténete is rekonstruálásra került. Pomogáts Béla életútjának rögzítése során releváns volt a tágabb időintervallumban való vizsgálódás, a családtörténeti kitekintés, illetve az emlékezés folyamatának időstruktúrájával való összefüggésben az interjúalany szociológiai keretrendszerének meghatározása. Életművének „megszóltatásos” feldolgozása tudományos-kulturális intézetek, folyóiratok történetébe és korszakproblémaiba is betekintést enged, sőt emlékein keresztül egy sa-

játos kultúrtörténeti korszakfeldolgozásra is lehetőség nyílik, betekintést kapva az alkotó értelmiség és a hatalom viszonyának hazai sajátosságaira.

Az ezredfordulót követően hazánkban is népszerűek lettek a személyes források, a történetírás ún. „narratív fordulata” óta már nemcsak titkokkal teli események megfjtését keressük bennük, hanem „csupán” önmagukért váltak tanulságossá, hiszen a „megélt történelem” sokszínűsége bontakozik ki az egyéni ízű személyes elbeszélések által.³

Napjainkra szinte minden, az államszocializmus és az azt követő időszak történetével foglalkozó történetírói narratíva bőségesen merít a különféle személyes emlékezetek dokumentumaiból.⁴ A kelet-európai oral historikusok a 1980-as–1990-es évek fordulóján a módszert elsősorban olyan események felderítésére próbálták hasznosítani, amelyekről írásos dokumentum nem maradt fenn, vagy nem volt hozzáférhető. Ezek az események politikai szempontból fontos történések voltak, amelyeknek az interjúalanyok aktív résztvevői vagy szemtanúi voltak.⁵

Fontos kutatói feladat nemcsak az egyének, alkotói és társadalmi csoportok és a regnáló hatalom kapcsolatát, hanem az alkotó értelmiség és a társadalom viszonyát, valamint az értelmiség belső nexusrendszerét vizsgálni és feltárni, utóbbiak esetében formális és informális viszonyokat egyaránt. Pomogáts Béla aktív kapcsolatokat ápolt és ápol kora jeles értelmiségi köreivel: hazai, közép- és nyugat-európai, valamint amerikai és magyar tudósokkal, írókkal, költőkkel, képző- és iparművészekkel (akiknek jelentős része ma már nincs az élők sorában), de az emlékező perspektíváján keresztül életművüknek, alkotói és személyes tulajdonságaiknak egy-egy új szegmense tárul az

olvasó elé. Az életpálya fontos sajátossága, hogy az alkotó minden korban politikai polarizáltságtól mentesen, attól magát távol tartva publikált, így az általa megélt kor, illetve tapasztalt jelenségek pártatlanul közvetíthetőek az olvasók számára.

Pomogáts Béla nemcsak szemtanúja, hanem aktív cselekvője is volt a második világháborút követő Magyarország nagy történelmi eseményeinek. Az átéltekről aktívan emlékezik ma is, élet-történetének meghatározó, mintegy sorsfordító eseményei például az 1956-os forradalom és szabadságharc idején történtek. 1956 történéseinek megértéséhez, illetve ahhoz, hogy mit jelent 1956 a mai magyar társadalom számára, szorosan hozzátartozik a megtorlás, a rendszerváltozás, a rehabilitáció, illetve a forradalom 1989 utáni recepciója.⁶

Az életútinterjú forrásként is használható olyan történelmi fordulópontok és periódusok illusztrálásához, mint a második világháború, az 1956-os forradalom és szabadságharc, a Kádár-korszak és a rendszerváltozás. Az alábbiakban néhány interjúrészletet közlök forrásként, az imént említett történelmi eseményekre vonatkozóan.

„A felnőttek persze féltek és rettegtek, ráadásul mi ott, abban a légmentes pincében, ahol meghúztuk magunkat az apai nagyszüleim házában, volt egy kiépített beton légmentes pince, zsidókat bújtattunk. Egyikbe én bele is voltam szerelmesedve – 9 évesen nem volt egy nagy szerelem, de ha jött csendőrrjárőr, akkor ennek a kislánynak mindig az ölébe hajtottam a fejemet, és a csendőrrjárőr megenyhült és nem igazoltatott. Ha igazoltatott volna, akkor ők valószínűleg lebuknak. Volt olyan, hogy SS katona tévedt be, és addig itattuk pálinkával, amíg el nem ment. Négykézláb, de elment. Szóval ezek nem voltak nagyon nagy kalandok, ilyen kalandokon mindenki átesett azokban az időkben. Az tény, hogy azért érzékelünk változást: az apai nagyszüleim pincéje ott volt a három utcá-

3 Kóvér György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 14.; Pászka Imre: Narratív történetformák a megélt szociológia nézőpontjából. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007.

4 Rainer M. János előszava. In: Molnár Adrienne (szerk.): A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.

5 Tóth Eszter Zsófia: Klio és az oral history. Múltunk, 2000. 3. sz. (165–177.) 172.

6 Molnár Adrienne – Kőrösi Zsuzsanna – Keller Márkus (szerk.): A forradalom emlékezete. Személyes történelem. 1956-os Intézet, Budapest, 2006. 16. Lásd még: Jancsák Csaba: Az 1956-os forradalom indítószikrája. A szegedi MEFESZ. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016. és Miklós Péter: A szabadság reményében. Egyéni és közösségi cselekvésformák 1956-ban. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2017.

val arrébb lévő családi házak közelében, melyeket a környékbeli proletariátus kirabolta. Betörték, rengeteg mindent elvittek: az apám bundáját, anyám ruháit stb. És ami engem legjobban bántott, volt egy igazi kis vasutam. Gőzmozdonyos, tehát bele kellett a vonat tartályába önteni vizet, és volt egy spiritusz blokk, amit meg lehetett gyújtani, és a vonat szépen ment. Ez volt e gyermekkori játékaim közül a legfontosabb.” – Pomogáts Béla emlékei a II. világháborúról.⁷

Pomogáts Béla élettörténetének meghatározó, mintegy sorsfordító eseményei az 1956-os forradalom és szabadságharc idején történtek. „Voltak utólag majdhogynem humorosnak tekinthető pillanatok. Emlékszem arra, hogy én voltam az ügyeletes, amikor egyszer meg jelent három katonatiszt, már le volt tépve róluk a szovjet mintájú rangjelzés, a régi magyar rangjelzés volt a gallérukon. Ön kicsoda? – kérdezték. Én képviselem az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot. – Akkor bejelentem, hogy megalakult a budapesti helyőrség forradalmi bizottsága, és az a határozat született, hogy miután nem bízunk a honvédelmi vezetésben és a vezérkarban, az egyetemi forradalmi diákbizottság parancsnoksága alá helyezzük a budapesti forradalmi karhatalmi ezredet. Ezek szerint ön képviseli az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot? – Igen. – Akkor az ön parancsnoksága alá helyezzük az ezredet. Mi az Ön első utasítása? – Üljenek le a fenekükre, és maradjanak békén! Azt hiszem, ez nagyon jó tanácsnak és hadparancsnak bizonyult, mert tényleg elkerülték azt, hogy nekik sem kellett löniük, és rájuk sem lőttek. Voltak ilyen kalandjaim.”⁸

„Az intézetben teljesen szabad, mondhatnám: ellenzéki légkör volt. Minden évben volt egy intézeti közgyűlés, amikor az igazgató és az igazgatóhelyettes értékelt a korábbi időszaknak a fejleményeit, és vázolták azt, hogy a következő évben az intézetnek mi mindennel foglalkozni. Egy híres anekdotának is számított akkoriban, ami az egyik ilyen évzáró értekezleten történt, ahol Szabolcsi Miklósnak ügyvezető igazgatónak beszámolójában

elhangzott az a mondat: »Én ebben a körben a marxizmusra csak félve hivatkozom.« Tehát nagyon jól tudta azt, hogy milyen a légköre az intézetnek.”⁹ – Pomogáts Béla visszaemlékezése a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Kádár-korszakbeli légkörére.

Pomogáts Béla a rendszerváltást követően a Magyar Írószövetség elnöke lett, működését az interjúkötetben így idézte fel. „Két cikluson keresztül voltam az Írószövetség elnöke, 1995 és 2001 között. Ha visszatekintek erre az időszakra, két vagy három olyan eredményt sorolhatnék fel, amire akár büszke is lehetnék. Az egyik az, hogy sikerült visszaállítani a magyar irodalmi élet autonómiáját. Nem a politikai vezetők határozták meg azt, hogy az Írószövetségnek mi legyen a stratégiája és a politikai kérdésekről a véleménye, hanem az Írószövetség közgyűlése, választmánya és elnöksége. A másik eredmény az volt, hogy fennmaradt a magyar íróársadalom egysége a magyar Írószövetség keretein belül.”¹⁰

Az életútinterjú 1956-os fejezete videóinterjú formájában is elkészült és annak hét három-öt perc hosszúságú klipjéhez középiskolai tananyagfejlesztésre került sor 2017-ben, amely azóta több alkalommal tesztlésre is került.¹¹ A 2016-os OFI történelemkönyv¹² *Magyarország 1945–1956 között* című tanulási-tanítási egység utolsó leckejéhez választott hét kis rövid videó végigköveti és alátámasztja az eseményeket a visszaemlékező elmondásában a forradalom előzményeitől a szabadságharc leveréséig. Különös értéket képeznek azok az interjúrészletek, amelyekben olyan személyt sikerül megszólaltatni a tanórán, aki maga is fiatal és lelkes diákként, huszonkét évesen aktívan vett részt az 1956-os forradalom eseményeiben, ugyanakkor idős kora ellenére a közelmúltban rögzített interjúban élénken és tisztán emlékezik,

9 Képiró 2020. 92.

10 Képiró 2020. 119.

11 A tananyag a következő linken érhető el: <https://eyewitness.hu/hu/1956-os-forradalom-es-szabadsag-harc-kozepiskola/> (A letöltés időpontja: 2020. november 19.)

12 Boronkai Szabolcs –Kaposi József – Katona András – Száray Miklós: Történelem. 12. a középiskolák számára. Budapest, 2016.

7 Képiró 2020. 32.

8 Képiró 2020. 53.

s mindezt közvetlen hangon beszéli el. Az interjú-részletek követésének és megértésének segítésére kapcsolódik a tananyaghoz egy hat kérdésből álló feladatlap, amelyre a részletek megtekintése közben kulcsszavak is jegyzetelhetőek, majd a látottak és a feladatlap alapján a téma megvitatása következik. A kísérleti tanórán a visszaemlékező megszólaltatásán kívül – csakúgy, mint a kutatócsoport valamennyi tananyagában – kiemelt hangsúlyt kap a demokratikus társadalmi értékek és kompetenciák fejlesztése.

Összegzésül, mind Pomogáts Béla életútja problematikus pontjainak megértéséhez, mind az

interjúalany által aktív cselekvőként megélt nagy történelmi események mélyebb megértéséhez esszenciálisan hozzájárulnak az oral history források, hiszen Pomogáts Béla egy olyan korban élt, amelynek dokumentumai évtizedekig el voltak zárva a kutatók elől. Így az esetében – csakúgy, mint a kelet-európai oral history kutatások zömében – a narratív, perszonális források nemcsak színesítik az életpályáról alkotott képet, hanem – kontrollforrásokkal ütköztetve – hozzájárulnak az életút mélyebb megismeréséhez és a korszak jobb megértéséhez is.

BEVEZETÉS

A 21. században a megnövekedett információ-mennyiség és az érkeinket érő impulzusrengő következtében jelentős változások zajlottak le a pedagógia világában, melyek nem kímélték az iskolákat sem. A hagyományosnak mondható

tanuláshoz. A tanuló akkor nevezhető érettnek, ha képes egyedül vagy diáktársával együtt feldolgozni az információt, majd felhasználni, elemezni és értékelni azt. Ha ennek a végén még egy új alkotás is születik, akkor az iskola elérte egyik fontos célját az átörökített tudás felhasználásával kapcsolatban.

Napjaink divatos, sokat használt kifejezése az élménypedagógia, melynek célja, hogy a gyerekek a tanulási folyamatban meg tapasztalják a flow-állapotot, az általuk végzett tevékenység magával ragadja őket, ám ennek elérése korántsem egyszerű feladat, még kevésbé, ha távoktatásról beszélünk.

Gyakran hallható pedagóguspanasz, hogy a diákság csak külső motivációval hozható lázba, vagy akár azzal se, és az intrinzik motiváció elérése csupán hiú ábránd marad. Ám ez nem tükrözi a valóságot. Tény, hogy nem a legegyszerűbb műfaj az Z- és alfa-generáció³ ösztönzése, viszont a megfelelő eszköz segítségével semmi sem lehetetlen.

Korunk másik hívószava a gamifikáció vagy játékosítás, ami egy olyan stratégia, melyben nem-játékos környezetben játékos elemeket használunk annak érdekében, hogy a játékos viselkedését pozitív irányba változtassuk meg.⁴ Fontos kiemelni azonban, hogy nem attól lesz játékosított például egy matematikaóra, mert az ismeretlent a hagyományosnak mondható X helyett kiskutyával jelöljük, vagyis nem a feladat bagatellizálása a cél, hanem az emberek kíváncsiságának felélesztése, az izgalom keresése, a belső indíttatás fejlődési vágy fellobbantása.

A szabadulószoza a fent felsorolt kihívásokra, célokra alkalmas eszközök egyike. Eredetileg számítógépes játékként álmotdák meg őket, később létrejöttek az első valós, élő szabadulószozá, manapság pedig már okoseszközök segítségével

Balogh Bence – Boldog Zoltán

Szabadulószozá az oktatás szolgálatában¹

pedagógusszerep a történelemtanítás esetében is átalakult, már nem a tanár az információ kizárólagos birtokosa, ugyanis nem az a feladata, hogy tele-töltse a nebulók fejét tartalommal, hanem egyéb készségeik és képességeik fejlesztésében vesz részt, legyen szó kommunikációs, digitális vagy szociális kompetenciákról.² Ezek fejlődése akkor biztosított a leginkább, ha a pedagógus mediátorként van jelen a diákok között, és az osztályteremben zajló folyamatokat rendszerezi, facilitálja, olyan helyzeteket teremt, amelyek hozzájárulnak ezen kompetenciák további kibontakozásához. A pedagógus munkája akkor válik hatékonyá, ha rá-ébredszti arra a diákokat, hogy nincs is szükség rá a

1 A tanulmány megjelenését az MTA Tantárgy-pedagógiai Program és a Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

2 Csapó Benő: Tudás és iskola. Műszaki Könyvkiadó, 2004.; F. Dárdai Ágnes: A történelemtanulás sajátosságai. In: F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás I. Budapest, 2006.; F. Dárdai Ágnes: Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején. Történelemtanítás, 2010.; Kaposi József: Skills Development Tasks and the Development of Historical Thinking. In: Fehérvári, Anikó (ed.): Curriculum, Effectiveness, Equity. Budapest, 2017. 9–22.; Jancsák Csaba: A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In: Kovács Gusztáv – Lukács Ottilia (szerk.): Az elbeszélés ereje. Pécs, 2019. 7–22.

3 Tari Annamária: Z-generáció. Budapest, 2011.; Jancsák Csaba: Ifjúsági korosztályok korszakváltásban. Budapest, 2013.

4 Pusztai Ádám: <https://kollektiva.eu/a-gamification-jelentese-6-definicio/> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.)

virtuálisan is lehetőségünk van kiszabadulni egy-egy játékból.

Az évek során számos típusa alakult ki a szabadulósobáknak, melyek természetesen az oktatás világát is meghódították. Rengeteg felület, szoftver született annak érdekében, hogy a pedagógusok mihamarabb adaptálni tudják a módszert saját eszköztárukba. Feltehető a kérdés, hogy mitől lesz egy tanítási-tanulási folyamatban használt szabadulósoba működőképes, hiszen a benne lévő kérdéseket papírra vetve ugyanaz a végeredmény várja a játékoszt. Akár élő, akár virtuális térben zajló szabadulósobáról legyen szó, néhány kritériumot fontos tisztázni.⁵

Az egyik alapvetés, hogy a szabadulósoba létrejöttének legyen célja, a résztvevők ne csak bóklásszanak az egyes feladatok között. Az már az alkotó szándékán múlik, mit állít a fókuszba. Ilyen lehet például az, hogy a játékos új ismeretekre tegyen szert, de megfogalmazható cél a csapatépítés is.

A második fontos feltétel a szintek megjelenése és a játék során fellelhető nyomok, jutalmak, melyek szintén adaptálhatók a digitális változatban is. Szabadulósoba, vagyis valahonnan ki kell jutni, legyen szó valós vagy virtuális térről. A játék során az abban résztvevők csak akkor tudnak szinteket lépni, ha az adott küldetést maradéktalanul végrehajtják, ráadásul az egyes feladatok sikeres teljesítésével, különböző jutalmak megszerzésével közelebb tudnak kerülni a végső szabaduláshoz is.

A harmadik kritérium a szabadulás realizálódása. Képzeljük el magunkat egy végtelenül izgalmas játékban, tele érdekesítő feladványokkal, ahol percről percre egyre fokozódik a hangulat, tapintani lehet a feszültséget, majd az egyik pillanatban a játék hirtelen véget ér. Ez nem más, mint illúziórombolás. Éppen ezért fontos, hogy a szabadulósoba vége jól elkülönített legyen az oda vezető út elemeihez képest, és a szabadulásnak legyen egy jól definiált mozzanata, például egy lakat vagy egy

kombinációs zár kinyitása egy számsor megadásával.

A negyedik elvárás egy szabadulósobával szemben, hogy a feladatvégzés időkorlátal rendelkezzen. Az élő szabadulósobák általában egyórás intervallummal működnek, míg virtuális társaik esetében ez a bennük rejlő tartalom komplexitásától, esetleg az elérni kívánt céltól függ.

Látható, hogy a szabadulósoba mint gamifikált, élménypedagógiai módszer nem egyszerűen a tényanyag leegyszerűsítése, hanem egy komoly tervezési folyamattal létrehozott eszköz, mely megfelelő célokkal kombinálva számos készség és képesség fejlesztése alkalmaz. Kiemelendő, hogy eredetileg a szabadulósobákat nem egyéni feladatmegoldásokra találták ki, hanem csoportos eseményekre, ezért amennyiben a gyökerekhez visszanyúlva alkalmazzuk a módszert, úgy a gyerekek szociális készségeik mellett a problémamegoldó módszereik, kreativitásuk is fejlődik. Emellett nagyfokú előrelépés mutatkozik a rezilienciában is, valamint nem elhanyagolható a tárgyi tudás gyarapításának lehetősége is.

SZABADULÓSOBÁK A SZEGEDI PIARISTA TANÁROK ÖTLETGYÁRÁBÓL

2020. március közepén a koronavírus-járvány miatt bevezetett digitális oktatás szakította meg a jól megszokott pedagógiai folyamatot. A kezdeti nehézségek mérséklődése után néhány héttel a naptárra pillantva villámcsapásként ért bennünket a felismerés, hogy közeleg 2020. június 4-e, s vele a trianoni békediktátum aláírásának századik évfordulója. A távoktatás keretei között kellett nemzetünk egyik legszörnyűbb tragédiájának centenáriuma emlékeznünk. Feladatunk az volt, hogy ehhez a helyzethez megtaláljuk a legmegfelelőbb eszközt és módszert, így esett a választásunk a szabadulósobára⁶. Fontos hangsúlyozni, hogy egye-

⁵ Jessica Parker: <https://tinyurl.hu/ZhWB/> (letöltés ideje: 2020. 11. 09.)

⁶ Markus Wiemker – Errol Elumir – Adam Clare: Escape Room Games: „Can you transform an unpleasant situation into a pleasant one?” 2015. https://www.academia.edu/38973807/Escape_Room_Games_Can_you_transform_an_unpleasant_si-

dül talán bele sem vágtunk volna ennek megalkotásába, hiszen ez tartalmilag és technikailag is egy bonyolult tervezési folyamat. Az elejétől kezdve párban dolgoztunk, az ellenőrzési folyamatba bevontuk kollégáinkat, akár a nagy szoftvergyártók a tesztesztelésbe a saját kollégáikat.

Pedagógiai munkánk során már korábban is alkalmaztunk szabadulósobákat, melyek felépítése, tartalma lényegesen egyszerűbb, vizuális megjelenése pedig jóval alacsonyabb színvonalú volt, mint a trianoni békediktátum⁷ és az 1956-os események emlékére készített munkánk⁸, ám a visszajelzések egyértelműen pozitívak voltak. A diákok szerint nem a tartalom, vagyis jelen esetben a feltett kérdések tették izgalmassá a játékot, hanem az általunk felépített világ, amelybe behelyezkedhettek, amelyben képzelőerejüket használva szabadon kalandozhattak, legyen szó a második világháború⁹ egyik csatamezejéről vagy az amazóniai esőerdőről¹⁰.

A tervezőasztal mellé ülve az első gondolatunk az volt, hogy a szabadulósobánkban a központi szerepet ne a tankönyvben is fellelhető adathalmaz kapja, hogy ne szummatív értékelésként tekintsünk a játékra. Egy olyan lehetőségként tekintettük rá, amelyben a kitöltők néhány percre magukénak érezhetik az adott kor problémáit. Összesen öt szoba létrehozását határoztuk el, melyek közül egy zenei, egy kortárs, egy korabeli szerzőket felsorakoztató irodalmi és két történelmi témájú.

A trianoni szabadulósoba sikerén felbuzdulva láttunk neki a második közös munkánk létrehozásához, mely az őszi nemzeti ünnepünkhöz, október 23-hoz kapcsolódik. Mindenki rendelkezik '56-tal

kapcsolatos gondolatokkal, élményekkel, ám alapvető célként azt fogalmazzuk meg, hogy a szabadulósoba ne a meglévő ismertek megerősítését szolgálja, hanem minél több olyan elemet tartalmazzon, melyek újak, mehökkentők és érzelmi töltöttségük révén kapcsolódási pontokat kínálnak a különböző korosztályokhoz tartozóknak. Munkánk során igyekeztünk bővíteni az első játékunk során kínált témákat, így az irodalmi, történelmi és zenei témájú szobák mellett megjelent a filmművészet és a sport is.

Alapvető célunk volt, hogy eredeti célközönségünk, vagyis a szegedi piarista diákok ne csak egy-egy évszámot lássanak az események mögött, hanem érzelmi ráhatással képesek legyenek az akkori események interiorizálására, átélésére, formálva ezzel nemzeti identitásukat, hazaszeretetüket. Mindezt úgy szerettük volna elérni, hogy minél több élettörténetet rejtünk el a játékban, leginkább a választható karakterekre és a szobagazdákra fókuszálva, a kitöltők ily módon megismerkedhetnek Bibó István, Zsigmond Vilmos, Apponyi Albert vagy Hegedűs István életének egy-egy részletével.

A szabadulósobáink három nagyobb részre oszthatók. Az első részben a köszöntés, a főbb instrukciók olvashatók, melyek a játékosokat segítik az előttük álló feladványok megoldásában, valamint itt kapnak helyet azok a karakterek is, akikkel virtuálisan előre tudunk haladni a játékban. A karakterválasztás nem befolyásolja a játék további részét, bármelyik személyt választva ugyanazok a kérdések várnak bennünket a későbbiekben. Jelentős fejlesztési lehetőségeket tartogat annak megvalósítása, hogy az adott eseményt a karakterek szemszögéből világítsuk meg, mintegy négyeszeresére emelve a szabadulósoba tartalmi elemeit.

A második fontos rész az előszoba, ahol lehetőségünk van belépni az egyes tematikus helyiségekbe. Ez a trianoni verzió esetében egy térképet jelent, míg az 1956-os változatban egy börtöncellát. Az előszobából nyúló tematikus terek is azonos struktúrával bírnak, hiszen mindegyikben helyet kapott egy szobagazda, aki bizonyos módon kötődik akár a békediktátum témájához, akár az 1950-es évekhez. Emellett minden egyes szobában 3-3

tuation_into_a_pleasant_one_Hozzáférés: 2020. 11. 15.

7 A trianoni békediktátum centenáriumaéhoz kapcsolódó szabadulósoba az alábbi linkről érhető el: <https://tinyurl.hu/JmH4/>

8 Az 1956-os eseményekhez kapcsolódó szabadulósoba az alábbi linkről érhető el: <https://tinyurl.hu/sLyV/>

9 A második világháború előzményeihez és kirobbanásához kapcsolódó szabadulósoba az alábbi linkről érhető el: <https://tinyurl.hu/maly/>

10 A 7. évfolyamos biológia tankönyv feldolgozását segítő szabadulósoba az alábbi linkről érhető el: <https://tinyurl.hu/41zi/>

kérdés és 4-4 válaszlehetőség áll a kitöltők elé, ám csak helyes válaszokkal lehet tovább haladni, rossz válasz esetén a játékos az adott szoba elejére, a szobagazdához kerül vissza. Fontos, hogy egyetlen rossz válasz esetén nem az egész játékot kell újrazkezdeni, csupán az adott tematikus terem feladványait. A játékban felhasznált forrásokat a legtöbb esetben egy-egy akciógombon keresztül beszúrtuk az adott kérdéshez is, így bárki, akinek felkeltettük érdeklődését, elolvashatja az eredeti műveket vagy megnézheti a szóban forgó filmet. Minden egyes feladványnak sajátos szerkezetet adtunk, így egy rövid felvezető szöveg után olvasható el a kérdés, majd a hozzá tartozó válaszlehetőségek. Fontosnak éreztük a bevezető szöveget, mivel a kérdések nem szorosan követik egymást, így a játékost igyekeztünk minél jobban kontextusba hozni. Az irodalmi szobákban ezt a struktúrát kiegészíti még egy-egy novellából vagy versből származó idézet is. Amennyiben sikerült három helyes választ adni, úgy a szoba végén megjelenik egy számkód, amit a játék végén kell a megadott sorrendben felhasználni.

A kérdések helyes megválaszolása után érzük el a harmadik részt, a szabadulószoa csúcspontját, a kiszabadulás helyét, esetünkben egy széfet, illetve egy cellaajtót, melyek a megszerzett kód bevitele után nyílnak ki. Játékainkban ezen a ponton helyeztük el azon linkeket, melyekkel mértük a kitöltések számát, és összegyűjtöttük a szabadulószoára vonatkozó szöveges és számszerű visszajelzéseket is.

Annak érdekében, hogy a jelen írásunkban megjelenített kép minél legyen, néhány konkrét, a szabadulószoából származó részt hívunk segítségül. Az alábbi feladvány az egyik irodalmi szobából származik, ahol egy szövegrészlet alapján kell megadni a kitöltőnek a helyes választ:

Déry Tibor Szerelem¹¹ című novellájának főhőse hét év után szabadul politikai fogolyként töltött rabságából. Hazaérve azt tapasztalja, hogy nem ugyanabba az otthonba érkezik vissza.

11 Déry Tibor: Szerelem. <https://tinyurl.hu/2uey/> (letöltés ideje: 2020.09.13.)

A szöveg szerint miért fogadta be a feleség a társbérleket a lakásba?

„– Tetszik tudni, a társbérleők négyen vannak – mondta az asszony –, azoknak utalták ki a két szobát. A felesége a Gyurikával a cselédszobába költözött. De a konyha s a fürdőszoba közös maradt.”

A válaszlehetőségek között szerepel a (1) szocializmus iránti odaadás, (2) a megsznás, (3) a keresetkiegészítés és (4) a kényszer. Látható, hogy nem a lexikális ismeretekre alapoz az adott kérdés, hiszen a helyes megfejtést az idézett szöveg alapján kell megjelölni. Emellett természetesen megjelennek olyan feladatok is, mint az alábbi:

Az 1956-os forradalom átszabta a főváros arculatát, s emellett, hogy az épített környezet rombolása zajlott, a bal oldali képhez¹² hasonlóan kerültek ki a város utcáira szovjet lőszeres ládák, kisebb-nagyobb dobozok.

Milyen célt szolgált a kihelyezésük?

A feladvány az 1956-os események kevésbé ismert oldalát hivatott bemutatni, ám az egyik tipikus példája annak is, hogy célunk az érzelmi nevelés. Amennyiben valaki nem tudja a helyes választ 25% eséllyel random fog kiválasztani egy opciót. Ha ez történetesen a helyes válasz, akkor lehetséges, hogy azért lesz egy meghatározó emléknyma a feladról, ám helytelen válasz esetén újra kell próbálkozni, ha ki akar szabadulni, így újra végigolvasva a kérdést és a válaszlehetőségeket egy sajátos rögzítési folyamaton megy keresztül. A megfejtés, vagyis a dobozok, ládák kihelyezésének célja az elesettek családjaik megsegítése volt, mely a 21. század emberének komoly kérdéseket vet fel abban a tekintetben, hogy mennyire volt biztonságos ez a pénzügyűjtési módszer. Állításunkat Kovács József visszaemlékezésének segítségével támasztottuk alá, mely szerint „Ezeket a ládákat senki sem őrizte, az Astoria sarkán is volt egy. Tele volt százakkal, akkor, amikor száz forintból egy hétig meg lehetett élni, és a kétmillió városban nem akadt senki, aki abból egyet is kivett volna. Valaki egy téglát tett a tetejére, hogy a szél

12 A szabadulószoában megjelenő kép forrása: Fortepan / Marics Zoltán – 131415, <https://tinyurl.hu/lafp/> (letöltés ideje: 2020.09.12.)

szét ne szórja, amíg kiürítik.¹³ A válaszadó ezáltal egy többszörösen megerősített rendszeren halad keresztül, mely során számos esetben találkozik olyan tartalommal, ami nagyfokú emocionális potenciállal bír.

EREDMÉNYEK, ÖSSZEZÉS, ZÁRSZÓ

Különös figyelmet fordítottunk arra, hogy a szabadulósobánk a lehetőségekhez mérten monitorozható legyen. A genially¹⁴ ingyenes felhasználói felületén nem biztosított a nyomkövethetőség, ezért megfelelő alternatív utat kellett kidolgozunk annak érdekében, hogy reálisan tudjuk értékelni a munkánkat.

Választásunk a digitális úrlapra esett, ami ki-lépőkártyaként szolgált, így fel tudtuk mérni a kitöltők számát. A felsorakoztatott kérdésekre adott válaszok alapján képet kaptunk a felhasználói oldal esetleges problémáiról, kirajzolódtak a későbbi fejlesztési irányok. Az első szabadulósobában különválasztottuk a virtuális jelenléti ív beküldését és az értékelést, míg a másodikban összekapcsoltuk a kettőt.

A trianoni szabadulósoba 2507, míg az 1950-es éveket bemutató szabadulósoba 220 igazolt kitöltést eredményezett. A szignifikáns különbség oka nem teljesen tisztázott, ám feltételezhető, hogy az első szabadulósoba újszerűségével nagyobb vonzerőt képviselt tavasszal a centenáriusra készülve, mint a második a 64. évfordulóval. Illetve jelentős különbség figyelhető meg az úrlapon is, hiszen az őszi szabadulósobában a kapcsolatfelvétel érdekében szükségessé vált az e-mail-cím megadása, ami sokakban bizonytalanságot kelthetett a személyes adatok kezelésével kapcsolatban.

Kiemelendő, hogy a trianoni szabadulósoba több mint 2500 kitöltőjéből 834 fő értékelte pontokkal a játékot, és mindösszesen 76 részletes, szöveges megjegyzést is tartalmazó értékelés született, ami betudható annak, hogy a kitöltők

ebben az esetben kevésbé voltak érdekeltek a válaszadásban, mint a pincebörtönből kiszabadulók, hiszen ott extrinzik motivációként egy tárgyi jutalom is megjelent. Itt a 220 kitöltőből 216 fő csak pontokkal, 136 fő szövegesen is értékelte a játékot.¹⁵

A kitöltők száma mellett arra voltunk leginkább kíváncsiak, hogy a médián keresztül milyen messzire jut el a szabadulósoba híre, ezért kértük a kitöltőktől, hogy jelöljék meg az aktuális tartózkodási helyüket. Elmondható, hogy Csongrád-Csanád megye mellett mindkét esetben a főváros lakói bizonyultak a legaktívabbaknak, valamint több határon túli kitöltő is megjelent a tavaszi és az őszi játékban, ami egyértelmű sikerként könyvelhető el. A többi résztvevő területileg többnyire egyenletesen oszlik el, két kiugró (19 és a feletti) eset jelenik meg az '56-os szabadulósoba kitöltőinél.

Ezután arra kértük a kitöltőket mindkét játék esetében, hogy hét szempont alapján értékeljék a szabadulósobát, kitérve a vizualitásra, az instrukciók minőségére, az élményszerűsége, valamint a feladvány üzenetértékére. A hagyományosnak mondható ötfokú skálától eltérően a válaszadók 1 és 6 közötti pontokat adhattak a vizsgált elemekre, mely döntés oka, hogy elkerüljük a középérték tömeges megjelenését, s arra ösztönözzük a résztvevőket, hogy válasszanak az erősebb és a gyengébb oldal között. Általánosságban elmondható, hogy a kitöltők 60–80%-ban a legmagasabb pontszámot (6) adták az egyes szempontokra, ám az értékeléseket személyenként nézve jól kivehető, hogy sok esetben nincs differenciálás a pontok között, mind azonos értéken fut az egyes kitöltőknél.

A két szabadulósoba összesen 211 személyt hívott arra, hogy szövegesen is értékelje a játékot, s mindössze 12 válasz érkezett negatív felhanggal, melyeknél visszatérő elemként jelent meg, hogy ne kelljen minden esetben helyes válaszokat adni, esetleg ne az adott szoba elejére transzportálja a

¹⁵ 2020.11.11-i adatok alapján. A szabadulósobák továbbra is elérhetők, csupán az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékére készült munkánk kapott új értékelőfelületet 2020. 11. 04. után, ami a kapcsolódó videó pályázat beadási határideje volt.

¹³ Nahimi Péter (szerk.): Világ csodája '56. Budapest, 2017.

¹⁴ <https://www.genial.ly/>

játékost a rendszer egy rossz válasz esetén, ami alapjában bontaná meg a szabadulósoba koncepcióját, valamint előkerült a játékokban használt animációk sebességének kérdése is.

Összességében elmondható, hogy mindkét szabadulósoba jobbra pozitív irányú értékeléseket kapott mind a kérdőívek, mind a szóbeli megkeresések alapján. A nagyfokú helyi és országon médiamegjelenés is bizonyítja, hogy a társadalom alapvetően nyitott az innovációkra, az élményszerű helyzetekre, valamint vonzónak tekinthető az is, hogy a felnőttek ezáltal bepillantást nyerhetnek az iskola falain belüli életre. A szabadulósoba nyilvánossá tételével kifejezetten célunk volt, hogy a

felnőtteket is megszólítsuk, és megmutassuk az oktatás innovatív erején kívül azt: a tanár is fontos, látható, hasznos része a társadalomnak.

Fontos leszögezni azonban, hogy egy-egy ilyen produktum, bár automatikus és önmagában is megállja a helyét, mégis szükségeltetik hozzá, hogy a pedagógus segítsen az eligazodásban, az érzelmek kezelésében és a felmerülő kérdések tisztázásában, hogy valós, tanórai helyzetben beszéljen a gyerekekkel az adott témáról. Bár a hagyományos szerepek átalakulóban vannak, a személyes jelenlét, az élő szó az idők végezetéig pótolhatatlan marad.

KIK VOLTAK A NYILASOK?

A 20. század két nagy szélsőjobboldali eszmeáramlatának, a Benito Mussolini nevével fémjelzett olasz fasizmus, valamint az Adolf Hitlerhez köthető németországi nemzeti szocializmus történelmének könyvtárnyi szakirodalma van. Emiatt dolgoza-

Vincze Gábor

Adalékok a hódmezővásárhelyi nyilasok 1945 utáni történetéhez¹

tunkban ezek bemutatásával nem foglalkozunk, csupán annyit jegyünk meg, hogy abban a történészek jelentős része megegyezik, miszerint a szélsőjobboldali ideológia azért is vált népszerűvé a társadalom nagy része számára, mert pozitív jövőképet, anyagi jólétet ígért mindazoknak, akik csatlakoznak hozzá.

Nem volt ez másként a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmak, pártok esetében sem.² A Horthy-korszak egyik legégetőbb problémája az agrárkérdés volt, amelyet részben a múltból örökölt

torz agrárbirtok-szerkezet okozott. A korai szélsőjobboldali mozgalmak a megoldatlan agrárkérdés, a földnélküli szegényparasztság, az „agrárproletariátus” súlyos helyzetét állították propagandájuk középpontjába. (Lásd például Böszörmény Zoltán Kaszaskeresztes Pártjának sikerét a Viharsarokban.) A szélsőjobboldali pártok azonban nem csak a szegényparasztság, hanem a munkásosztály problémáival³ is foglalkoztak. Szálasi Ferenc több pártformációjának is volt munkás tagozata, melyben számos volt kommunista megfordult. Az egyik legismertebb kommunista múltú nyilas Péntek István, a párt „fő ideológusa” és Kassai-Schallmayer Ferenc voltak.

A nyilas propaganda hatással volt a társadalom egy részére (a munkásosztály és a szegényparasztság, valamint a kispolgárság bizonyos köreire), sokan ebben a pártban látták egyfajta társadalmi reform lehetőségét, de a párt radikálisai ezzel nem elégedtek meg: magának a Horthy-rendszernek a megsemmisítésére törekedtek, teljes rendszerváltozást és „társadalmi forradalmat” akartak megvalósítani. Például az egyik nyilas csoport „Ököl” című lapjában a következőképpen fogalmaztak a párt programjáról: „A termelési eszközök fokozatos szocializálása, a nagybirtokok felosztása, a nagytőke államosítása, a jövedelmek szabályozása a célunk! Az új rendszer a kollektív gazdálkodás. Röviden: forradalmat akarunk!”⁴ (Ezzel kapcsolatban érdemes idézni egy volt '19-es veterán, Csongrád nyilas városvezetőjének népbírsági tárgyalásán tett vallomásából: a Nyilaskeresztes Pártba csak azért lépett be, mert egy toborzó-előadáson „úgy éreztem, hogy az ott elmondottak megegyeznek korábbi, 1919-ben vallott kommunista elveimmel.”⁵)

1 Tanulmányunk egy kis része korábban megjelent a Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság 2002 tavaszán közreadott évkönyvében („A nemzeti szocialisták is szocialista programmal boldogították az embereket.” „Megtévedt” „kisnyilasok” Hódmezővásárhelyen 1945 után.)

2 A kérdésről egyebek mellett lásd Ungváry Krisztián: Kik azok a nyilasok? In Beszélő, 2003. 6. sz., 58–68; uő: Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. In Rubicon, 2004. 11. sz. 204–211.; Paksy Zoltán: Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939. Budapest, 2013. Paksa Rudolf: Magyar nemzeti szocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Budapest, 2013.; Máthé Áron: Zöld bolsevizmus a kommunista diktatúra elfelejtett előképe. In Kommentár, 2013. 4. sz. 90–100.; Uő. A nyilaskereszt árnyéka. A magyarországi nemzetiszocializmus elmélete és gyakorlata. Máriabesnyő, 2019.

3 Az 1940-ben kiadott Nemzetiszocialista káté – Nemzetnevelés című brosúra kiemelten foglalkozott gazdasági problémákkal: az összes kérdés kétharmada ezeket tárgyalta.

4 Idézi Kovács Tamás (szerk., bev.): Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobb mozgalmakról, 1932–1943. Budapest, 2009. 47.

5 Idézi Máthé, 2019. 181.

Korabeli iratok alapján nyilvánvaló, hogy a párt „fénykora” – legalábbis ami a párttagság létszámát illeti – 1939 és 1941 közzé tehető. Ezt követően új tagok bevonása elvértve sikerült, sőt számosan ott-hagyták a pártot, mert csalódtak benne. (Lásd az alább bemutatott hódmezővásárhelyi példákat.)

A NÉPBÍRÁSKODÁS – NYILASOK A NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT

A Nyilaskeresztespárt vezetőinek és tagságának egy, igaz kisebbik része nem került el 1945 után a jogi-politikai felelősségre vonást. Ennek volt egyik eszköze a 81/1945. ME. számú miniszterelnöki rendelettel (melyet az 1945. évi VII. törvénycikkkel emeltek törvényi szintre) felállított népbíróságok és népügyészségek intézménye. Mivel a népbíróságokról számos tanulmány⁶ olvasható, ezért most csak a legfontosabb megállapításokra szorítkozhatunk.

Az ülnököket/népbírákat a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt (Polgári Demokrata Párt/PDP, Független Kisgazdapárt/FKGP, Magyar Kommunista Párt/MKP, Nemzeti Parasztpárt/NPP, Szociáldemokrata Párt/SZDP), valamint 1945 májusától az Országos Szakszervezeti Tanács delegálta. (1947-ben a PDP-s delegáltakat kizárták a népbírósági tanácsokból.) Az igazságügyminiszter minden tanács mellé egy-egy egységes bírói vagy ügyvédi vizsgálóval rendelkező tanácsvezető bírót, illetve helyettes bírót⁷ jelölt

6 Egyebek mellett lásd: Dr. Lukács Tibor: A magyar népbírósági jog és a népbíróságok (1945–1950). Budapest, 1979.; Mikó Zsuzsanna: Az új jogrend kialakítása: a népbíróságok. In Levéltári Közlemények, (1945 – korszakhatár?). Budapest, 2015. 53–70.; Zinner Tibor: Adalékok az antifasiszta számonkéréséhez és a népi demokrácia védelméhez különös tekintettel a Budapesti Népbíróságra. In Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. Budapest, 1985. 137–169. Zinner Tibor: „A magyar nép nevében”? In Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): Remény és realitás, Magyarország 1945. Budapest, 2017. 105–124.

7 Bírók és ügyészek 1945 előtt nem lehettek párttagok, de Valentiny még 1945 márciusában egy egyszerű leiratában közölte az érintettekkel, hogy ha valaki belép egy pártba, az ellen nem tesz észrevételt. Ennek köszönhetően a népügyészek és tanácsvezető bírók nagy többsége egy idő után az MKP (vagy az SZDP) tagja lett.

ki, akinek a 81/1945-ös rendelet értelmében nem volt szavazati joga. Amikor azonban felmerült az a probléma, hogy a szakszervezetis, a kommunista és a szociáldemokrata népbírák egyformán szavaztak a bűnösség kérdésében és/vagy az ítélet mértéke tekintetében kérdésében, akárcsak az FKGP-s, NPP-s és PDP-s népbírák – csak ők ellenkező előjellel, ezáltal pedig patthelyzet alakult ki, szükségessé vált, hogy ilyen esetben a tanácsvezető bíró is kapjon szavazati jogot.

Ezt a tulajdonképpen „politikai jellegű bíróságot”⁸ eredetileg azzal a céllal állították föl, hogy felelősségre vonják az 1945 előtt háborús vagy „népellenes”⁹ bűntetteket elkövető személyeket. Csakhogy a népbíróságok kezdettől fogva a személyes bosszú és a politikai leszámolás eszközeként bizonyultak. (Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a népügyészek és tanácsvezető bírók, népbírák egy jelentős hányada sértett fél – korábban üldözött kommunista vagy munkaszolgálatos, deportálásból visszatért zsidó – volt, emiatt az elfogulatlan ítékezés igen sok esetben feltűnően hiányzott, sőt, inkább a bosszúszomj volt megtapasztalható.¹⁰)

Az országban huszonnégy népbíróság kezdte meg a működését 1945 tavaszán. Néhány városban (például Makón, Csanád vármegye székhelyén, Szentesen, Csongrád vármegye székhelyén, valamint Hódmezővásárhelyen) a helyi nemzeti bizottság erőteljesen támogatta, hogy létrejöheszen „saját” néptörvényszék, ám ehhez Valentiny Ágoston igazságügyminiszter – más-más okokból – nem járult hozzá. Ezekben az esetekben az ügye-

8 Berend György: A népbírászkodás. Szeged, 1948. (Acta Universitatis Szegediensis), 193.

9 Zinner Tibor megállapítása szerint a „népellenes” bűntett fogalma az orosz „vrag narodov” (a „nép ellensége”) átvétele a szovjet jogrendszerből.

10 „...a büntetőeljárásokban számos zsidó vallású népügyész és népbíró tevékenykedett. [...] A feljelentők, valamint a vád és védelem tanúi között sokszor a valóságot meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető.” Zinner Tibor: „éjjel nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”. Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren. MTA Law Working Papers, (III. évf.) 2016/1. 35. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 11. 08.)

ket úgynevezett kihelyezett népbíró-sági tanácsok tárgyalták. Ilyenkor a népbíró és a népügyész utazott el a nyilvános főtárgyalás helyszínére, és a koalíciós pártok helyi szervezetei által delegált népbírákkal együtt tárgyalták le az adott bűnügyet, majd hozták meg az ítéletet. Ennek az eljárásnak az volt az előnye, hogy a tanúkat nem kellett utaztatni a tárgyalás helyszínére (az útiköltséget a népbíró-ságnak ki kellett fizetnie). A vádlott szempontjából azonban nem feltétlenül volt jó, ugyanis egyes „kényes” ügyekben (például zsidó-deportálásban való részvétel) a tárgyalás a jelenlévő, érintett hallgatóság miatt olykor viharos körülmények között zajlott le.¹¹

A szegedi népbíró-ság Hódmezővásárhelyre kihelyezett bíróságát a helyi nemzeti bizottság kérésére 1945. október elején engedélyezte az igazságügyminiszter. A tárgyalások helyszíne a legtöbb esetben a református gimnázium régi épületében (az Ógimnáziumban) lévő közgyűlési terem volt. Az első időszakban heti két alkalommal (hétfőn és kedden) tartottak két-két tárgyalást. Az első nyilvános főtárgyalásra 1945. december 3-án került sor.¹² A hódmezővásárhelyi (kihelyezett) népbíró-ság 1946 őszéig működött folyamatosan, ekkor a politikai harcok kiéleződése miatt (a kiszag-dák visszavonták képviselőiket minden köztisztületből, így a népbírájukat a népbíró-ságról) hónapokig szünetelt a helyi népbíráskodás. Ezalatt ismét Szegeden folytatták le a hódmezővásárhelyi lakosokkal szemben indított eljárásokat. 1947 márciusában újra kezdett működni a kihelyezett népbíró-ság, de csak 1948 tavaszáig, ekkor beszüntette a működését.

Visszatérve a Nyilaskeresztes Párt volt tagja-inak népbíró-ság útján történő felelősségre voná-

sára, a főbb vezetőket, valamint a nyilaskormány tagjait, mint „háborús főbűnösöket” elítélték. Az úgynevezett „kisnyilasokat” (akik nem voltak részesei tömeggyilkosságoknak, nem vettek részt a nyilas kormányzásban) azonban az esetek többségében „népellenes” bűntett elkövetésével vádolták meg. Megjegyezzük, hogy a „kisnyilasok”, „szalonnyilasok” (ezen jelző alatt nem a Nyilaskeresztes Párt, hanem egyéb szélsőjobboldali pártformációk tagjait értették) kifejezéseknek nincsenek pontos definíciói. 1945-től kezdve a kommunisták kényük-kedvük szerint használták ezeket.

A „népellenes” bűntettel kapcsolatban a 81/1945. ME sz. rendelet

- 13. §. 3. pontja szerint bűnös az is „aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához”.
- 15. §. 4. pontja szerint „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.”
- 17. §. 2. pontja szerint „aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, [...] fasiszta-, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki;” [Kiemelés – V. G.]
- a 4. pont szerint „aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött;”¹³

¹¹ Például Ibolya János századosnak, aki korábban egy munkaszolgálatos század parancsnoka volt, a szegedi népbíró-sági tárgyalásán az egyik tanú mindenki füle hallatára kijelentette, hogy „én még a bicskát is beleszúrtam volna a százados úrba”, a hallgatóság soraiból pedig közbekiáltások hangzottak fel: „fel kell akasztani!”. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL Cs-CsML), a Szegedi Népbíró-ság iratai, XXV. 8. fond, Ibolya János aktája, Nb. 255/1945. 175.

¹² Vásárhelyi Népe, 1945. december 4. „Megkezdte működését a vásárhelyi népbíró-ság”.

¹³ <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=skhftzg-15im9ykd5b&state=20070701&menu=view> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 02.)

Mint az alább idézett részekből is látszik, a volt nyilasok és egyéb szélsőjobboldali pártok tagjainak megbüntetésére lett volna jogi lehetőség – ám a megtorlás csak egy kis részüket érte el.

A SZÉLSŐJOBBDALI HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

A legújabb kutatások¹⁴ szerint az első szélsőjobboldali szervezet 1929 januárjában hozta létre a helyi csoportját. A Magyar Fascista Párt azonban igen hamar megszűnt, márciusban feloszlatták. Egy hónap múlva egy újabb pártalakulat bontott zászlót a városban, Magyar Nemzeti Munkáspárt néven, de kis idő múltán ez is megszűnt. 1933 nyarán alakult meg a Meskó Zoltán-féle Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt, az alakuló gyűlésen megjelent maga a pártvezér is. 1934 elejétől a helyi szervezet vezetését egy rövid időre az a dr. Hódi András vette át, aki a második világháború alatt is aktívan politizált a szélsőjobboldalon.

1936-ban Salló János és Rajniss Ferenc újabb pártalakításba fogott. A Nemzeti Front – Magyar Szocialista Néppártnak 1938-ban alakították meg a hódmezővásárhelyi csoportját, melyet az a dr. Lázár Béla¹⁵ vezetett, aki 1939-ben a párt képviselőjelöltje lett, de nem jutott be a parlamentbe. Hamarosan ki is lépett a pártból. A Nemzeti Front azonban 1940-ben egyesült a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalommal, és a taglisták alapján minden párttagot automatikusan átvettek, sok esetben az illető akarata ellenére.

1938 végén megalakult a Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom helyi szervezete Katona Lajos vezetésével (a „szervezési főnök” az a Kruzslíc János volt, aki 1940-ben a nyilasoknál kötött ki).¹⁶ A pártot a belügyminiszter hamarosan betiltotta, emiatt Hubay Kálmán és társai megszervezték a Nyilaskeresztes Pártot. Ennek hódmezővásárhelyi szervezetét 1939 novemberében hozták létre. Első elnöke (városvezetője) Meszlényi Ferenc kereskedő volt, az utóda pedig dr. Bán Imre orvos. A párt működéséről csak elszórt információkkal rendelkezünk. A legtöbb forrásunk az 1942-es évből való, ugyanis ekkor dr. Beliczky Kálmán rendőrtanácsos (1940. augusztus 1-jétől 1944 októberéig volt a városi rendőrség vezetője) több jelentést írt a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályára, melyek másolatban az 1945 utáni perének anyagai között fennmaradtak. Az 1942. március 1-jei keltezésű¹⁷ jelentésében azt írta, hogy a pártnak ezerhatszáz bejegyzett tagja van, de a szimpatizánsok száma eléri a négyezret. (Ehhez érdemes megjegyezni: 1939-ben a mintegy 15.000 leadott szavazatból a Nemzeti Frontra közel háromezer szavazatot adtak le Hódmezővásárhelyen. Ezek jó része nyilvánvalóan nem volt a Nemzeti Front tagja, de akik igen, azok a Nyilaskeresztes Pártba történő beolvadás után akarva-nem akarva a nyilasok taborát erősítették.)

A jelentés szerint Meszlényi helyettese Verók Péter Kokron gyári tisztviselő volt, a helyettese pedig Tóth Ferenc cipész. „A pártügyész dr. Széll Bálint¹⁸, jelenleg katonai szolgálatban van és Tóth

¹⁶ MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Kruzslíc János aktája, Nb. 612/1946. 26.

¹⁷ MNL Cs-CsML XXV. 9. fond c. állag. A Csongrád Megyei Bíróság büntetőperes iratai (1950–1971), Beliczky Kálmán népellenes büntette (B. IV. 4630/1950). A bírósági aktában lévő iratok nincsenek ellátva oldalszámokkal, ezért csak az irat iktatószámát közöljük: 441/1942. „A Nyilaskeresztes Párt hódmezővásárhelyi helyi szervezetének működése”, 1–2. (Itt, és a későbbiekben is betűhív közlést alkalmazunk.)

¹⁸ Dr. Széll Bálint ellen nem azért emeltek vádat 1945 nyarán, mert rövid ideig tisztséget viselt a Nyilaskeresztes Pártban, hanem azért, mert a 115. vasútépítő munkásszázad parancsnokaként állítólag kegyetlenkedett egyes, reábitott zsidó munkaszolgálatosokkal. Emiatt a szegedi népbíróság 1945. szeptember 3-án másfél év börtönbüntetésre ítélte, amit a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) két évre súlyosbított.

¹⁴ Lásd Zeman Ferenc: Az ÉME, a MOVE és a szélsőjobboldali pártok tevékenysége. In Makó Imre – Marjanucz László (szerk.): Hódmezővásárhely története III. A forradalmak korától a tanácsrendszer létrejöttéig. 1. rész. Hódmezővásárhely, 2019. 316–320.

¹⁵ Dr. Lázár Bélát 1945. április 20-án helyezték rendőrhatalósági őrizetbe, az internálói táborból november 1-ével szabadult. 1946. június 7-én a népgyűzség „háborús büntett” elkövetésével emelt vádat ellene, október 11-én a népbíróság Csaba-tanácsa fölmentette. (Kiderült, hogy a tudtán kívül írták be a nyilas pártba, ott semmiféle tevékenységet sem fejtett ki.) Az elsőfokú ítélet csak 1948. február 6-án emelkedett jogerőre. MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, dr. Lázár Béla aktája, Nb. 620/1946.

István ügyvédek. Pénztáros id. Zaka Ferenc¹⁹ kályhásmeister, ellenőrök Fábián Ferenc fényképész és Süle Sándor. A személy és államügyek intézője Benkő Antal újságárus, a szociális ügyeké Fodor Ferenc könyvkötő, a sajtóé dr. Kovács Ernő ref. kántor. [...] Az általános szervezési teendők – folytatódik a jelentés – vezetésével Havranek József vasúti raktárnokot, Tóth Mihály cipészt és Bányai József géplakatost, a nemzetszervezéssel Sente Antalt, a propagandával Hegedűs Sándor ércfényező és festőt, az üzemi és szakmai nyilvántartás vezetésével ifj. Mucsi Sándor Kokron gyári férfiszabót bízták meg. A helyi szervezetnek vannak csoportjai is, mint az ifjúsági csoport, Hódi János cipész, a női csoport B. Szabó Andrásné, a munkásság csoportja B. Szabó András kőműves, és a parasztság csoportja, az ú. n. parasztság széktartóság Török Imre kisbirtokos, illetőleg ennek katonai szolgálata folytán Fári István kisbirtokos vezetése alatt, ez utóbbi csoport kb. 200 taggal, amely a parasztság, a földmunkásság beszerzésével foglalkozik, nemkülönben a munkásság csoportosításai, és ennek üzemi és szakmai nyilvántartása különösebb figyelmet érdemel.” A parasztság „tulajdonképpen szellemi vezére” Nagy Pál kisbirtokos, aki a háttérből „irányítja a parasztság nyilas szervezkedését”.²⁰

Beliczky közölte azt is, hogy még a múlt évben, vagyis 1941-ben több helyi nyilast rendőrhatalósági felügyelet alá helyeztetett, így például dr. Bán Imre orvost, valamint azt a Nagy Kardos Ernő joghallgatót (az ifjúsági csoport vezetőjét), akinek az alábbiakban mutatjuk be. Jelentésében megemlítette azt is, hogy 1944. január 21-én dr. Endre László, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közismerten antiszemita alispánja Hódmezővásárhelyen járt, és a városházán tartott beszédet, melyen mintegy kétszáz nyilas párttag is részt vett. A nyilas szervezkedés azért is aggasztotta a ren-

dőrőtanácsost, mert az kiterjedt a Kokron gyárra is, amely a világháború alatt hadiüzem volt.

A párt későbbi működéséről egyelőre nem rendelkezünk levéltári forrásokkal. Beliczky Kálmán 1946 tavaszi népbírósi perében nem került szóba az, hogy miként korlátozta a helyi nyilasok tevékenységét. Annyi bizonyos, hogy a világháború éveiben igyekezett minden információt beszerezni velük kapcsolatban. Az egyik detektív, Sárközi János későbbi vallomása szerint értesülései nagy részét néhány nyilas párttagtól szerezte be: „Nagyon sok hírt és közleményt tudtunk meg Dr. Baán Imre, Havranek Lajostól, Meszlényi Ferenctől, akik beszélgetés során mondtak el olyan dolgokat, amire szükség volt.”²¹

Annak ellenére, hogy a második világháború alatt – Beliczky fentebb idézett jelentése szerint – mintegy másfélezer tagja volt Hódmezővásárhelyen a Nyilaskeresztes Pártnak, közülük elenyészően keveset voltak felelősségre. A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában tucatnál alig több olyan népbírósi akta található, amely hódmezővásárhelyi volt nyilasok bűnügyét tartalmazza. A korabeli lapokból azonban kiderül, hogy ennél több volt nyilas ellen indult népbírósi eljárás²², bár a jogerős ítéletekről ritkán értesítették az olvasókat. Az azonban fölöttébb érdekes, hogy az MKP hódmezővásárhelyi napilapja, a Vásárhely Népe 1945 után meglehetősen ritkán írt a helyi volt nyilasok ügyeiről.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI NYILASOK A SZEGEDI NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT

**Kruzlicz János: a csalódott szociáldemokrata,
a „megtévesztett ember”**

21 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), ifj. Sárközi János operatív dossziéja: 3.1.5. 0-14958/472. 15. (A dossziét Vajda Sándor rendőr őrnagy 1973. április 13-án zárta le Szegeden 54 számozott oldallal.)

22 Lásd például Czírok Mihály, Fodor Ferenc, György Vilmos, Mucsi Imre, ifj. Hódi András és Zsoldos Imre esetét, akiknek a népbírósi aktái nem találhatóak meg a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárában.

(MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 384/1945.)

19 Esetét lásd tanulmányunk későbbi részében.

20 MNL Cs-CsML XXV. 9. fond. c. állag. B. IV. 4630/1950. „A Nyilaskeresztes Párt hódmezővásárhelyi helyi szervezetének működése”, 1–2.

Kruzslicz János 1905. december 14-én született Hódmezővásárhelyen. Négy polgárit végzett, a harmincas évektől kézimunka-tervezőként dolgozott. Családja nem volt.

Az 1930-as évek közepén a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja lett, de csalódott a pártban, nem tartotta azt eléggé radikálisnak. 1938 végén először a rövid életű Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom helyi szervezetébe lépett be, ahol propagandavezető, szervezési főnök volt. A párt feloszlata után, 1940. február 15-én lett tagja a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom helyi csoportjának. A pártnak nem csupán egyszerű tagdíj-fizető tagja volt (mint alább olvasható az egyik vallomásában), hanem tisztségviselője is. 1940. december 12-től a „hírverő” osztályt vezette, ilyen minőségében 18 alkalommal tartott különféle témákban beszédet.²³ 1941. május 26-án Szálasi a helyi szervezet „munkás vezetőjének” nevezte ki. Júniusban pár napig ő volt a pártszervezet ideiglenes vezetője. 1942. február 1-én fegyelmivel kizárták a pártból. 1944 tavaszán ő is belépett a gr. Pálffy Fidél²⁴ által alapított Magyar Nemzetiszocialista Pártba²⁵. A szovjet hadsereg bevonulása előtti héten Hódmezővásárhelyről Budapestre ment, ott vészelte át az ostromot.

Első alkalommal 1945. április 1-én a Magyar Államrendőrség Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán hallgatták ki. Ekkor egyebek mellett azt vallotta, a Nyilaskeresztes Pártba történt belépésének oka részben az volt, hogy „helyesnek találtam a párt programját, részben pedig anyagi előnyöket vártam a párttól. 50 f[illér]-ért tagságit fizetem, a párt jelvényét állandóan viseltem, zöldinget²⁶ akkor viseltem, ha valami hivatalos ügyben

jártam el. A párt akkori vezetője Bán Imre orvos volt, belépésem után csak mint fizető tag működtem, majd később a propaganda vezetésével lettem meg bízva, még ez év júniusában pedig megválasztotak szervező bizottsági tagnak, ezt a tisztségemet kilépésem napjáig töltöttem be. A propaganda munkám plakátok terjesztésében és tagok szervezésében nyilvánult meg. kb. ötször felszóltam a helyi szervezetben, a szöveg rendszerint a munkás kérdésekről szólt, tag gyűlések alkalmával szintén. Amikor Bán Imre, dr. Halmi László és Gyula, Nagykardos Ernő, Nagy Páll, Sándor Lajos és Vereg²⁷ Péter, Holló István főszóltam, én is hozzá szoktam szólani gyakran. A pártnak 1942. febr. 1-ig voltam a tagja. Ebben az időben azért léptem ki a párt szervezetéből, mert olyan dolgokat és visszaéléseket tapasztaltam a pártba, amit én nem bírtam elviselni. A pártból saját elhatározásomból léptem ki, nem pedig azért, mit első jegyzőkönyvembe foglaltattam, hogy én ott bomlasztó munkát fejtettem volna ki. 1942. februárjától nem vettem részt semmiféle párt mozgalomba mindaddig, míg Sándor Lajos szervezésére meg nem alakult Hódmezővásárhelyen a Pálfi Fidél vezetése alatt Magyar Nemzeti Szocialista Párt. Ebe a pártba 1944 áprilisában léptem be és szervező bizottsági tagként működtem és a propaganda osztályon segédkeztem.”²⁸ 1944. október 1-jén Budapestre utazott. Ezt azzal indokolta kihallgatója előtt, hogy meg akarta úszni azt, hogy szeptember végén őt is elvigyék sáncására.

1945. április 2-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Politikai és Rendészeti Osztálya 2810/1945. sz. véghatározatával elrendelte az internálását, mert 1941-ben belépett Hódmezővásárhelyen a Nyilaskeresztes Pártba, és ott propaganda tevékenységet fejtett ki. 1942-ben ugyan kilépett onnan, de a Pálffy Fidél-féle pártban is aktív szerepet töltött be. A fővárosi politikai rendőrségen ekkor úgy határoztak, hogy nem kell népbíróóság elé állítani, mert „a nyomozás során,

pártformáció ajánlotta a párttagoknak. Később a különböző szélsőjobboldali pártok más-más színű egyenleget hordtak: a Böszörmény-párt tagjai barna színűt, Meskó Zoltán hívei pedig kéket, végül a nyilaskeresztesek szintén zöldet.

²⁷ Helyesen: Verók.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-88018.

²³ MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 612/1946. 4.

²⁴ Gróf erdődi Pálffy Fidél (1895–1946), arisztokrata, szélsőjobboldali politikus. Végigharcolta a Nagy Háborút. Az 1930-as években több szélsőjobboldali pártban megfordult, majd 1941-ben néhány képviselő társával megalapította a Magyar Nemzetiszocialista Pártot. 1944. október 15. után a Szálasi-kormány tagja lett, 1946-ban a népbíróóság halálra ítélte, kivégezték.

²⁵ A pártól lásd: Paksa, i. m. 234–235.

²⁶ A zöld színű egyenleget még 1928-ban, az egyik legelső, a dr. Csomóss Miklós vezette szélsőjobboldali

egyéniségének vizsgálatánál megállapítottuk, hogy megtévesztett ember." Részben aktív tevékenységéért, részben „szélső jobboldali fertőzöttsége miatti veszélyességéért” azonban feltétlenül szükségesnek tartották az internálását.²⁹ (A népbírórsági tárgyalásán azt állította, hogy 1945. március 12-től október 30-ig állt internálás alatt.)

A Buda-déli internálótáborból 1945. szeptember 19-én kísérték le Hódmezővásárhelyre³⁰, és itt helyezték rendőrhatalom őrületbe. Az internálása 1946. január 7-én szűnhetett meg, mert aznap Bangó János, a Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályának vezetője rendőrhatalom felügyelet alá helyezte. Ezt csak 1949. augusztus 26-án szüntette meg Kopácsi Sándor ügyosztályvezető (a későbbi budapesti rendőrfőkapitány, akit az 1956-os forradalom leverése után bíróság elé állítottak). Időközben azonban eljárás indult Kruzslicz ellen.

1946. március 16-án, a szegedi néppügyészségen dr. Pártos Imre néppügyész a Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályának címzett átiratában elrendelte, hogy indítsanak nyomozást Kruzslicz János ellen, mert „alaposan gyanúsítható, hogy a helybeli nyilaskeresztes pártnak vezető tagja volt.”³¹ Utasította a politikai rendőrséget, hogy derítsék ki, mettől meddig volt a párt tagja, és ott milyen tisztséget töltött be. Április 6-án Koltai (Klein) Vilmos³² rendőr nyomozó hadnagy kétoldalas jelentést írt róla, melyben – korabeli iratok hitelesített másolatai alapján – összefoglalta a különféle szélsőjobboldali pártokban folytatott tevékenységét.

Két nappal később Bangó János százados, a helyi főkapitányság politikai osztályának vezetője megküldte Koltai jelentését és a mellékelt iratmásolatokat a szegedi néppügyészségnek. Onnan dr.

Pártos Imre néppügyész azokat azzal küldte vissza, hogy „az alakszerűségek” betartása mellett hallgassák ki Kruzsliczot, és a fölvevett jegyzőkönyvet a többi irattal együtt küldjék neki vissza.

Május 31-én tehát Koltai kihallgatta a hódmezővásárhelyi volt nyilast, aki mindent beismert. Elmondta, hogy 1942-ben zárták ki a pártból, ráadásul a városvezető, dr. Bán Imre bosszúból följelentette a rendőrségen, hogy „kommunista törekvésekre igyeckszik”, ezért ref. alá helyezték. 1944 tavaszán Sándor Lajos rábeszélésére lépett be a Pálffy Fidélféle pártba, de oda nem szervezett be senkit sem.

Bár a néppügyészeknek kötelességük lett volna a vádemelés előtt kihallgatni a gyanúsítottat, és erről jegyzőkönyvet felvenni, úgy tűnik, erre mégsem került sor, mert dr. Pártos Imre néppügyész 1946. június 7-én csak a nyomozati szakaszban keletkezett iratokat és a 2522/1946. n. számú vádiratot küldte meg a népbíróságnak. Itt kell megjegyeznünk, hogy a büntető perrendtartás nyílt megsértése a néppügyészek, tanácsvezető bírók részéről viszonylag gyakran tetten érhető ebben az időszakban. Érdekes módon az itt bemutatott, hódmezővásárhelyi volt „kisnyilasok” ellen indított népbírórsági perek egyikében sem található az aktákban jegyzőkönyv a néppügyészségi kihallgatásról.³³

A vádiratban Kruzslicz Jánost két rendbeli, az 1440/1945. M. E. rendelet 12. §. 2. pontjába ütköző³⁴, „népellenes” büntett elkövetésével vádolta meg, mert belépett a Nyilaskeresztes Pártba, ott

33 Nem csak volt „kisnyilasok” elleni perben érhető tetten ez a „slendriánság”: dr. Pártos 1945-ben dr. Köves Mihályné esetében is „megfeledezett” az ügyészségi kihallgatásról. Lásd Nagy Gyöngyi: Két ügy – egy családban. A Köves család meghurcolása 1945-ben. In Emlékeztető (a hódmezővásárhelyi Emlékpont folyóirata), 2019. 1–2. sz. 6–23.

34 „Népellenes” büntetben bűnös az is: „aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna [...] fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki”. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94500007.TV> (Letöltve 2020. november 14-én.) Ugyanezen jogszabály alapján vádolták meg dr. Kovács Ernőt, Nagy Kardos Ernőt és id. Zaka Ferencet is. Lásd a következő fejezeteknél.

29 ÁBTL 3.1.9. V-88018, 2810/1945. sz. véghatározat.

30 Alföldi Újság, 1945. szeptember 20. „Kruzslicz János rajzoló is haza hozták.”

31 MNL Cs–CsML XXV. 8. fond. Nb. 612/1946. 6.

32 Koltai (Klein) Vilmos (1912–?) 1956-ban már államvédelmi főhadnagy volt, a forradalom után azonban Izraelbe „disszidált”. 1958 és 1963 között a magyar hírszerzés beszerzés céljából foglalkozott a személyével. ÁBTL 3.2.4. K-802 „Roger” fn. dosszié.

tisztséget viselt és „propaganda előadásokat” tartott, majd pedig a Pálffy-féle pártnak is tagja lett, és ebben a pártban is „tagként tevékeny működést fejtett ki”. Június 22-én a szegedi népbíróság Csaba-tanácsa augusztus 21-re tűzte ki a nyilvános főtárgyalás napját.

1946. augusztus 21-én Hódmezővásárhelyen a dr. Csaba Sándor törvényszéki bíró vezette tanács³⁵ előtt a vádlott bűnösnek tartotta magát. Elismerte, hogy a Nyilaskeresztes Pártban tisztséget viselt, ám azt tagadta, hogy a Pálffy-féle pártban bármi-féle szerepet játszott volna. Ebbe a pártba senkit sem szervezett be, a tagok egy újsághirdetés hatására jelentkeztek tagnak. Amikor a tanácsvezető elébe tárta a rendőrségen fölvevett vallomását, kijelentette, hogy az nem egészen felel meg a valóságnak, nem vallotta azt, hogy Sándor Lajos megbízta volna a pártszervezéssel, a jegyzőkönyvet anélkül írta alá, hogy elolvasta volna annak tartalmát. Azzal védekezett, hogy amikor 1934-ben részt vett egy kommunista szervezkedésben, majd „lebukott”, a rendőrségen nagyon megverték. A kommunista elvtársai nem törődtek vele, ami nagy lelki válságot okozott számára, emiatt kiábrándult „a baloldali vezetők ből”. A szociáldemokratákban nem látta azt a „dinamikus erőt”, amelyet a nemzeti szocialistáknál megtalált. „A nemzeti szocialisták is szocialista programmal bolondították az embereket. Engem is megszedített ez a propaganda.” – mondta. „Tettem megbántam. Azt kívánom hangsúlyozni, hogy én is, mint sok más, a propaganda áldozata lettem.” – fejezte be a vallomását.³⁶

Mivel a vádlott mindent bevallott, a népbíróság szerint tanúk kihallgatása sem vált szükségessé, ezért a Csaba-tanács gyorsan berekesztette a tárgyalást, és az Nb.612/1946/5. sz. ítéletével Kruzslíc Jánost „népellenes” bűntett elkövetése miatt nyolc hónap börtönbüntetésre, mellékbüntetésként pedig öt évi politikai jogvesztésre ítélte.

35 A tanács tagja Andrásy József (MKP), dr. Boross János (szakszervezetek), dr. Deák Ferenc (FKGP), Gajdán Sándor (PDP-t képviselte, mert nem volt a pártnak helyi szervezete a városban, de valójában kiscsopárdapárti volt), Kiss János (NPP) és Papp Lajos (SZDSZ) népbírák voltak, a vádat dr. Serényi György képviselte.

36 MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 612/1946. 13-14.

Az ítéletbe beszámították az internálásban eltöltött hét és fél hónapot. Az indokolás szerint az ítélet kiszabásánál enyhítő körülményként vették tekintetbe, hogy „a kétségtelenül nagy és féktelen propaganda áldozata lett...”, azt azonban súlyosbító körülménynek tartották, hogy a harmincas években két évig „már tagja volt egy demokratikus pártnak, [vagyis az SZDP-nek – V. G. megj.] s így a demokratikus társadalmi berendezkedés helyességét ismerhette, ennek ellenére a politikai bűn útjára lépett.”³⁷ (Ez egyértelműen egy politikai érvelés!)

A népügyész, dr. Serényi György súlyosbításért fellebbezett, ezért az iratokat a népbíróság megküldte a népfőügyésznek. Mivel november 13-án dr. Szűcs János népfőügyész a fellebbezést visszavonta, ezért dr. Csaba Sándor november 29-i végzésével jogerősnek hirdette ki az elsőfokú ítéletet.

1946. december 20-án a népügyészség értesítette az ítéletet, hogy 1947. január 15-én jelentkezzen, mert meg kell kezdenie a kiszabott ítélet letöltését. 13-án azonban Kruzslíc egy kérvényt nyújtott be, melyben kérte, hogy a maradék két hét börtönbüntetésének letöltését csak március 15-én kezdhesse meg, mert nem egészséges, a hideg idő pedig még inkább megviselné a szervezetét. Február 6-án, majd március 14-én újabb halasztást kért, és csatolt egy orvosi igazolást is a rossz egészségi állapotáról. Végül április 10-én utalták be a Csillagbörtönbe, majd két hét múlva szabadult onnan. További sorsáról egyelőre nem rendelkezünk adatokkal, de azt feltételezzük, hogy nyilas múltja miatt őt is figyeltette egy jó ideig a kádári állambiztonság.

Id. Zaka Ferenc és fia – és az „elrejtett nyilas iratok”

1946. április 13-án szenzációszámba menő cikk jelent meg az MKP hódmezővásárhelyi lapjában. A

37 MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 612/1946. 21. (Szintén szó szerint ugyanez az indoklás olvasható Nagy Dezső volt csongrádi nyilas városvezető ítéletében is! Lásd Máthé, i. m. 186.)

cikk valós háttere az, hogy Zaka Ferenc és családja 1944 őszén a szovjet csapatok bevonulása előtt elmenekült Hódmezővásárhelyről. 1945 tavaszán a deportálásból visszatért Rubinstein család a polgármesteri hivatalban kiigényelte a Csomorkány utcai üresen maradt ingatlanukat, de amikor haza értek Zakáék, vissza akartak költözni a házukba, emiatt pedig a zsidó családnak mennie kellett. (A cikk szerint „állandóan piszkálta, nyugtalanította őket”.). Amikor a Rubinstein család éppen csomagolt, az egyik segítségüknek föltűnt, hogy az udvaron szaladgáló disznójuk „az udvar sarkában, a kályhacserepek között erősen túr. Odament, arrébb hajtotta a disznót, amely még hirtelen belenyomta az orrát a földbe és egy kis zöld füvet rántott ki onnan és röfögve hurcolta végig az udvaron. Többen kíváncsian odafutottak s kivették a disznó fogai közül a zsákmányt. Nagy meglepetéssel látták, hogy az egy nyilaskeresztes tagkönyv.” Ezek után a család feltúrta a környéket és „egy titkos földalatti rejtékhelyet fedeztek fel”, ahová „Zakáék és cinkosaik az egész nyilas irattárat elásták.” Köztük voltak Szálasi-levelek is, de a tagnyilvántartási kartotékokon „nem egy olyan név szerepel, amelynek közlése óriási meglepetést fog szerezni a város közönségének. Mihelyt a nyomozás érdeke lehetővé teszi, azonnal megkezdjük az új »lelet« eredményének közlését.” – írták.³⁸ Mi is történt valójában? És valóban megtörtént az, amit a helyi kommunista lap közreadott? Vagy merő kitaláció az egész?

Előjáróban le kell szögezni, hogy a szegényes forrásokból meglehetősen keveset tudhatunk meg a Zaka családról. Annyi bizonyos, hogy idősebb Zaka Ferenc 1901-ben született Hódmezővásárhelyen. Hat elemít végzett, foglalkozása kályhás-mester volt. Rajta kívül felesége, valamint fiuk, ifjabb Zaka Ferenc (ő 1927-ben született) is aktív tagjai, sőt, tisztségviselője volt 1940-től 1944-ig a Nyilaskeresztes Párt városi szervezetének. Az idősebb Zaka 1944. szeptember 10-én megkapta a behívóját. Távollétében a felesége Budapesten meghalt. A fiával együtt került ki Ausztria területére, ahol

amerikai hadifogságba estek. Onnan 1945. június 27-én szabadultak, és július 13-án érkeztek haza Hódmezővásárhelyre.

A két Zaka hazaérkezése után öt nappal, július 18-án az apát Nagy Zoltán, a Magyar Államrendőrség Hódmezővásárhelyi Kapitányság Politikai Nyomozó Osztályának vezetője hallgatta ki. Ő ekkor elismerte, hogy dr. Bán Imre városvezető felhívására 1940-ben belépett a pártba³⁹, de azt tagadta, hogy 1941-ben a VIII. kerületi belterületi pártszervezés vagy a pártiroda vezetője lett volna. 1942-ben néhány hónapig a párt pénztárnoka volt. 1943-ban behívták a honvédségbe, és néhány hónapig a keleti hadművelési területen teljesített szolgálatot. Amikor leszerelt, megbízták a Nyilaskeresztes Párt munkásvezetői tisztségének ellátásával, amit csak egy hónapig látott el. Mivel az akkori vezetőjüket, Meszlényi Ferenc városvezetőt rendőrhatósági felügyelet alá helyezték, őt 1944. július 18-i kelettel városvezető-helyettesnek nevezték ki, de tagadta, hogy ténylegesen is ellátta volna ezt a feladatot.

Kihallgatása után a fiával együtt őrizetbe vették. Július 31-én idősebb Zaka a „vidéki rendőrfőkapitányságnak” címzett beadványában fellebbezését jelentette be a hódmezővásárhelyi rendőrfőkapitányság 173/Po/1945. számú, az őrizetbe helyezését elrendelő véghatározata ellen. Az indokok között felhozta azt, miszerint alighogy belépett 1940 júniusában a Nyilaskeresztes Pártba, máris behívták katonának, és csak az év végén szerelt le, majd 1941 áprilisa és júliusa között ismét katonai szolgálatát töltötte. 1941 decemberében – mivel a helyi pártszervezetben általános fejtelenség uralkodott – a központ egy ellenőrt küldött le, aki őt pénztárnokká nevezte ki, de ezt a tisztséget csak két hónapig töltötte be, mert ismét behívták. 1943 júniusában az orosz fronton légnyomást kapott. Amikor hazajött a frontról, kiderült, hogy a talajvíz súlyosan megromlalta a házát, ezért „belvíz-kölcsönnel” – jórészt a saját kezével – új házat épített. 1944 augusztusában ismét behívták, alakulatával 1945. május 5-én esett amerikai fogság-

38 Vásárhely Népe, 1946. április 13. „Egy disznó kitérta a vásárhelyi nyilaspárt irattárat. Meglepő adatok kerültek felszínre a Zaka házában fölfedezett földalatti rejtékhelyről”.

39 A népbírószági aktában található mellékletek között ott van egy kárton, melyen látható a belépés dátuma: 1940. május 28.

ba, június 27-én engedték szabadon. Mindezt azért írta le, hogy látni lehessen: ő érdemi politizálást nem is tudott folytatni, hiszen rendszeresen behívták a honvédségbe. Mindezek figyelembevételével tisztelettel kérte a rendőrhatalom végzés hatálytalanítását.⁴⁰ A beadvány eredménye az lett, hogy fiával együtt továbbra is a hódmezővásárhelyi internálótábor foglyai maradtak.

Közben 1946. március 4-én tárgyalta a hódmezővásárhelyi II. sz. igazolóbizottság idősebb Zaka Ferenc ügyét, aki ekkor előadta, hogy 1940-ben valóban belépett a Nyilaskeresztes Pártba, ahol 1942-ben tisztséget is vállalt. 1945. április 27-én hagyta el az országot (katonai kötelékben, de a bizottságnak nem tudta pontosan megnevezni az alakulatot), és a Német Birodalom területére távozott. Muladi István (a felesége jelentette föl ifjabb Zakát), megjelent tanú átadott egy levelet, melyet Zaka a frontról küldött haza, melyben „a szovjet-rendszerre lenéző és becsmérlő kifejezéseket használt”. Ezek alapján a bizottság tényként állapította meg, hogy önként elhagyta az országot, így „népellenes” bűntettet követett el, ezért iparjog-sítványától megfosztották és ügyét a népügyészségre helyezték át. „A bizottság a rendelkezésre álló adatok alapján megállapította, hogy Zaka Ferenc még ma is meggyőződéses fasiszta, ezért a rendőrség politikai osztályához megküldött átíratában Zaka internálását javasolta. A tárgyalás során kiderült, hogy nem csak Zaka Ferenc, hanem a fia és a felesége is rendszeres fasiszta propagandát fejtett ki.” – írta a helyi kommunista napilap, majd megjegyezte: „Kíváncsian várjuk, hogy a nyilas család másik két tagja ellen mikor teszi meg a rendőrség politikai osztálya a szükséges intézkedést.”⁴¹ (Ezek szerint nem tudták, hogy Zakáné már nem él...)

Április 10-én a Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán Koltai (Klein) Vilmos hadnagy aznap írta jelentésében beszámolt arról, hogy előző nap bizalmasan forrásból megtudta, miszerint Zaka Ferencnél el vannak ásva a

Nyilaskeresztes Párt kartotékjai, tagnévsora és iratai. Nyomban kiszállt Dániel István nyomozó hadnaggyal a Kölcsey u. 29. szám⁴² alá, és „az ott lakó Rubinstein Nándor, valamint a MADISZ ifjúságának 2 vezető tagja előadta, hogy észrevették, hogy a disznó a földből kitúr egy nyilaskeresztes párttagsági könyvet, erre ők ugyanazon a helyen ázni kezdtek és megdöbbenve látták, hogy cca. ½ méterre le van ásva a fent említett fasiszta iratok. Mindt [sic!] demokratikusan gondolkozó magyarok, erről először telefon útján, végül személyesen” őt felkeresték és értesítették – írta.⁴³ (Rubinstein az aznap tett tanúvallomásaiban azt mondta, hogy a két szemtanú már nem tartózkodik a városban, gyorsan fölköltöztek Budapestre...) Az összes iratot magához vette, majd Zakát és a fiát, akik nyolc hónappal korábban érkeztek haza, és internálva is voltak, akkor pedig rendőrhatalom felügyelet alatt álltak, őrizetbe helyezte, mert ezekről az iratokról addig hallgattak. Kihallgatta őket, de csak annyit ismertek el, hogy 1944 nyarán a helyi rendőrség az összes nyilas iratot lefoglalta, arról pedig nincs tudomásuk, hogyan került az udvarukra.

Aznap Bangó János, a politikai osztály vezetője kihallgatta idősebb Zaka Ferencet. Ő ekkor megismételte azt, amit Koltai hadnagynak mondott: még 1944 nyarán⁴⁴ belügyi rendeletre az összes pártot betiltották, emiatt dr. Kuczka rendőrfogalmazó, valamint két detektív bementek a párthelyiségbe, összeszedtek mindent (tagnévsort, pénztárkönyvet, pecséteket stb.) és elvitték. Arról, hogy a tagnévsor miként kerülhetett a Kölcsey utcai (tehát nem a Csomorkányi utcai!) házuk udvarára, nem tudta megmondani. Emlékezete szerint a tagnévsor is elvitte a rendőrség.

Összefoglalva, tehát a politikai rendőrséget Rubinsteinék értesítették, hogy állítólag rábukantak Zakáék házának udvarán az elrejtett nyilas

42 Emlékeztetjük az olvasókat, hogy a korábban idézett cikk szerint Zakáék Csomorkányi utcai házának udvarán „túrta ki a disznó” az állítólag oda elrejtett nyilas irattárat!

43 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Zaka Ferenc népbírósi aktája, Nb. 874/1946, 6. (Az aktát 72 számozott oldallal 1968. december 19-én zárták le Budapesten.)

44 A Nyilaskeresztes Pártot 1944. augusztus 24-én tiltotta be a Sztójay-kormány.

40 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 43.

41 Vásárhelyi Népe, 1946. március 5. „Népbírósi eljárást folytatják Zakát, a meggyőződéses nyilas kályhámestert”.

iratokra. Ezt az információt vette át a helyi kommunista lap, a Vásárhelyi Népe, amely négy nappal később tovább „színesítette” a „sztorit”. Eszerint amikor közeledtek a városokhoz a szovjet csapatok, a „váratlanul jött előnyomulás következtében már nem volt idejük a rengeteg nyilas iratot biztosabb helyre rejteni, így az egyik színnek használt melléképület sarkában ásták el irattárukat...” stb. Amikor pedig a Zaka-család visszajött, beperelték a házukba beköltöző Rubinsteineket, akik egy idő után nekiláttak kiköltözni, ekkor történt az ominózus eset: megtaláltak két, 1940-ből és 1941-ből való tagnyilvántartást és mintegy 800 karteréket. „Közölhetjük, hogy rengeteg olyan úr neve szerepel az iratokban, akik eddig ügyesen titkolták múltjukat és mai is szabadon járnak.” – írták fenyegetően.⁴⁵ (Az a gyanúnk, hogy ha valóban előkerült volna egy nyolcszáz nevet tartalmazó tagnyilvántartás, jóval több „kisnyilast” internáltak vagy állítottak volna népbíróság elé...)

1946. szeptember 9-én dr. Répás József tanácsvezető bíró átiratában megküldte Zaka igazolási ügyében addig keletkezett nyomozati iratokat a népügyészségnek azzal, hogy „a fennforogni látszó bűncselekmény miatt vádiratát megszerkeszthesse.”⁴⁶ Ezek után 23-án dr. Márai Pál a csatolt iratokkal együtt megküldte a népbíróságnak a 4298/1946.nü. számú vádiratát. A népügyész az 1945. július 23-án rendőrhatalósági őrizet alá helyezett, 45 éves Zaka Ferenc ellen „az 1945.VII. tc.-kel törvényerőre emelt Nbnov. 12. §. 2. pontjában meghatározott népellenes büntett” miatt emelt vádat, mert 1940-ben belépett a Nyilaskeresztes Pártba, ott 1942. február-márciusban pénztárosi tisztséget töltött be, majd 1944-ben „közelebről ismeretlen időben” városvezető lett, és ezzel „fasiszta pártban tisztséget vállalt anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül, vagy közvetve kényszer alkalmaztak volna.”⁴⁷

Október 5-én dr. Bozsó Ferenc tanácsvezető bíró értesítette a népügyészséget, hogy a főtárgyalást november 6-ára tűzte ki a hódmezővásár-

helyi református Ókollégium tanácstermébe. (Az iratra utólag valaki kézzel ráírta: „3 évi börtön, 5 évi pol. jogvesztés, előzetes letartóztatás elrendelve”).⁴⁸ 16-án az ügyvédi kamara dr. Molnár László hódmezővásárhelyi ügyvédet nevezte ki védőnek.

November 6-án a szegedi népbíróság Hódmezővásárhelyre kihelyezett nyilvános főtárgyalásán a dr. Kozma Endre vezette tanács⁴⁹ előtt a vádlott nem érezte bűnösnek magát. Mindazt elismerte, illetve tagadta, amit korábban. Azt, hogy miként kerültek az iratok a lakására (illetve az udvarba), nem tudta megmagyarázni. Mint mondta, ő már 1944 nyarán elhagyta a várost. Később fölment Budapestre, mert a Margit híd november 3-i felrobbanásakor a felesége is meghalt. Azt elismerte, hogy mint katona, Szálásra letette az esküt. Amikor a vezető bíró megmutatta neki azokat az iratokat, melyeket mint nyilas városvezető írt alá, azt mondta, hogy ugyan az aláírások valóban az övéi, de a jegyzőkönyveket nem ő szövegezte. (Más egyéb iratokat is elébe tárt a vezető bíró – ezek mellékletben megtalálhatóak az aktában.) Azt is tagadta, hogy „belterületi” vezető lett volna. Azt vallotta, hogy amikor a párhelyiséget bezárták, a rendőrség minden iratot magával vitt. A védő – arra nézve, hogy a vádlott nem volt városvezető – kérte két tanú (Braczkó Sándor és Kapus Sándor) beidézését, de a népügyész ezt feleslegesnek tartotta és ellenezte – a népbíróság „halk tanácskozás” után meghozott – végzésében ezt elutasította, amit a védő semmisségi okként jelölt meg. A tanúkihallgatásokat mellőző ítélet kihirdetése után a népügyész fellebbezést jelentett be súlyosbítás végett, valamint az internálásban eltöltött idő beszámítása miatt, és kérte az előzetes letartóztatás elrendelését, mert „a kiszabott büntetés súlyánál fogva az elítélt megszökésétől alaposan tartani lehet.”⁵⁰ (Ez ellen

48 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 55.

49 A tanács tagjai: Banga Sámuel (FKGP), Gajdán Sándor (PDP), Kiss János (NPP), Andrásy József (MKP), Papp Lajos (SZDP) és Varga Imre (szakszervezeti delegált). A vádat dr. Lippay László népügyész képviselte.

50 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 16. (A tárgyalás másnapján, november 7-én a hódmezővásárhelyi államvédelmi osztály vezetője, Kotroczó Máttyás százados átiratot küldött a népügyészségnek, miszerint id. Zaka Ferenc őrizetét,

45 Vásárhelyi Népe, 1946. április 17.

46 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 51.

47 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 22.

a védő felfolyamodást jelentett be.) A fellebbezést a népbíróság elfogadta, az iratokat pedig a népfőügyészség útján felterjesztette a NOT-nak. Ugyanaznap a tanácsvezető bíró – egy kézzel írt értesítés szerint – elrendelte Zaka előzetes letartóztatását.

Az Nb. 874/1846/3. sz. ítéletében a népbíróság Kozma-tanácsa a vádlottat a Nbnov. 13. §-a, és a Nbnov. 1. §-a alapján főbüntetésként három év börtönbüntetésre, és mellékbüntetésként öt év politikai jogvesztésre ítélte. A szabadságvesztésbüntetésbe tizenegy hónapot beszámítottak. Az indoklásban csupán Zaka beismerő vallomására, valamint „a nyomozás adatai alapján” megállapított „tényállás”-ra hivatkoztak. Eszerint 1942-ben két hónapig a Nyilaskeresztes Párt városi pénztárnoka volt, 1944-ben pedig „közelebről pontosabban meg nem állapítható időpontban” a párt városvezetője lett. Ez utóbbit a vádlott mindvégig tagadta. Enyhítő körülménynek tudták be családós állapotát, súlyosbító körülménynek pedig azt, hogy elás-ta a párt iratait.⁵¹

November 19-én idősebb Zaka Ferenc dr. Verebes Tibort⁵² hatalmazta meg, hogy büntetőügyében képviselje őt. December 4. körül (5-én iktatták) az új védőügyvéd útján Zaka az előzetesbe helyezése miatt bejelentett felfolyamodás indoklását megküldte a népbíróságnak. Ebben arra hivatkozott, hogy „mint kellő látókörrrel nem rendelkező iparosember, ha későn is, de felismertem politikai eltévelyedésemet”. Ismét tagadta, hogy a nyilaspárt városvezetője lett volna. Az ötödikes gimnazista fiának ő az egyedüli eltartója – írta, ráadásul a háza is „teljesen kifosztva, romokban hever”. Ezek miatt szökésétől tartani nem kell, ráadásul arra lehet számítani, hogy a semmisségi panaszuk miatt a NOT enyhíteni fogja a büntetését, mert ügye

„igazságos elbírálásánál ki fog derülni”, hogy bár ő is egyike volt azon munkásembereknek „akiknek a hamis propaganda osztályöntudatát elnyomta, megtévesztette, és ezzel helytelen politikai útra tévelyítette”, de nem követett el semmilyen olyan cselekményt, amely indokoltá tenné a fellebbezés alatt álló ítélet súlyosságát.⁵³

1947. február 20-án dr. Szűcs János népfőügyész értesítette a NOT-ot, hogy a népügyész által bejelentett fellebbezést fenntartja és ellenzi az előzetesből történő szabadlábra helyezést. Április 2-án a NOT dr. Téglás István vezette tanácsa is visszautasította a felfolyamodást.

1948. április 1-i végzésével a NOT május 5-ére tűzte ki a főtárgyalást. Aznap a NOT dr. Szabó Mihály vezette III. tanácsa a NOT.III.538/1947/9. számú ítéletében a főbüntetést két év hat hónapra szállította le. Az addig előzetesben eltöltött időt be kellett számítani. Az enyhítő körülmények között figyelembe vették, hogy 1944-ben elveszítette a feleségét, és egyébként is „már súlyos konzekvenciák háruáltak rá múltbeli magatartása itt elbírált politikai tevékenysége miatt, amennyiben iparjogosítványától megfosztották...”⁵⁴ Az pedig nem számított súlyosbító körülménynek, hogy nem juttatta rendőrkézre az elrejtett iratokat. (Talán azért nem, mert a NOT nem látta bizonyítottnak, hogy Zaka valóban elrejtett bizonyos nyilas pártiratokat az udvarán...)

1948. május 22-én a Félégyházi-tanács az Nb. 874/1946/8. sz. végzésében jogerősnek és végrehajthatónak nyilvánította a NOT-ítéletet azzal, hogy a bíróság „a mai napig” két év, öt hónap és tizenhét napot kitöltöttnek vett az előzetesben eltöltött időből.

Június 4-én az Országos Büntetőintézet Igazgatósága átiratában értesítette a népbíróságot, hogy a jogerősen két és fél évre ítélte, és a szegedi törvényszék fogházából az ottani börtönbe 1947. március 17-én átszállított Zaka a szabadságvesztésbüntetését kitöltötte. Ugyanaznap a népügyészség 98/1946.nü. számú átiratában értesítette az államügyészséget, hogy Zaka „a mai

akít a népbíróság három évre ítélte, átkísérteti.)

51 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 25-26. (A tárgyalás után a hódmezővásárhelyi kisgazdapárti napilap, a Vásárhelyi Független Újság kurtán csak annyit közölt, hogy „a terhelő vallomások után” (!) előző nap, a déli órákban Zakát három évre ítelték. A kommunista Vásárhelyi Népe meg sem említette a pert, illetve az ítéletet, talán azért, mert súlyosabbat vártak...)

52 Dr. Kovács Ernő és Sándor Lajos volt „kisnyilasok” is őt kérték föl, hogy lássa el bűnperükben a védelmet.

53 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 41.

54 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 24.

napon szabadrábra helyezendő – mert a szabadságvesztés büntetését kitöltötte.”⁵⁵

Ifjabb Zaka Ferenc nem került a népbíróság elé, pedig még 1945. július 28-án Hódmezővásárhelyen följelentette őt Muladi Istvánné fűszerkereskedő. A kézzel írt följelentés szerint „még mindig szabadon jár, és szítja Fasiszta beszédével a szintén fasiszta beszédeivel a szintén fasiszta érzelműeket. Egy évvel ez előtt, amikor már tudtuk, hogy az Orosz Vörös hadsereg rövid időn belül felfog szabadítani bennünket, ifj. Zaka Ferencz a Kölcsey u. és a Viszhang u. sarkán [Újváros!] lévő kifolyós kútnál nagyban üzta az ő nyillas propagandáját. Sőt minden kinek azt kiabálta, hogy ne menjen a Muladiékhoz a boltba, mert azok piszkos zsidó bérenc koministák mennyenek Tóth Lajos Makai és Viszhang u. sarkán lévő boltban, aki jó nyilas. Tényleg ők alapították meg a nagy német győzelmet mindig a kútnál. Már Makónál bőgtek [?] az ágyúk, én örvendtem annak, hogy megszabadulunk a nyillas hóhéroktól, ő pedig aszt a kijelentést tette többek előtt, hogy úgy látszik el kel hagyni a várost, de mielőtt elmegy, egy pár asszonyban megforgatja bicskáját, de első Muladiné mert az egy piszkos komünista, azért nem is járunk oda. Kerülnöm is kellett a vele való találkozást, én egyedül voltam, férjem katoná volt, nem is igen mehettem ki a házból mert az ucca sarkán levő kútnál ifjú Zaka Ferencz vagy Tóth Lajos vagy Karácsonyi Zsófiával ki Délibáb úc[ca] ezekkel szótték a nagy német győzelmet a titkos fegyvernek hatását, és rám [?] ajjasok megjegyezték [?] azt, egész napon így volt, míg Zakákék elnem menekültek, Tóth Lajos nyillas társával most már vissza jöttek és tovább folytatják nemzetpusztító munkájukat.”⁵⁶ A följelentésnek „csupán” annyi következménye lett, hogy 1945. augusztus 4-én internálták, majd 1946. szeptember 30-án a Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság rendőrhatósági felügyelet alá helyezte, amely csak 1949. augusztus 25-én szűnt meg.

55 MNL Cs–CsML, XXV. 8. fond, Nb. 874/1946, 45.

56 ÁBTL ifj. Zaka Ferenc operatív dossziéja, 3.1.5. 0-14967/425. 9. (A dossziét 1973. április 26-án zárta le 18 számozott oldallal Szegeden Vajdasdi Károly r. őrnagy.)

Ifjabb Zaka Ferenc későbbi sorsáról néhány fönmaradt állambiztonsági jelentésből szerezhet tudomást az utókor. (Apjáról nem maradtak fent hasonló jelentések, bár valószínűleg róla is készültek.) 1956-ban, a forradalom napjaiban nem vett részt semmiben, „ellenséges tevékenységet nem fejtett ki”.⁵⁷

1966. június 2-án a „Pogány” fedőnevű ügynök Nagy Béla hadnagynak adott jelentésében ifjabb Zakára is kitért. Fölkereste új munkahelyén, az új áruház Mérey utcai felvonulási irodaépületében. Beszélgetés közben szóba került a református egyházzal való viszonya (korábban neki is konfliktusa volt Hermán Tibor újvárosi lelkipásztorral, aki miatt többen ott hagyták az egyházat). A hálózati személy azt is elmondta, korábban a Zaka-fiú közölte vele, hogy 1945 után az apjával együtt internáltak, és a táborban „kis fasisztának” nevezték „holott a levante révén került” a Nyilaskeresztes Pártba.⁵⁸

Későbbi sorsáról ugyanúgy nem rendelkezünk forrásokkal, mint az apjával kapcsolatban sem.

Sándor Lajos, aki több szélsőjobboldali párt tagja is volt

Sándor Lajos az erdélyi Szamosújváron született 1892. január 1-én. A fémipari iskolának csak az első két osztályát végezte el. Valószínűleg ő is a román megszállás elől menekült el, és telepedett le a húszas évek elején Hódmezővásárhelyen. 1933-tól a Hódmezővásárhelyi Villamossági Rt. tisztviselőjeként dolgozott. 1938-ban belépett a Nemzeti Front dr. Lázár Béla vezette helyi szervezetébe, egy tanú szerint 1939. október 17-től ő lett a párt városi vezetője. Az 1940-es pártfúzió után ő is tagja lett a Nyilaskeresztes Pártnak. „A pártnak a programját helyesnek találtam és magamévá is tettem.” – vallotta az 1945. április 1-i budapesti kihallgatásakor.⁵⁹ (Aznap hallgatták ki a Magyar

57 ÁBTL 3.1.5. 0-14967/425. 16.

58 ÁBTL 3.1.5. 0-14967/425. 18–19.

59 ÁBTL 3.1.9. V-88018. Kruzslíc János és társai vizsgálati dossziéja. (A dossziét 1952. november 26-án nyitották meg, 36 számozott oldallal, melyet 1969. december 23-án zárt le Budapesten Dudás László őrnagy. Az iratok nincsenek oldalszámmal

Államrendőrség Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán Kruzslicz Jánost is!)

Mint ekkor elmondta, a pártban propaganda ügyekkel foglalkozott. 1942 márciusában őt is kizárták (de nem azért, mint ahogy az első kihallgatásakor mondta, hogy „akna munkát” végzett a pártban!), mert megkerülve a helyi vezetést, dr. Göllner Pál szegedi megyevezetőhöz fordult panasszal a helyi visszaélések miatt. Emiatt a városvezető, dr. Bán Imre pártfegyelmet adott neki, és kizárták a szervezetből. Erre Sándor Lajos anyjira megsértődött, hogy fölment Budapestre, ott személyesen Szálasinak szerette volna elpanaszolnia a rajta esett sérelmet. A későbbi „nemzetvezető” azonban nem fogadta. Mintegy két hónappal később leutazott az egyik központi vezető, és egy közös megbeszélésen hatálytalanította a korábbi párthatározatot, és visszavették, de ő már nem járt be olyan sűrűn a pártszékházba, mint korábban. 1944. február 16-án levelet írt Szálasinak, és kérte az elbocsátását, mert úgy látta, a tagságot nem tudta arra a fegyelemre szorítani, mint amelyre szükség lett volna. Kérése teljesült, Szálas elbocsátotta. (Ennek ellenére az 1945. április 1-i budapesti kihallgatásakor azt vallotta, hogy 1944-ig rendszeresen hordta a nyilaskeresztes jelvényt, és alkalmanként fölvette a zöld inget. A kihallgató detektív azt írta, „ara a megállapításra jutottam, hogy az igazságot mondotta és hogy nem halgatot el semmit, ami esetleg később helyzetét súlyosbítaná.”⁶⁰) 1944. március végén, amikor a városban járt dr. Palló Imre⁶¹, aki még a Nemzeti Front színeiben lett 1939-ben országgyűlési képviselő, megbízta őt azzal, hogy álljon az élére a gr. Pálffy Fidél által alapított Magyar Nemzetiszocialista Párt helyi csoportja megszervezésének. Ezt ő elvállalta.

Sándor Lajos szeptemberben egy belövéstől megsebesült. Előbb a helyi kórházban ápolták, majd onnan a lánya fölvitette Budapestre, a Mag-

daléna kórházba. Az ostromot a leánya lakásában, majd a ház pincéjében vészelte át.

Az iratokból nem derül ki, hogy mikor és miért került őrizetbe, majd a budapesti Fogház és Toloncügyi Osztályra. 1945. április 9-től (a népbírói tárgyaláson tett vallomása szerint március 7-től) október 11-ig rendőrhatalmasi őrizetben volt. Az internálását betegségére való tekintettel függesztették fel, majd elrendelték a rendőrhatalmasi felügyelet alá helyezését. A hódmezővásárhelyi I. sz. igazolóbizottság 1946 januárjában állásától megfosztotta, és elrendelte az iratainak áthelyezését a népbürokráciára⁶², amit ő megfellebbezett. A rendőrhatalmasi felügyeletet 1947. május 27-én szüntették meg egy belügyminisztériumi véghatározattal.

A személyével kapcsolatos nyomozás csupán 1946 nyarán kezdődött el. Augusztus 10-én ifjabb Vad János, a Magyar Államrendőrség Hódmezővásárhelyi Kapitányság Politikai Osztályának nyomozója három korábban kihallgatott tanú (Kruzslicz János, Fodor Ferenc és Pável Anna) közlései alapján jelentést írt Sándor Lajos ügyéről. Kruzslicz 1940 októberében ismerte meg a gyanúsítottat, amikor a Nemzeti Front egybeolvadta a Nyilaskeresztes Párttal. Sokáig nem volt párttag, mert 1941 szeptemberében – ahogy a tanú fogalmazott – a „nagy belső összeomlás idején” kizárták. 1944. április 3-án a Magyar Nemzetiszocialista Párt szervezési vezetője megbízta, hogy kezdje el szervezni a városban, majd a vármegyében a pártot. Fodor szintén emlékezett arra, hogy a gyanúsított 1939-ben a Nemzeti Front helyi vezetője volt, Pável Anna pedig arra, hogy 1944-ben a Magyar Nemzetiszocialista Pártot szervezte a városban.

Kihallgatta a politikai nyomozó magát Sándor Lajost is, aki ekkor azt vallotta, hogy 1909 és 1919 között a szociáldemokrata párt tagja volt. A Nemzeti Frontnak 1938 májusában lett a tagja, 1939-től pedig a városvezetője. Amikor pártja fuzionált

ellátva.)

60 ÁBTL 3.1.9. V-88018.

61 Palló Imre (1904-?) elmagyarosodott bunyevác család leszármazottja (apját még Popitynak hívták). A román megszállás elől menekült Nagyszentmiklósról Budapestre, 1923-tól 1939-ig középiskolai tanárként ténykedett. 1939-ben a Nemzeti Front jelöltjeként lett az országgyűlés tagja.

62 Vásárhely Népe, 1946. január 27. „Sándor Lajost a népbírórság elé utalta az igazolóbizottság és megfosztotta állásától”. A cikk szerint 1944-től a Magyar Nemzetiszocialista Párt városvezetője volt, és „minden jelentősebb nyilas megmozdulásban része volt és a nevéhez fűződik a helyi nyilas mozgalom szervezése.”

a Nyilaskeresztes Párttal, ő utóbbinak egyszerű tagja lett. 1941-ben, mivel ő sem értett egyet a helyi pártvezetés politikájával, „antiszociális viselkedésükkel”, személyesen Szálasi Ferencsel akart beszélni a helyi problémákról, de nem fogadta őt. 1941. augusztus 13-án kizárták a pártból, de szeptemberben hatálytalanították a határozatot. Ezt ő nem vette tudomásul, szerinte ezután a párttagsága csak formális volt. 1943-ban minden áron ki akarták nevezni a városvezető helyettesévé, de ezt ő nem volt hajlandó elfogadni. Beismerte, hogy 1944 tavaszán megtudta, Pálffy Fidél meg akarja bízni a Magyar Nemzetiszocialista Párt hódmezővásárhelyi szervezésével. Erre ő György Vilmossal⁶³ (aki korábban szintén nyilas párttag volt) fölutasította Budapestre, ahol kiderült, hogy nem őt, hanem a társát nevezték ki városvezetőnek, ő pedig ezek után a pártszervezéssel foglalkozott. Májusban Oláh Imre, pártjuk megyei vezetője kinevezte őt a helyettesévé. Ezt a tisztséget június 15-ig látta el, attól kezdve felhagyott a politizálással. „Beismerem azt, hogy 1941. évben nyilas zöld ingben jártam.” – fejezte be a gyanúsított vallomását.⁶⁴

1947 februárjában tovább folytak a tanúkihallgatások a Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Államvédelmi Osztályán. Juhász Pál nyomozó alhadnagy 5-én reggel kihallgatta Tóth Mihály cipézmestert. Ő csupán annyit tudott elmondani, hogy Sándort a Nyilaskeresztes Pártban ismerte meg, melyben akkor tisztséget viselt. Valamikor 1944-ben át akarta csábítani őt a Nemzetiszocialista Pártba, ahol „igen erősen szervezkedett”. A kihallgatását követően egy újabb cipézmester került sorra. Ferenczi Mihály rövid vallomásából az derül ki, hogy az 1940-es pártfúzió után ismerte meg a gyanúsítottat. Úgy tudta, hogy ő a Nyilaskeresztes Pártban vármegyei tisztséggel volt megbízva. 7-én Juhász alhadnagy ifj. Zsoldos Imre férfinabát is kihallgatta tanúként. Alapjában véve ő hasonló vallomást tett, mint a korábbi tanúk. Még a Nemzeti Frontban ismerte meg György Lajost, és

többször látta őt „szürke inget” viselni. (Ennek a pártnak ez volt a megkülönböztető színe.) 1944-ben a tanút is megpróbálta beszervezni a Magyar Nemzetiszocialista Pártba.

A nyomozati szakasz lezárása után az iratokat a politikai rendőrség megküldte a szegedi népügyészségnek. Február 22-én dr. Bozsó Béla népügyész a 98/1947. n. számú vádiratban a Nbnov. 12. § 2. pontjába ütköző „népellenes” büntett elkövetésével vádolta meg György Lajost, mert 1938 és 140 között tagja volt a Nemzeti Frontnak, 1940-től a Nyilaskeresztes Pártnak, 1944-től pedig a Magyar Nemzetiszocialista Pártnak, és mind három pártban tisztséget is vállalt.

A nyilvános főtárgyalást eredetileg Hódmezővásárhelyen akarta megtartani a szegedi népbíróság, ám 1947. március 3-án dr. Bozsó Ferenc népbírósági tanácselnök értesítette a szegedi népügyészséget, hogy „a hmvásárhelyi. külön alakított népbíróság már hónapok óta nem tárgyal a pártok meg nem egyezése miatt, és előreláthatólag nem is lesz a pártok között megegyezés.”⁶⁵ Emiatt jobb lenne az ügyet Szegeden letárgyalni. (Pár nappal korábban ugyanez a probléma merült fel dr. Kovács Ernő bűnpere kapcsán is. Az nem világos, hogy a Hódmezővásárhelyre kihelyezett népbíróság működésképtelenségéről miért nem tudtak egyes szegedi tanácsvezető bírók.)

1947. március 27-én a szegedi népbíróság Bozsó-tanácsa április 23. délelőtt 10 órára tűzte ki a főtárgyalás határnapját – a fenti problémák ellenére – Hódmezővásárhelyre. Másnap megkeresték a szegedi ügyvédi kamarát, hogy jelöljenek ki a vádlott számára egy védőügyvédet. Ez meg is történt dr. Kiss Pál személyében. Csakhogy az ügyvéd kérte a fölmentését, emiatt dr. Kovács Ferenc lett a kirendelt védőügyvéd. Az iratokból nem derül ki, hogy Kiss miért lépett vissza, mint ahogy az sem, hogy Sándor Lajos miért bízott meg egy harmadik személyt védelme ellátására: április 21-én ugyanis azt a dr. Verebes Tibort hatalmazta fel, aki korábban ellátta id. Zaka Ferenc védelmét is.

Április 23-án Hódmezővásárhelyen a Református Ókollégium épületében megtartották a nyilván-

⁶³ György Vilmos vizsgálati dossziéja megtalálható az ÁBTL-ben (jelzete: V-21004), de a kézirat lezárásáig technikai okok miatt nem tudtuk hozzájutni.

⁶⁴ MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 15.

⁶⁵ MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 38.

nos főtárgyalást. A dr. Kozma Endre törvényszéki bíró vezette népbírószági tanács⁶⁶ előtt Sándor Lajos nem érezte bűnösnek magát. Mint fogalmazott: „A nagy propaganda hatása alatt követtem el bűncselekményemet és nagyon megbántam.” Tagadta, hogy a Nyilaskeresztes Pártban tisztséget viselt volna. A jegyzőkönyv szerint azt vallotta: „Azért léptem be, mert azt hittem, hogy a párt javít a munkásság helyzetén.”⁶⁷ (Ehhez csak annyit tehetnénk hozzá, hogy Magyarországon az 1930-as években százezrek hittek abban, a szélsőjobboldal által hangoztatott „szegény-barát” programot komolyan lehet venni.) Tagadta, hogy egyáltalán tagja lett volna a Magyar Nemzetiszocialista Pártnak (bár – mondta – az egyik helyi újságban ezt lehetett olvasni), és szervező tevékenységet sem végzett. A városvezető nem is ő volt, hanem György Vilmos. Azt elismerte, hogy Oláh Imre felkérte, állapítsa meg, mi a helyzet a szegedi szervezet körül, de tagadta, hogy a megyevezető-helyettesi funkciót elvállalta volna. Végül azt állította, a rendőrségi vallomását anélkül írta alá, hogy elolvashatta volna.

Az elsőként kihallgatott tanú (Tóth Mihály) megismételte a rendőrségi kihallgatásakor tett vallomását, ám a következő tanú (ifj. Zsoldos Imre) ugyanazt vallotta, mint a vádlott: úgy írta alá a rendőrségi vallomását, hogy azt előzőleg nem olvashatta el. Mint mondta, a vádlottat és őt is azért zárták ki a Nyilaskeresztes Pártból, mert nem látták „a szociális célok megvalósulását”.⁶⁸

Kruzslizc János, akit nyolc hónappal korábban ítélték el⁶⁹, azt vallotta, hogy 1944-ben a vádlott a korábban a Nyilaskeresztes Pártból kizárt személyekből szeretne volna megalapítani a Magyar Nemzetiszocialista Párt helyi csoportját. Őt és György Vilmost is beszervezte. Jelen volt azon

a „délvidéki seregszemlén”, amikor a vádlottal együtt megszemlélték a szegedi pártszervezetet. Jártak Mindszenten és Szegváron is, de megállapították, hogy csak Szegeden van pártélet. A szembesítés után is fenntartotta a korábbi vallomását: „a vádlott az utasításokat Budapestről kapta, úgy értettem, hogy közvetlenül Oláh Imrén keresztül. A vádlott egy alkalommal volt fent Budapesten, és amikor hazajött, mondta, hogy megbízása van a szervezésre.”⁷⁰ Végül azt mondta, hogy Sándor Lajost és őt azért zárták ki a Nyilaskeresztes Pártból, mert ellentétbe kerültek Szálasival, amikor a munkás származású tagokat kezdték kiszorítani a párttisztiségekből. Utolsóként kihallgatták még Pável Annát, aki megismételte a rendőrségen tett vallomását. Ezt követően a védő még két tanú kihallgatását kérte, amit a népbírószág végzésével mellőzött. (A védő ezt semmisségi okul jelölte meg.)

A tanácskozási jegyzőkönyv hiányában nem lehet tudni, hogy a népbírók egységesen hozták-e meg az ítéletet. (Nem volt kötelező jegyzőkönyvet fölvenni.) Annyi bizonyos csupán, hogy a szegedi népbírószág Hódmezővásárhelyre kihelyezett Kozma-tanácsa a Nb. 118/1947/5. számú ítéletével Sándor Lajost főbüntetésként hét hónapi börtönre, mellékbüntetésként pedig öt év politikai jogvesztésre ítélte. A börtönbüntetésbe beleszámították a rendőrhatalóság őrizetben eltöltött időt, vagyis a hét hónapot kitöltöttnek vették. A tényállásban az olvasható, hogy 1938-ban belépett a Nemzeti Frontba, ahol egy idő után városvezetői tisztséget töltött be. Az 1940-es pártfúzió után a Nyilaskeresztes pártban helyettes városvezető volt, egészen a pártból történt kizárásáig. Azt is tényként kezelték – bár ő ezt tagadta – hogy 1944-ben „Pálffy Fidél befolyása alatt” elvállalta a Magyar Nemzetiszocialista Párt Csongrád vármegyei helyettes vezetői tisztségét. Nem fogadták el a vádlott azon védekezését, hogy a rendőrségen tett vallomását úgy írta alá, hogy azt nem olvashatta el, egyébként pedig Kruzslizc vallomása alátámasztotta a vádat. Enyhítő

66 A tanácsnak az alábbi népbírák voltak a tagjai: Daka József (SZDP), Kocsis József (szakszervezeti delegált), Lévy Béla (FKGP), Nemes Árpád (NPP) és Taraszovics Ödön (PDP). A vádat dr. Bozsó Béla népbünyész képviselte.

67 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 18.

68 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 20.

69 Az 1947. április 24-i Vásárhely Népe újságírója azt írta, hogy „Kruzslizcot foglár hozta át Szegedről és rabruhában teszi meg vallomását.”

70 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 20.

körülményként figyelembe vették a családos mi-voltát és a törődött egészségi állapotát.⁷¹

Az ítélet jogerős volt, mivel sem a védő, sem a népbügyész nem jelentett be fellebbezést. Sándor Lajos további sorsáról – források hiányában – semmi sem lehet tudni.

Dr. Kovács Ernő, aki „szociális gondolkodású” volt

Dr. Kovács Ernő 1906.⁷² május 16-án született Hódmezővásárhelyen. A szegedi Ferenc József Tudományegyetemen szerzett bölcsészdiplomát, majd református kántori vizsgát tett, és az egyház szolgálatába állt. Egyik vallomása szerint 1940. május 1-én lépett be a Nyilaskeresztes Párt hódmezővásárhelyi szervezetébe, és annak fizető tagja volt egészen addig, amíg megkapta a katonai behívóját. (Egy kihallgatási jegyzőkönyve szerint 1944. július 25-én hívták be először, de hamarosan leszerelték, majd szeptember 24-én SAS-behívót kapott.) Több kihallgatása alkalmával azt hangoztatta, hogy ő semmiféle párttiszséget nem viselt, a pártgyűlésekre is csak néhány esetben járt el. 1940-ben vagy 1943-ban két alkalommal (anyák napján, és karácsonykor) „egyházi jellegű beszédet” tartott.⁷³ Ennek ellentmond egy, az 1956. november 4. után felállított kádári állambiztonsági szervek által fölfektetett operatív dossziében, fotómásolatban található személyi lap, amelyet a Nyilaskeresztes Párt Országos Propaganda Osztálya állított ki. Eszerint a tisztsége: „Hódmezővásárhely, propag. vezető”. Arra a kérdésre, hogy „Milyen tisztségei voltak pártunkban?”, az olvasható, hogy „Ideológ. gaivez.”⁷⁴

A 90/1. újonckiképző ezred 9/III. zászlóalj élelmezési számvevő őrzetőjeként alakulatával előbb Kistelekre vonult, innen átvezényelték őket Nagyatádra, majd pedig Alsónemesapátiba.

71 MNL Cs–CsML, XXV. 8. fond. Nb. 118/1947, 25–27.

72 A tárgyalási jegyzőkönyvben az 1901-es évszám olvasható, ami nyilvánvalóan elgépelés, hiszen a vádiratban is az 1906-os évszám szerepel.

73 MNL Cs–CsML, XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 45.

74 ÁBTL Kovács Ernő operatív dossziéja, 3.1.5. 0-14967/162. 3. (A dossziét 20 számozott oldallal 1973. április 18-án zárta le Szegeden Vajdasdi Károly r. őrnagy.)

A Zala vármegyei faluból vonultak nyugatra, 1945. február 1-én hagyták el az országot. Alakulatával gyalogmenetben Alsó-Ausztriáig vonult, majd Amstetten városában bevagonírozták és Dániába szállították őket. Schleswig-Holsteinben kiképzésben részesültek, a táborukat május 8-án foglalták el a britek. A hadifogolytáborból 1946. július 2-án átkerült egy hadifogoly-kórházba, ahonnan azonban néhány társával együtt meg tudtak szökni. Münchenben az ottani „magyar jóléti bizottság”-nak köszönhetően bekerült a közelben elterülő Bad Aibling „magyar kórházába”, itt gyógykezelték október 2-ig, onnan indult haza. Október 5-én érkezett meg a kaposvári szűrőtáborba⁷⁵, ahol bizonyára kihallgatták, ugyanis az október 9-i, hódmezővásárhelyi kihallgatásáról fölvevő jegyzőkönyv alján található „A nyomozó javaslata” rovatba egy olvashatatlan nevű személy azt gépelte, hogy „mint intellektuálról feltételezhető, hogy a Hódmezővásárhelyi Nyilaskeresztes párt szellemi irányításában tevékenyen részt vett”, de „a helyszínen ügyének kivizsgálásához kellő adat nem áll rendelkezésemre”, ezért javasolta, hogy kísérik a lakhelye szerint illetékes hódmezővásárhelyi politikai rendőrségre.⁷⁶ (A szöveg alján egy körpecsét látható, az alábbi szöveggel: „Hazahozatali Kormánybiztoság”.⁷⁷ Ez arra utal, hogy az első kihallgatására még a Dunántúlon került sor.)

A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitány-ság Politikai Rendészeti Osztályának hódmezővásárhelyi kirendeltségén 1946. október 9-én Tóth István rendőr nyomozó hallgatta ki. Ekkor röviden ismertette, miként került nyugatra, és meddig volt a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom tag-

75 Egy korabeli belügyminisztériumi rendelet szerint mindazokat a személyeket (csendőroket, katonákat stb.), akik – felsőbb parancsra – szervezetten nyugatra vonultak, hazatérésük után a legközelebbi szűrőtáborban ki kellett hallgatni, majd el kellett rendelni az internálásukat. Az nem világos, hogy dr. Kovács Ernő az internálást miért úszta meg.

76 MNL Cs–CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 17.

77 A kormánybiztoságról lásd Erdős Kristóf: A Hazahozatali Kormánybiztoság a politikai ellenőrzés szolgálatában (1945–1947). In Soós Viktor Attila (szerk.): Súlypontáthelyezés a diplomáciában. A NEB külügyi munkacsoportjának tanulmányai. Budapest, 2015. 171–196.

ja. Elismerte, hogy 1944-ig fizetett tagdíjat (havi egy pengőt).

A terhelt következő kihallgatására október 21-én került sor. Koós István alhadnagynak megismételte a korábbi vallomását, azzal egészítve ki azt, hogy amikor a helyi párhelyiségben katonai témák jöttek elő (nyilván a hadi helyzettel kapcsolatban), ő „jobboldali szellemben” szólott hozzá a témához, Nagyatádon pedig letette Szálásra az esküt.⁷⁸ Kihallgatása után dr. Mónus István rendőr alezredes a 893/1946. számú véghatározatával rendőrhatalósági felügyelet (ref.) alá helyezte. Az ok a nyilas párttagsága volt, és az, hogy „nyugatos” (tehát az országot elhagyta és nyugatra távozott), valamint „bevallása szerint jobboldali magatartást tanúsított.”⁷⁹ (November 30-án a Belügyminisztérium 335.892/1946/IV/4. számú véghatározatával jóváhagyták a ref.-et.)

A tanúkihallgatások csupán majdnem egy hónappal később kezdődtek el. November 19-én és 20-án Koós István alhadnagy három tanút (Fodor Ferenc könyvkötőt, Kruzslíc János kézimunka-tervezőt és Tóth Ferenc cipész mestert) hallgatott ki, mindnyájan „kisnyilasok” voltak. Egybehangzóan azt vallották, hogy több alkalommal látták a pártszékházban, tudomásuk szerint egyszerű párttag volt, nem viselt semmiféle tisztséget, és Bán Imrének, a helyi szervezet vezetőjének volt jó barátja. (Érdekes módon Zana László nyomozó alhadnagy, jegyzőkönyvvezető már 19-én készített egy főljegyzést a tanúkihallgatásokról, miközben a jegyzőkönyvek tanúsága szerint aznap csupán Fodort hallgatta ki...)

December 3-án Juhász Pál rendőrnyomozó alhadnagy a Hódmezővásárhelyi Rendőrkapitányság Államvédelmi Osztályán jelentést írt a volt „kisnyilas” kántor ügyéről. Azt állította, hogy ő is kivallatta a fenti tanúkat és a gyanúsítottat (az nem világos, hogy erre mi szükség volt, ha csak az nem, hogy abban reménykedett Juhász, majd ő ki tud szedni komolyabb terhelő vallomásokat is a gyanúsítottal

kapcsolatban). A tanúk szinte szó szerint ugyanazt mondták neki is, mint Koós alhadnagynak. A kántor neki is bevallotta, hogy 1940. május 1-én lépett be a Nyilaskeresztes Pártba. Azt állította, hogy, hogy csak azért járt el rendszeresen a pártszékházba, mert abban reménykedett, valamikor „hátha bejut állásba”. Juhász a jelentése végén azt írta, hogy a kántor szerepel az államvédelmi osztály nyilván tartásában, és jelenleg rendőrhatalósági felügyelet alatt áll, heti háromszor kell a rendőrségen jelentkeznie.⁸⁰

Pár nappal később a szegedi néppügyészség utasítására a helyi politikai rendőrség nyomozni kezdett, hogy kiderítse: csupán egyszerű párttag volt-e (mert ez önmagában még nem volt büntethető!), vagy „tevékeny működést fejtett ki”, vagyis valamilyen tisztséget is viselt-e a pártban. 10-én Juhász alhadnagy újabb két tanút (Bányai János gyári munkást és Hódi János cipészsegédet) hallgatott ki. Mindketten emlékeztek arra, hogy tartott egy, vagy két előadást, és – a jegyzőkönyv szerint – azt vallották, hogy szerintük az előadásának – melynek szövegére nem emlékeztek! – anyagát a fővárosi pártközpontból kaphatta meg, de arról egyikük sem tudott, viselt-e valamilyen párttisztséget.

December 12-én Borza Ferenc alhadnagy, a Hódmezővásárhelyi Rendőrkapitányság Államvédelmi Osztályának vezetője az addig keletkezett iratokat „a további eljárás lefolytatása végett” megküldte a szegedi néppügyészségnek,⁸¹ de az érthetően elégedetlen volt az addigi nyomozati munka eredményével. Dr. Lippay László néppügyész emiatt december 18-án pótnyomozást rendelt el, mivel az addigi nyomozások során keletkezett iratokból az nem derül ki, hogy a tagsághoz „tevékeny működés is járul”. Éppen ezért a nyomozást ki kell terjeszteni abba az irányba is, hogy „a terhelt, mint egyszerű párttag fejtett-e ki oly mérvű tevékenységet, pl. tagok beszerzése, nyilas egyenruha viselés stb. melynek figyelembevétele mellett már vád emelhető.”⁸²

78 MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 18.

79 ÁBTL Kovács Ernő vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-41371. 27-28. (A dossziét Dudás László százados zárta le Budapesten, 68 számozott oldallal, 1969. május 8-án.)

80 ÁBTL 3.1.5. 0-14967/162. 5.

81 MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 51.

82 MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 47.

Bő egy hónappal később, 1947. január 23-án a hódmezővásárhelyi államvédelmi osztályról Nagy Benkő Sándor rendőr nyomozó hadnagy küldött egy jelentést a népügyészségnek. Újra kihallgatta a fent említett öt tanút (hogyan miért nem hallgattak ki további volt nyilas párttagokat, az nem igazán érthető – pedig a városban talált volna épp elég volt nyilas párttagot...), majd közölte: „tanúk pót-kikérdezése során megállapítottam, nevezett, mint egyszerű nyilastag szerepelt, szervezéssel nem foglalkozott, semmiféle más tevékenységet nem vállalt. Egyenruhát nem viselt.”⁸³ Február 12-én Koós alhadnagy is csak azt tudta jelenteni, hogy „újabb terhelő adatokat beszerezni nem sikerült”.⁸⁴ Ez bizony kudarcnak tekinthető a politikai rendőrség és a népügyészség szempontjából...

1947. február 20-án dr. Lippay László népügyész megküldte az addig elkészült nyomozati iratokat és a 372/1947. Nü. számú vádiratot a népbíróságnak. (A vádirat elkészítése előtt ki kellett volna hallgatnia a terhelteket, ám a népbírósági aktában annak ezúttal sincs semmi nyoma, hogy megtörtént volna.) Lippay a Nbnov. 12. § 2. pontjának 2. bekezdésében meghatározott „népellenes” bűntett elkövetése miatt emelt vádat dr. Kovács Ernő ellen, mert egyfelől „tevékeny tagja” volt a nyilaskeresztes pártnak a „felszabadulásig” (ez azonban nem igaz, hiszen hónapokkal korábban behívták a honvédségbe!), másfelől „a budapesti pártközpontból kapott agitációs anyagból propaganda előadásokat tartott”. (Ez nem bizonyított, hiszen csupán az egyik tanú feltételezésére támaszkodott!) A fentiek alapján Lippay vádirata kapcsán is megállapítható, hogy az is egy összecsapott jogász munkának tekinthető. Egyébként pedig az öt, korábban kihallgatott tanú közül csak háromnak a beidézését jelölte meg.⁸⁵

A tárgyalást eredetileg Hódmezővásárhelyen szerették volna lefolytatni, ám a helyi koalíciós pártok hónapok óta tartó viszálya miatt dr. Bozsó Ferenc szegedi népbírósági tanácselnök február 25-én azt javasolta, hogy a helyszínt helyezték át

Szegedre.⁸⁶ Március 17-én a Szegeden lefolytatandó tárgyalás időpontját április 24-re tűzte ki. Aznap fölhívta a szegedi törvényszéket, hogy védőügyvéd kijelölése vált szükségessé. Április 2-án dr. Mónus Sándor hódmezővásárhelyi ügyvédet jelölték ki védőnek. Egy nappal később azonban a vádlott – mivel valószínűleg nem jutott el hozzá a fenti határozat – dr. Verebes Tibor helyi ügyvédet bízta meg, hogy folyamatban lévő bűnügyében képviselje őt.

Közben a Dávid Balázs vezette hódmezővásárhelyi II. számú igazolóbizottság március 19-én „megfeddte” és kizárta három évig az előléptetésből a kántort. Az a különös, hogy az ügyében kihallgatott egyik tanú a későbbi védőügyvédje volt. Egyébként tényként megállapították, hogy 1940 májusától volt a nyilaskeresztes párt tagja, de egyéb párttevékenységet nem végzett, csupán két alkalommal „vallásos tárgyú beszédet tartott”.⁸⁷ (Ő ezt korábban sem tagadta.)

A népbírósági tárgyalás megkezdése előtt, valamikor április legelső napjaiban⁸⁸ – dr. Verebes Tibor ügyvédjén keresztül – előterjesztette a vádirattal kapcsolatos észrevételeit, és a bizonyítás-felvétel iránti kérelmét. Ebben határozottan cáfolta, hogy ő a budapesti pártközpontból kapott „agitációs anyagból” tartott volna „propaganda előadást”, és a pártban semmiféle szervező munkát nem végzett. Annak bizonyítására, hogy a megtartott két beszéde kizárólag egyházi jellegű volt,

⁸⁶ Érthetetlen módon dr. Lippay László népügyész annak ellenére, hogy „a szegedi népbíróság hódmezővásárhelyi tanácsa ezidőszerint, és egyenlőre belátható időn belül tárgyalóképtelen”, mégis csak azt indítványozta, hogy Hódmezővásárhelyen folytassák le a tárgyalást. MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 38.

⁸⁷ MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 37.

⁸⁸ A beadványon nincs dátum, azt április 4-én iktatták a népbíróságon.

⁸³ ÁBTL 3.1.5. 0-14967/162. 10.

⁸⁴ MNL Cs-CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 52.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. 0-14967/162. 22.

megnevezett három tanút, egyebek mellett Rapcsák Péter⁸⁹ református lelkipásztort.⁹⁰

Április 24-én végre megtartották a hódmezővásárhelyi Református Ókollégium épületében a nyilvános főtárgyalást. A dr. Kozma Endre törvényszéki bíró vezette tanács⁹¹ előtt dr. Kovács Ernő nem érezte bűnösnek magát. Tagadta, hogy a párt helyi szervezetében „propaganda előadásokat” tartott volna, csupán azt ismerte el, hogy két alkalommal egyházi jellegű beszédet tartott. Amikor a vezető bíró elé tárta a korábbi vallomását, ismét kijelentette: „Én a pártban a szocializmust láttam és azért léptem be”.⁹² Ezek után megjegyezte, hogy az igazolási eljárása során ellene egyetlen elmarasztaló bejelentés sem érkezett.

A népügyész által beidézni indítványozott három tanú közül az elsőként kihallgatott Bányai János azt vallotta, hogy a politikai rendőrségen nem azt rögzítették, amit vallott, ugyanis ő azt mondta, hogy „a vádlott beszéde vallási tárgyú volt” és nem mondott olyasmit, miszerint valami „propagandaanyag” volt annak az alapja.⁹³ Hódi János ugyanazt vallotta, mint az előző tanú: nem igazán azt mondta, mint ami a jegyzőkönyvben olvasható. A harmadik tanú, Kruzslíc János csak annyit tudott mondani, hogy emlékei szerint egy alkalommal, anyák napján tartott egy beszédet, egyébként „Bán Imre közvetlen baráti köréhez tartozott, [...] így nagy szava lehetett vádlottnak a nyilas pártban.”⁹⁴ A védelem tanúja, Rapcsák Péter református lelkipásztort azt vallotta, hogy mielőtt a két beszédét megtartotta volna – Karácsonykor, majd később, anyák napján –

kikérte a véleményét, mire ő azt mondta neki, hogy nyugodtan tartsa meg ezeket. Megjegyezte még, hogy „a deportálás idején fájdalommal és dühösen jelentette ki, hogy mindenből kiábrándult, mert a hóhércmunkát utálja. A vádlottat szociális gondolkodású embernek ismertem. Szavahihetőségét nem volt okom soha kétségbe vonni. Zsidó barátaival megtartotta a kapcsolatait egész[en] a deportálásokig.”⁹⁵ A kihallgatott másik két tanú is cáfolta a vádiratban megfogalmazott állításokat.

Egy május 6-i felirat szerint a tárgyalás lezárása után készült tanácskozási jegyzőkönyv, azonban ez nem található meg a népbírói aktában. Csúppán annyi bizonyos, hogy a dr. Kozma Endre vezette tanács a 85/1947/7. számú ítéletével fölmentette a „népellenes” büntetést alól. Az ítéleti tényállás szerint a vádlott csupán „vallásos tárgyú” előadást tartott két alkalommal, és „megnyugtató bizonyíték” nem merült fel abban a tekintetben, hogy a vádlott a budapesti pártközpontból leérkezett agitációs anyagokat olvasta volna fel, tehát nem fejtett ki „tevékeny működést”.

A népügyész a fölmentés miatt fellebbezést jelentett be, emiatt az iratokat a szegedi népbíróóság a népfőügyészségen keresztül fölküldte a Népbíróóságok Országos Tanácsának. Mivel azonban dr. Szűcs János népfőügyész 1947. május 20-án visszavonta a fellebbezést, másodfokú tárgyalásra nem került sor, ezért július 1-én az elsőfokú ítélet jogerőre emelkedett.

A fölmentő ítélet után – mivel az 1946 októberi véghatározat továbbra is érvényben volt – a kántor továbbra is rendőrhatalósági felügyelet alatt maradt, ez alól csupán 1947. december 12-én szabadult. Természetesen a hírhedett ávó ezek után sem vesztette szem elől: erre utal az, hogy 1955. május 16-án Kiss János államvédelmi hadnagy a Belügyminisztérium X. osztályán jelentést készített róla, mely szerint „nyugatos” volt, ráadásul nyilas, de a népbíróóság ennek ellenére felmentette. Mindenestre a náluk lévő, a Nyilaskeresztes Párt Országos Propaganda Osztályán kitöltött személyi lap szerint „ideológiai vezetőnek van minősítve”.⁹⁶

89 Rapcsák Péter (1911–1997) Hódmezővásárhelyen született. 1934-től szolgált szülővárosában, előbb ótemplomi református segédlelkészként, később hitoktatóként. 1944 októberében választotta meg a Hódmezővásárhely-susáni gyülekezetet a lelkipásztornak. Életrajzát közli Presztóczi Zoltán: Hódmezővásárhelyi református prédikátorok és lelkipásztorok almanachja 1569-től a legújabb időkig. Hódmezővásárhely, 2019. (Dél-Alföldi Évszázadok 33.) 123.

90 MNL Cs–CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 37.

91 A tanács tagjai Daka Ferenc (SZDP), Kocsis József (szakszervezetek), Lévy Béla (FKGP), Nemes Árpád (NPP), Szél Sándor (MKP), Tarasovics Ódón (PDP) voltak. A vádat dr. Bozsó Béla népügyész képviselte.

92 MNL Cs–CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 21.

93 Uo.

94 MNL Cs–CsML XXV. 8. fond. Nb. 85/1947. 22.

95 Uo.

96 ÁBTL 3.1.9. V-41371. 58–59.

Arról nem árulnak el semmit sem a forrásaink, hogy az elkövetkező tíz évben milyen „politikai magatartást tanúsított” a volt „kisnyilas” református kántor. 1956-ban „ellenséges tevékenységére utaló körülmény részéről nem merült fel” – írták egy 1965-ös jelentésben.⁹⁷ Ennek ellenére – nyilvánvalóan nyilas múltja miatt – a forradalom leverése után nem sokkal dossziét nyitottak rá. (Ennek pontos ideje nem derül ki a vizsgálati dossziéjából.)

1958. október 6-án Kiss Sándor hadnagy a Hódmezővásárhelyi Rendőrkapitányságon készített róla egy rövid jelentést. Ebben egyebek mellett azt írta, hogy a „felszabadulás” előtt „a »nemzettség szervezet«-nek volt tagja, ami egyébként a nyilaskeresztes párthoz tartozott, csupán fedőnévvel működött a párt mellett.” Szerinte 1956 előtt „az egyik rémhírterjesztő csoportnak volt a tagja”, ezért konkrétan foglalkoztak az ügyével.⁹⁸ A jelentésből nem derül ki, hogy miféle „rémhírterjesztő központra” gondolt a rendőrhadnagy. Talán a szegedi „rémhírterjesztő alközpont” nevű, a helyi politikai rendőrség által 1947-ben megkonstruált „összeesküvés”-ről⁹⁹ lehet szó, ám az kizártnak tekinthető, hogy a szinte az év végéig ref. alatt álló dr. Kovács Ernő bármiféle formában is belekeveredett volna ebbe.

Egy évvel később, 1959. november 7-én – az irat fejléce szerint – a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályán¹⁰⁰ Nagy Ferenc hadnagy jelentést írt „Tornyai” fedőnevű ügynökének jelentéséről. „Dr. Kovács Ernő tanár (Gyulai u. 1.) v. nyilas pártpropagandista – bármilyen politikai vitában vagy beszélgetésre csak velem egy szellemi színvonalon állókkal

szoktam beszélgetni – mert társadalomtudományi alapon vizsgálom mindent és ehhez megfelelő képzettség kell. Filozófiai munkája: nem politikai – vallási – címe kb. ez: A csoda az, hogy még áll a kereszténység, dacára a papjainak. Ebben a művében az ellentmondásokat és főleg a tehetségtelen pap-ságról ír. Zenei művész – saját halotti miséjét írja. Általános egyház vélemény róla: ütődött-terhelt családból származik, most már teljesen összeférhetetlen, állandóan ingerült, hasonszórú politikai barátaival egy év óta minden kapcsolatot megszakított. Az utcán, ha találkozik valamelyikkel, átmegy a túloldalra. Üldözési mániában szenved. Nyugdíjba is úgy ment, hogy minden nemű egyházi szolgálatra alkalmatlan. Dr. Hódi András¹⁰¹ nyilas turulvezérrel majdnem tettelegességre mentek, úgy, hogy Hódi elköltözött tőle.” A hálózati személy szerint Hódi is „beszámíthatatlannak tartja”, egyébként meg mindenki kiábrándult belőle. „Tornyai” beszélt a Nyilaskeresztes Párt hajdani helyi vezetőjének, dr. Bán Imrének az anyósával is, aki elárulta neki, hogy a veje az NSZK-ban tartózkodik. A jelentés végén Krenács Márton alhadnagy megjegyezte, hogy le kell ellenőrizni Kovács „orvosi-lag beszámítási képességét”.¹⁰² (Egy pár nappal későbbi jelentéséből kiderül, hogy semmi baj nem volt a „beszámítási képességével”, azt csak a haragosai, főleg Hódi András terjesztették róla, egyébként az ügynök beszámíthatónak, csak szélsőséges természetűnek tartotta...)

November 12-én „Tornyai” ismét jelentett Krenácsnak a célszemélyről: Rébék Sándor kisipa-

101 Dr. Hódi András, a hódmezővásárhelyi Turul Bajtársi Egyesület egykori vezetője ellen 1947-ben – amikor a szovjet hadifogságból hazaengedték – népellenes büntett miatt eljárást indítottak. 1948-ban a Szegedi Népbíróság hat hónap börtönbüntetésre, másodfokon 1949-ben a NOT egy évre ítélte. A népbírói aktája nem található meg a szegedi levéltárban. Állambiztonsági dossziéját először 1951. április 2-án zárta le 67 számozott oldallal Szegeden Boda Józsefné, majd 1968. szeptember 18-án Vasas János rendőr őrnagy Budapesten, 39 oldalszámmal. Utóbbi azt írta, hogy „A dosszié tartozéka Hódi András dr. Nb. 1105/1948. sz. anyaga, mely 115 oldalszámmal külön dossziében mellékelve.” Ez azonban nem található meg az ÁBTL-ben.

102 ÁBTL 3.1.5. O-14967/162. 11–12. (A dossziét 1973. április 18-án zárta le 20 számozott oldallal Szegeden Vajdasdi Károly őrnagy.)

97 ÁBTL 3.1.9. V-41371. 61.

98 ÁBTL 3.1.9. V-41371. 11.

99 Lásd Bálint László: Különös szervezkedések Szegeden és környékén 1945–1956. A hírhedt koncepciós eljárások és ítéletek első magyar példái. Szeged, 2005. 79–100.

100 Valószínűleg a Belügyminisztérium II/5. („belsőreakció-elhárító”) osztályának helyi csoportjatról van szó. Erről lásd Takács Tibor: A BM II/5. („Belsőreakció-elhárító”) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok.) Budapest, 2013. 123–152.

rossal együtt az „Egyesült Európában látja a kibontakozást, egyetlen út ebből a káoszból. Ő tudományosan vizsgálja a mai rendszert, és társadalmat.” Az alhadnagy utasította az ügynökét, hogy mélyítse el a kapcsolatát Kováccsal, és próbálja meg elkérni olvasásra az előző jelentésében említett könyvet, mert érdeklőket annak a tartalma.¹⁰³

December 1-én Krenács jelentést írt „Tornyai” legutóbbi jelentéséről, aki beszélt Kováccsal, de ő közölte, hogy megsemmisítette az „egyháztörténeti filozófiai munkáit”. „Jelenleg Erópuszi [sic!] meséken dolgozik, ezek tudvalevően állatmesék, holott is az ENSZ-t karikírozza, illetve parodizálja – erről szóban beszámolok.” – mondta a feltételezhetően református kántori tisztséget betöltő hálózati személy. Még azt is elfecsegte, hogy meghívták Rapcsák Péter lelkes névnapünnepségére, ahol többen azt hangoztatták, hogy december 20-ig kivonulnak a szovjet csapatok Magyarországról...¹⁰⁴

1965. április 30-án Kiss Sándor százados a Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság III/III-as alosztályán jelentést írt dr. Kovács Ernő ügyéről. Beszélt a volt nyilas ifj. Zaka Ferencsel, ő is elmondta, hogy 1940-ben lépett be a volt kántor a pártjukba, rendszeresen látogatta a gyűléseket és jó viszonyt ápolt a pártvezetéssel. A kérésükre, mint egyházi személy két alkalommal tartott beszédet. „Előadásainak lényege inkább az egyházi szertartásokkal függött össze, habár a párt politikájának célkitűzéseiről is említést tett.” 1946-ban együtt voltak „gyűjtőfogságba”, de Kovács ügye „tisztázódott”, ezért a fogságból kiengedték és ref. alá helyezték. 1961-ben nyugdíjba vonult.¹⁰⁵ Aznap a szegedi politikai osztályon Kiss százados határozatot hozott dr. Kovács Ernő kutató nyilvántartásban való meghagyásáról.

Későbbi sorsáról hallgatnak a levéltári forrásaink. Annyi bizonyos, hogy egy 1977. március 22-i lakcímfelügyelő lap szerint 1976. március 27-én hunyt el.

103 ÁBTL 3.1.9. V-41371. 14.

104 ÁBTL 3.1.9. V-41371. 15.

105 ÁBTL 3.1.9. V-41371. 18.

Nagy Kardos Ernő, egy megtévedt fiatal

Nagy Kardos Ernő 1921. február 6-án született Hódmezővásárhelyen, földműves családban. Kortársai nagy részével ellentétben érettségivel rendelkezett. Még tizenöt éves korában, 1936-ban egy diákcsera-akcióval egy hónapot tölthetett el Németországban. Az ott látottak-hallottak nagy hatással voltak rá. Miként a Magyar Államrendőrség Hódmezővásárhelyi Főkapitányság Politikai Osztályán fölvetett, 1948. május 3-i gyanúsított ki hallgatásakor vallotta, az előbbieken említetteknek köszönhető, hogy „meggyőződéses Nemzeti Szocialista” lett. Előbb a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi tagszervezetének, a gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesületnek lett a tagja, majd 1939 szeptemberében belépett a Nyilaskeresztes Pártba. Igen aktív volt a pártban, ennek köszönhetően 1941. augusztus 11-vel ifjúsági megyevezetővé nevezték ki.¹⁰⁶ Ezt követően rendszeresen fölkereste a környező települések ifjúsági pártszervezeteit. Ott, ahol még nem működött, ő szervezte meg az ifjúsági szervezetet, ahol pedig gyenge volt, igyekezett megerősíteni a működését. Ez az aktivitás fölkelte a hódmezővásárhelyi rendőrfőkapitányság figyelmét. A gyanúsított jegyzőkönyvében ez olvasható: „Nemzeti szocialista meggyőződésem miatt az akkori rendőrség a nyilvánosság előtt elmondott kijelentéseimért rendőrhatalósági felügyelet alá helyezte.”¹⁰⁷ Népbírói vallomása szerint 1942 tavaszán kizárták a pártból, mert nem teljesítette a reábizott feladatokat. Hamarosan megkapta a behívóját (zászlósként harcolt), majd szovjet hadifogságba esett, csak több, mint két évvel később, valamikor 1947. végén vagy 1948 elején térhetett haza.

106 Erről Simkó Elemér főispán egy 1941. szeptember 1-i feliratában értesítette a belügyminisztert. „Nevezett a helyi nyilaskeresztes párt ifjúsági szervezője volt. Újabb megállapítás szerint nevezett a nyilaskeresztes párt országos központjától ifjúsági vezetői megbízást kapott, illetőleg Csongrád vármegye ifjúsági vezetőjévé nevezetett ki.” ÁBTL, 3.1.5. 0-14967/263, Nagy Kardos Ernő operatív dossziéja, 10. (A dossziét 25 számozott oldallal 1973. május 3-án zárta le Szegeden Vajdasdi Károly r. őrnagy.)

107 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 10–11.

A rendőrség 1948. március elején figyelt föl rá (valószínűleg a politikai rendőrség egyik informátorának köszönhetően). Zana László alhadnagy március 3-án tanúként kihallgatta azt a volt nyilas párttag, korábban ezért már elítélt Kruzslíc Jánost, aki korábban több, volt párttársa elleni eljárásban tett terhelő vallomást. Azt vallotta, hogy még 1939-ben ismerte meg Nagy Kardost, és azt tapasztalta, hogy az akkori városvezető, dr. Bán Imre bizalmasa volt. „Nagyon aktív tevékenységet fejtett ki, és munkájának köszönhető az, hogy Hódmezővásárhelyen és az alárendelt környékbeli pártszervezetekben mozgalmas ifjúsági élet indult meg. Az ifjúság részére többször tartott ideológiai előadásokat, amelyben a nemzeti szocializmust és a hitleri Németországot dicsőítette.”¹⁰⁸ Egyébként részben Nagy Kardosnak köszönheti, hogy őt 1942-ben kizárták a pártból – vallotta. Április 30-án Zana újabb tanúkihallgatást tartott. Ekkor egy másik volt „kisnyilast”, Hódi Jánost¹⁰⁹ hallgatta ki. Ő hasonló vallomást tett, mint volt párttársa: Nagy Kardos „élénk tevékenységet fejtett ki a pártba, mert munkássága nyomán egészséges pártélet bontakozott ki az ifjúság között. Kiadta az utasítást mindegyik párttagnak, hogy mindegyikőjük szervezzen be a párt részére embereket. [...] Az ifjúságot különböző kulturcsoportok munkájával tartotta szorosan össze.”¹¹⁰

Nagy Kardos Ernő május 8-i gyanúsított ki hallgatása után Zana megküldte a keletkezett jegyzőkönyveket a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya szegedi osztályának. A kísérő levélben megjegyezte: „Jelenben sem tud beleilleszkedni a mai társadalmi rendbe. Meggyőződéses nemzetiszocialistának tartja magát ma is. Állandó

levelezést tart fenn a külföldre szökött sógorával, dr. Szentkúti György¹¹¹ volt csendőrhadnaggal.” (Egy nyugaton maradt volt csendőrtiszttel kapcsolatot tartani 1948-ban önmagában bűnnek számított az ávosok szemében!) Zana szerint Szentkúti többször próbálta sógorát nyugatra „csábítani”, de az anyja a „disszidálásról” mindig lebeszélte őt. Egyébként azt feltételezte a politikai tiszt, hogy a volt csendőrtiszt a gyanúsítottat „hírszerzőnek használja fel”. Mindezekre való tekintettel szerinte „ajánlatos volna rendőrhatalom alá helyezni, mert káros tevékenységet fejt ki.”¹¹² Június 30-án a szegedi ÁVO-n dr. Bolgár György r. százados megküldte a nyomozati iratokat a népügyészségnek. A kísérőlevélből kiderül, hogy a gyanúsított ekkor szabadlábon volt, az internálást valamilyen módon megúsza. Egy héttel később a szegedi népügyészség vezetője, dr. Serényi György a nyomozás kiegészítésére utasította az ÁVO-t azzal, hogy ismét hallgassák ki Kruzslícot és Hódit, valamint keresenek más tanúkat is, és állapítsák meg, 1942 júniusát követően végzett-e bármilyen pártmunkát. Ez azért lenne lényeges – írta –, mert az 1942 júniusa előtti tevékenysége miatt a népügyészség szerint „elévülés okából felelősségre nem volna vonható”.¹¹³

111 Dr. Szentkúti György (1921, Hódmezővásárhely) volt csendőrhadnagy 1947 nyarán „disszidált” nyugatra, majd Nagy Britanniában telepedett le. Egy 1972. augusztus 21-i, a BM II/I/1-1 osztályon kiállított szolgálati jegy szerint „Valószínűleg angol ügynök, telepíteni kívánták Magyarországra.” Emiatt tiltónévjegyzékben szerepelt, vagyis nem utazhatott be Magyarországra – még 1986-ban sem. Emiatt levelet írt Kádár Jánosnak. A „disszidálását” azzal indokolta meg, hogy 1947 elejétől „bevásárlója voltam a Négyhatalmi Ellenőrző Bizottságnak és az élelmiszert Hódmezővásárhelyen szereztem be. Ez lett a vesztetem, mert a hódmezővásárhelyi rendőrség politikai osztályának vezetője azt kívánta, hogy működjek vele össze, végezzek konspirációs tevékenységet, amire én nem voltam hajlandó. Mivel a rendőrség vezetőjének kérését nem voltam hajlandó teljesíteni, retorziótól féltem, és figyelemmel arra, hogy a házasságom is szerencsétlenül alakult, 1947. év nyarán egy régi útlevétől elhagytam az országot és jelenleg Írországbán élek.” Már Nagy Britanniában tudta meg, hogy távollétében koholt váddal őt évre ítélték. A tiltólistáról csak 1989-ben vették le, akkor utazhatott be először a szülőhazájába. ÁBTL 1.11.13. 0005-620-3-SKI. (KEOKH-irat)

112 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 48.

113 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 58.

108 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 6.

109 Hódi János ifjabb Zaka Ferenc után volt a Nyilaskezeses Párt helyi ifjúsági vezetője. 1946. július 5-én internálták. Egy 1965. december 7-i állambiztonsági jelentés szerint „A párton belül először mint aktív tag, majd ifjúsági csoportvezetőként tevékenykedett. Nyilas tevékenysége miatt a Hódmezővásárhelyi Rendőrkapitányság internálta 1946. VII. 5-én. Ellenforradalom alatt nem tevékenykedett, visszavonult életet él.” ÁBTL 3.1.9. V-36736, 8. (A dossziét 1969. március 13-án zárta le 12 számozott oldallal Budapesten Vasas János r. őrnagy.)

110 ÁBTL 3.1.5. 0-14967/263, 13.

A fenti utasításnak megfelelően a hódmezővásárhelyi politikai rendőrségen Borai Emil hadnagy július 26-án kihallgatta Kruzslíc Jánost, aki ekkor már azt állította, hogy a gyanúsított 1942 júniusa után is ifjúsági vezető volt, egészen a város „felszabadulásáig” (1944. október 8-ig). Másnap Benkő Antal korábbi újságíró következett, aki egy 1942-es rendőrségi jelentés szerint „személy és állományvezető” volt a helyi Nyilaskeresztes Pártban. Hasonló vallomást tett, mint korábban Kruzslíc és Hódi János. Nagy Kardos igen agilis munkát végzett az ifjúsági csoport élén, de azt nem tudta megmondani, csupán gyanította, hogy az ominózus időpont után is viselt párttiszséget. Az előző tanúval ellentétben azonban megjegyezte, hogy tudomása van arról, miszerint a gyanúsított 1944-ben katonai szolgálatot végzett, és ez előtt automatikusan megszűnt a párttagsága. Végül Borai 31-én kihallgatta Hódit is. Második tanúvallomásában elmondta, hogy őt még 1941-ben behívták a honvédségbe, ezért a gyanúsított későbbi tevékenységét nem ismeri. Csupán annyit hallott, hogy 1942 augusztusában ő is megkapta a behívóját, és utóda az ifjúsági csoport élén Papp György lett.

Az elrendelt pótnyomozás lefolytatása után a keletkezett nyomozati iratokat a szegedi ÁVO vezetője, Bokor Ernő százados augusztus 5-én elküldte a népbürokráciának. Ott dr. Serényi György népbürokráciához tovább küldte az iratokat, valamint a 1524/1948-2. n. számú vádiratát a népbíróságnak. Ebben egy rendbeli, Nbnov. 12. § 2. pontjában ütköző, „népellenes” büntett elkövetésével vádolta meg Nagy Kardos Ernőt. Az indoklás szerint a (szabad lábon védekező) terhelt egészen a város „felszabadulásáig” a helyi nyilaskeresztes párt ifjúsági vezetője volt. Ez képtelenség, hiszen amikor megkapta a behívóját, nyilván nem lehetett tovább párttag – ez az „apróság” azonban a népbürokráciát nem zavarta.

Október 26-án dr. Kovács László tanácselnök november 19-ére tűzte ki a népbíróság nyilvános főtárgyalásának időpontját, a helyszín a hódmezővásárhelyi járásbíróság épülete volt. A hódmezővásárhelyre kihelyezett Kovács-tanács¹¹⁴ előtt a

114 A tanácsnak az alábbi népbírák voltak a tagjai: Horváth

vádolt kijelentette: „részben bűnösnek érzem magam”. Azt állította, hogy csupán egy-egy alkalommal fordult meg pártszervezés céljából Mindszent, illetve Szegváron. Elismerte, hogy mintegy két évig a Nyilaskeresztes Párt helyi ifjúsági vezetője volt, de azzal védekezett, hogy 1942 tavaszán kizárták a pártból, és ő tulajdonképpen megtévedt „az akkori propaganda hatására”, és most már nagyon bánja, hogy belépett a pártba, és abban tisztséget vállalt.

A beidézett három – a nyomozati szakaszban kihallgatott – tanú fönntartotta a rendőrségi kihallgatásakor rögzített vallomását. A védő kérésére kihallgatott Tóth Imre, szintén korábbi „kisnyilas” előadta, hogy a vádlottat 1942 elején kizárták a pártból, mert „nem tett eleget kötelezettségeinek és pártszerűtlenül működött”. Az utóda egy bizonyos Papp György lett. Erről a másik tanút, Hódi Jánost, aki akkor frontszolgálatát teljesítette, levélben értesítette. (A védelem tanúját nem eskették meg.)

Ezt követően a tanácsvezető bíró ismertetett egy, a vádlottról készített környezettanulmányt (ez nem található meg az aktában!), majd befejezettnak nyilvánította a bizonyítási eljárást. Természetesen védő és védece fölmentést kértek, míg a népbürokráciához fönntartotta a vádat.¹¹⁵ Végül a szegedi népbíróság Hódmezővásárhelyre kihelyezett Kovács-tanácsa az Nb. 1309/1948/3. számú ítéletével Nagy Kardos Ernőt az Nbr. 17. § 2. pontjában meghatározott „népellenes” büntett elkövetése miatt a Nbnov. 13. §. és az 1. §. 8. pontja alapján főbüntetésül tíz hónap börtönbüntetésre, mellékbüntetésként pedig öt évi politikai jogvesztésre ítélte. Az indoklásból az derül ki, hogy a büntetést a vádlott beismerő vallomása és a tanúk vallomásai alapján hozták meg. Azzal nem foglalkoztak, hogy 1942 után is aktív tagja volt-e az ifjúsági szervezetnek.

István (FKGP), Kiss Szilveszter (MDP – 1947-ben még szakszervezeti delegált), Nemes Árpád (NPP) és Rózsa István (MDP). A vádat dr. Szondy György népbürokráciához képviselte, a védelmet pedig dr. Hódi Sándor kirendelt ügyvéd látta el.

115 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 12–15.

Mivel a védő és védenca Kruzslíc János tanú megeskete miatt semmisségi panaszt jelentett be, a népbíróági tanács végzésével az iratok a népfőügyészség útján a NOT-hoz kerültek. Az ítélt kihirdetése után két nappal Nagy Kardos Ernő – védője útján – írásban indokolta meg a fellebbezést. Először is sérelmesnek találta, hogy a népbíróóság az ítélet meghozatalakor nem vette figyelembe Tóth Imre vallomását, miszerint őt már 1942 tavaszán kizárták a pártból és utána semmiféle tevékenységet abban nem fejtett ki. Arra is hivatkozott, hogy „20-21 éves gyermek voltam, amikor a nyilaskeresztes pártba bevettek, becsábítottak, s így nem vettem számat annak következményeivel...”¹¹⁶ Végül kérte a népbíróóságtól a fölmentését.

1949. február 7-én dr. Borbély János népfőügyész csatlakozott a semmisségi panaszhoz – ám ő súlyosbítás végett. A NOT malmi – mondhatni megszokott módon – ezúttal is lassan őröltek: csupán 1949 végén tárgyalták le Nagy Kardos Ernő bűnügyét.

December 23-án a dr. Aradi István vezetett tanács¹¹⁷ a nyilvános fellebbeviteli tárgyaláson NOT.V.163/1949/8. számú ítéletével a népfőügyész súlyosbítás végett beadott semmisségi panasz folytán megsemmisítette az elsőfokú ítéletet, és Nagy Kardos Ernőt főbüntetesként kettő év börtönbüntetésre, mellékbüntetesként pedig tíz év politikai jogvesztésre ítélte. Az indokolás szerint a NOT-tanács „úgy látta, hogy az elsőbíróóság a vádlott büntetését aránytalanul enyhe mértékben szabta ki...”, és az enyhítő körülmények „nem oly nyomatékosak, hogy indokolttá tennék a Nbnov. 2. § 5. bek. alkalmazását...”¹¹⁸

1950. február 20-án az államügyészség megkereste a helyi rendőrséget, hogy haladéktalanul vezessék elő a most már jogerősen elítélt Nagy Kardos Ernőt, hiszen már meg kellett volna kezdenie büntetésének letöltését. Az a fennmaradt iratokból nem derül ki, hogy ez miért nem történt meg korábban, annyi bizonyos csupán egy kézzel írott fogalmazványból, hogy ezt végül március 6-án megkezdte.

Az 1956-os forradalomban aktívan nem vett részt (legalábbis ilyen vonatkozású források nem maradtak fenn). Annyi bizonyos, hogy 1958-ban egy „Kalocsai Sándor” fedőnevű hálózati személylyel (ügynökkel) figyeltették. Egy 1958. november 14-i jelentésben az olvasható róla, hogy „A népi hatalom ádáz ellensége.”¹¹⁹

1958. november 13-án a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányságon Kiss Sándor rendőr százados, operatív tiszt még javasolta a nyilvántartásban való meghagyását, de 1964. december 19-én a Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán ugyanő már határozatot hozott anyagának alapnyilvántartásba helyezéséről.¹²⁰ Későbbi sorsa források hiányában ismeretlen.

1958. november 13-án a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányságon Kiss Sándor rendőr százados, operatív tiszt még javasolta a nyilvántartásban való meghagyását, de 1964. december 19-én a Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán ugyanő már határozatot hozott anyagának alapnyilvántartásba helyezéséről.¹²⁰ Későbbi sorsa források hiányában ismeretlen.

AKI MEGÚSZTA A NÉPBÍRÓSÁGOT

A hódmezővásárhelyi volt „kisnyilasok” döntő része megúszta, nem állították népbíróóság elé. Közülük egy személy esetét mutatjuk be.

Hattayer Lajos

Hattayer Lajos 1912. január 10-én született Szegeden. Az eddig megismert forrásokból nem derül ki, hogy mikor telepedett le Hódmezővásárhelyen. Annyi bizonyos, hogy csupán négy elemi végzett, és valamilyen iparos tevékenységet folytatott. Az 1945. november 8-i vallomása szerint 1940 októberétől lett a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezetének tagja. A Vörös Hadsereg bejövetele előtt „mint jobboldali pártember” családostól elmenekült, előbb Szegedre, majd Székesfehérvárra, onnan a devecseri járásban lévő Kertára került, később kitelepültek Ausztriába. Az amerikai fogságból 1945. október 15-én családjával megszökött. November 6-án érkezett haza a családjával (és Tóth Mihály

119 ÁBTL, 3.1.5. 0-14967/263, 23.

120 ÁBTL, 3.1.5. 0-14967/263, 3.

116 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 35.

117 A NOT-tanácsnak az alábbi személyek voltak a tagjai: dr. Kindlovits Kálmán, dr. Kiss György, dr. Lukács Géza (az ügy előadója) és dr. Pászkan Mihály.

118 MNL Cs-CsML, XXV. 8. fond. Nb. 1309/1948, 30.

nyilas párttársával – akit sohasem vontak felelőségre a múltja miatt!) Hódmezővásárhelyre. Két nap múlva jelentkezett a főkapitányság politikai osztályán. Az aznapi kihallgatásán tagadta, hogy a pártban szervező tisztséget is betöltött volna. Valomása szerint: „egynéhány barátomnak beszéltem a nyilas eszméről, és azok beléptek a pártba. Nekem zöld ingen kívül semmiféle felszerelésem nem volt”.¹²¹

Mint volt nyilasra természetesen nyomozást indított a helyi politikai rendőrség. Bangó János, a politikai osztály vezetője csupán annyit tudott kideríteni, hogy a helyi szervezet vezetőségi tagja volt. Ezek után azt lehetne várni, hogy minimum leinternálják, vagy az ügyét a népügyészség elé utalják.

November 12-én Banga tanúként kihallgatta Kiss Lajos városi piacbiztost, aki azt vallotta, hogy személyesen nem ismeri Hattayer Lajos, az időközben kezembe került nyilaskeresztes párt irataiból állapítottam meg azt, hogy Hattayer Lajos a pártnak vezetőségi tagja is volt.”¹²² Becsatolt három 1941-es iratot, melyből kiderült, hogy Hattayer vezetőségi tag volt. Ezek az iratok nem lelhetőek fel a vizsgálati dossziében. Fölmerül azonban a kérdés: hogy kerültek a kezébe Kiss Lajosnak a Nyilaskeresztes Párt iratai? Netalántán ezt a mondatot a kihallgatást vezető politikai rendőr találta ki?

A fenti előzmények ellenére 1945. november 14-én Vad János ezredes, a hódmezővásárhelyi rendőrfőkapitányság vezetője a 714/1945. p. o. véghatározatával csupán rendőrhatalósági felügyelet alá helyezte. Ezt azzal indokolta, hogy ugyan a Nyilaskeresztes Pártban tisztséget vállalt, de „nagyobb politikai tevékenységben része nem volt.” Az internálásától pedig azért tekintett el, mert „kis emberekről, iparosgegdéről van szó és az ország újjáépítésénél a fenti rendelkezés alapján többet használhatunk a magyar államnak”.¹²³

Hattayer Lajos tehát a kommunista rendőr szerint nyilas múltja ellenére hasznos tagja lehet a „népi demokráciának”.

A rendőrhatalósági felügyeletet 1947. október 8-án szüntette meg a belügyminisztérium. A megmaradt forrásokból nem lehet tudni, hogy a későbbiekben mi történt vele. Annyi bizonyos csupán, hogy 1964. augusztus 31-én Kiss Sándor rendőr százados Szegeden határozatot hozott a kutató nyilvántartásban való meghagyásáról.

ÖSSZEJÉS

Az 1930-as években a komoly gazdasági-szociális feszültségek, problémák, a kilátástalanság miatt a magyar társadalom egy része fogékonyra vált a mind erősebb szélsőjobboldali demagógia irányt. A „zöld bolsevikoknak” is nevezett nyilasok, hungaristák hasonlóan radikális társadalmi-gazdasági-politikai nézeteket vallottak, mint a kommunisták – csak éppen nemzeti alapon, elutasítva azok internacionalizmusát.

Az 1945 utáni jogi-politikai megtorlás a volt szélsőjobboldali pártok tagsága és szimpatizánsai több mint félmillió¹²⁴ táborának különös módon csak egy kisebb hányadát érintették. Ezzel kapcsolatban átfogó, empirikus kutatások még nem folytak, ezért a miért kérdésre csupán hipotetikus válasz adható. Egyfelől az 1944/45-ben hatalomra került új politikai csoport, mintha megelégedett volna az országosan ismert szélsőjobboldali politikusok, valamint a vidéki településeken a helyi lakosok által leginkább ismert nyilasok (volt képviselők, helyi településvezetők stb.) bíróság elé állításával. (A szegedi népbíróság elé is csupán mintegy háromszáz személyt állítottak azzal a váddal, hogy valamelyik szélsőjobboldali párt tagja, esetleg tisztségviselője volt.) A népbíróságok tevékenységének egyre nagyobb hányadát

121 ÁBTL, Hattayer Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-36732, 6. (A dossziét 20 oldalszámmal 1951. október 29-én zárta le Szegeden Bartusz Sándorné áv. törzsőrmester.)

122 ÁBTL, 3.1.9. V-36732, 8.

123 ÁBTL, 3.1.9. V-36732, 9.

124 Ignác Károly számításai szerint 1939-ben kb. 615 ezren szavaztak valamelyik szélsőjobboldali párt listájára. Ignác Károly: Politikai és választói magatartást 1939-ben és 1945-ben – a nyilas-kommunista folytonosság mítosza. In Múltunk, 2016. 1. sz. 19–44.

■ *Műhely*

1946-tól már nem a volt szélsőjobboldaliak, hanem az MKP politikai ellenfeleinek számonkérése, elítélése tette ki. Másrészt ne feledkezzünk el arról a jelenségről sem, hogy az ország keleti részében, amelyet a szovjet megszállás miatt a nyilas hatalomátvétel nem érintett, abban nem vehettek részt, a kommunisták elnézőbbnek bizonyultak a „kisnyilasokkal” szemben. Ennek a kérdésnek a tisztázása – legalábbis regionális, megyei szinten – még további kutatások feladata lesz.

Hódmezővásárhely esetében is az látható, hogy a nyilaspárt „fénykorában” feltehetően va-

lóban ezernél is több tagjának csupán töredékét vonták felelősségre. Természetesen felvethető az is, hogy csak a hiányos források miatt tűnik ez így az utókornak. Azonban az eddig megismert levéltári dokumentumok, korabeli újságcikkek alapján is azt kell kijelentenünk: a hódmezővásárhelyi „kisnyilasok” döntő többsége megúsza a felelősségre vonást – hogy azután beleilleszkedjen a kiépülő „népi demokráciába”.

A magyarországi zsidóság történeti múltjának vizsgálatakor óhatatlanul a Soá traumája jut az érdeklődő eszébe. Az elmúlt két-három évtizedben azonban megjelent egy olyan törekvés – nem vitatva a holokauszt borzalmainak „központi helyét” a zsidóság történetében –, hogy ne pusztán azok legyenek a judaisztikai kutatások témái, hogy a

Mindennapok a magyarországi zsidóság múltjában

Czingel Szilvia:

Ünnepek és hétköznapok.

Zsidó vallásnéprajz

a Kárpát-medencében.

Budapest, Corvina Kiadó, 2018.

304 old.

második világháború idején „hogyan haltak meg” a zsidók, hanem az is, hogy miként „éltek” (bizonyos szempontból integráltan, bizonyos szempontból elkülönülve) a magyar társadalomban. Mindezek jegyében Czingel Szilvia kulturális antropológus hosszú ideje foglalkozik a „zsidó mindennapok történetével”, s ennek szellemében a magyar zsidóság huszadik századi életmódját és mentalitását mutatja be és elemzi *Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében* című vastkos kötetében.

A könyv lapjain keresztül a magyarországi zsidóság Soá előtti mindennapjaiba nyerhetünk bepillantást. Többek között a judaizmus ünnepeiről, átmeneti rítusairól (a születéshez, a házasságkötéshez, az elhalálozáshoz, a vallási közösségbe való beavatáshoz kötődő szokásokról), vagy éppen a „zsidó nőnek” a családban, az izraelita közösségben, illetve a társadalomban betöltött szerepéről szerezhetünk ismereteket a kötetből.

Czingel Szilvia munkájának forrásbázisát nemcsak a vallástörténeti és folklórisztikai szakirodalom adta, hanem – primer kutatásként – rengeteg

életinterjút, valamint családi fotóarchívumban fennmaradt fényképfelvételt is feldolgozott. Kötetében a néprajztudomány módszertana és fogalomkészlete mellett a társadalom- és mikrotörténet (amely azt vizsgálja, hogy az egyén miként élte meg az adott történelmi pillanatot és hogyan értelmezte a kurrens társadalmi jelenségeket) metodikáját és nyelvezetét is alkalmazta. A könyv egyéni visszaemlékezéseken és személyes narratívákon, s olykor meghitt pillanatokot megörökítő fényképeken keresztül mutatja be a magyar zsidóság mindennapjait a két világháború közötti időszakban.

Mint a szerző megfogalmazta: könyve „néprajzi/antropológiai eszközökkel mutatja be a II. világháborút megelőző időszak magyarországi zsidóinak hétköznapi életét, idő- és ünnepfelfogását, a többségi társadalomban elfoglalt helyét, sajátos kultúrájának jellemző vonásait, az együttélés megfogható és kevésbé megfogható jellemzőit, gazdasági, kulturális, társadalmi szerepét a helyi közösségekben. E megközelítésmódban a zsidókat nem zárt, elszigetelt, idegen világként ábrázoljuk; éppen ellenkezőleg: kapcsolódási pontokat keresünk az őket körülvevő »nem zsidó« kultúrával. Az együttélés különböző területeit, az egymásra gyakorolt hatás megnyilvánulásait tárjuk fel, a többségi társadalomhoz való viszonyban természetes elemként értelmezzük a másságot.”

Czingel Szilvia – a témakörben alapvetőként elkönyvelhető és forrásértékű – könyve empirikus hátterét és tudományos megalapozottságát a visszaemlékezések hitelessége, s a gondosan kiválasztott és korjellemző fotók közlése adja. Az *Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében* című kötet – amely a magyarországi zsidóság holokauszt előtti mindennapjaiba enged „életszagú” bepillantást – nemcsak a társadalomtörténettel és kulturális antropológiával foglalkozó szakmai közönségnek, de a szélesebb érdeklődői körnek is tanulságos olvasmány.

Miklós Péter

A budapesti Holokauszt Emlékközpont 2019. november 28-án rendezett konferenciát *Volt egyszer egy vidéki zsidóság* címmel, s a tudományos tanácskozási anyagát tartalmazó kötet – Kovács Tamás, az intézmény igazgatója és Jakab Attila, az emlékközpont tudományos munkatársa szerkesztésében – ugyanabban az évben került kiadásra.

„Becsületes szíve felett a sárga csillaggal”

Jakab Attila – Kovács Tamás (szerk.):

Volt egyszer egy vidéki zsidóság.

Konferencia a Holokauszt Emlékközpontban, 2019. november 28.

Tanulmányok.

Budapest, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény

Közalapítvány, 2019.

126 old.

A könyvben szereplő tanulmányok mikrotörténeti és társadalomtörténeti dimenzióból vizsgálják a magyarországi zsidóság modern kori történetét – különös tekintettel a hazai zsidó közösségek múltjának kutatásától elválaszthatatlan témára, a holokausztra.

Szalai Miklós *A holokauszt árnyékában* című írásában Észak-Erdély zsidóságának magatartásformáit vizsgálta a „magyar időkben” (1940–1944). Az 1944 folyamán deportált észak-erdélyi magyar zsidó közösségek – amelyek tagjai világnézetileg, felekezetiileg és vallási szervezetiileg sem voltak egységesek – a két világháború közötti időszakban – állapítja meg a szerző – kénytelenek voltak a román nacionalizmus és a magyar nacionalizmus támadásaival egyaránt szembenézni.

Hrbáček Noszek Magdaléna „zsidó kulturális lenyomatokat” keresve vezeti cikke olvasóját a mai Szlovákiába, s például a pozsonyi, a galántai, a dunaszerdahelyi egykori zsidó közösségek művelődéstörténeti és kulturális értékeit (a zsinagógáktól a sajtótermékeken keresztül a civilszervezetekig) mutatja be.

Heller Zsolt tanulmányában a debreceni zsidóság történetéhez közöl adatokat a reformkortól a második világháború kezdetéig. Munkájában idézi Szabó Magdát is, aki *Abigél* című regényének Kőnig tanár urát az 1945 januárjában a Soá áldozatául esett Kardos Albertről – irodalmárról, az 1921-ben indult zsidó gimnázium első igazgatójáról, a debreceni Csokonai Kör egyik alapítójáról – mintázza. Szabó Magdánál olvashatjuk: „Itt láttam utoljára Kardos Albertet – vajon hányan tudják még Debrecenben, hogy ki volt – becsületes szíve felett a sárga csillaggal. Fehér, szelíd, a botos és kalapos Aranyéhoz hasonlító arcán zavar ömlött el, ahogy megismert, megtorpant, félreállt, időt akarva hagyni nekem, míg eldöntöm, meg akarom ismerni, vagy sem. Mikor odaléptem hozzá, megálltam előtte, és szó nélkül csak elbőgtem magam, itt csóválta meg válasz helyett némán a fejét.”

Kapusi Krisztián példás alaposságú, levéltári kútfőkön nyugvó munkája a dualizmus korában tevékenykedő miskolci főrabbi és dajánok (rabbi ülnökök, illetve rabbihelyettesek) életét és munkásságát tekinti át. A kötetben közölt tanulmányában Vörös István Károly a pécsi és a baranyai zsidóság holokauszt alatti veszteségeit vizsgálja. Ebből tudhatjuk meg, hogy a Pécsről és környékéről deportált mintegy kétezernyolcszáz helyi zsidó polgár csaknem kilencven százaléka soha nem tért vissza. Szűcs József cikke két Komárom–Esztergom megyei kistélepülés, Mocska és Kocs zsidóságának történetét mutatja be, elsősorban személyes visszaemlékezések és levelek, valamint levéltári források alapján, s munkájában a holokauszt helyi áldozatait és túlélőit egyaránt név szerint felsorolja.

Szarka Lajos a keszthelyi zsidóság emlékezetéből írott dolgozatában külön egységben foglalkozik a Balaton-parti városhoz kötődő jeles zsidó polgárokkal. Így például a Keszthelyen született Goldmark Károly zeneszerzővel, az ugyancsak ottani születésű első magyar szépségkirálynővel (1929), a később a Miss Európa címet is elnyerő Simon Böskevel, vagy éppen Básti Lajos Kossuth-díjas színművésszel. A településen tevékenykedett vallási vezetőként Büchler Sándor főrabbi, aki nemcsak a bölcsészdoktor és a Budapesti Tudományegyetem magántanára, de a magyarországi zsidóság történetének egyik legjelentősebb kutatója is volt – s aki 1944-ben híveivel együtt Auschwitzban pusztult el.

A kötet zárótanulmányát Jakab Attila jegyzi, aki a holokauszt magyarországi társadalomtörténeti mérlegét igyekszik megvonni. Dolgozatában a modern politikai antiszemitizmus fölbukkanása, a kirekesztés és a zsidóüldözés gazdasági, politikai, kulturális és társadalmi dimenzióját áttekintve „önsorsrontó pusztításnak” nevezi azt az évszázados folyamatot, amelynek végén – a magyar állam és a magyar társadalom „hivatalos” magatartása miatt – a magyar zsidóság a közismert tragikus sorsra jutott 1944-re. Világosan rámutat a szerző arra, hogy a magát „keresztény nemzetiként”

apoztrofáló két háború közötti nemzeteszme nem tekintette a magyar nemzet részének a hazai zsidó közösségeket, s hogy ennek következménye volt a jogfosztó intézkedések meghozatala, majd a deportálásokhoz való asszisztálás, vagyis a haláltáborokat működtető náci német megszállóknak való kiszolgáltatása a magyar zsidóságnak.

Jakab Attila arra is fölhívja a figyelmet – mások mellett Pelle János kutatásai nyomán –, hogy az 1945 után hazatérő magyar zsidóknak szembeülniük kellett azzal, hogy az antiszemitizmus nem szűnt meg hazánkban. Mindezek után pedig az államszocializmus rendszere következett, amelyben a kommunista diktatúra magántulajdon elleni politikájával és vallásellenes tevékenységével tovább nehezítette a magyarországi zsidóság helyzetét.

A fentiekben röviden bemutatott konferenciakötet nagy erénye, hogy levéltári adatokon és egyéb primer forrásokon alapuló történeti tanulmányok által mutatja be a magyarországi vidéki zsidóság helyi közösségeinek tizenkilencedik-huszedik századi történetét. A könyv bizonyosság arra is, hogy – a fontos részeredmények ellenére – bőven van még föltárára váró kutatási téma ezen a területen.

Miklós Péter

A Szegedi Judaisztikai Közlemények nyolcadik köteteként jelent meg Benák Katalin *Hortus Judaeorum* című, *Töredékek a mindszeinti zsidóság történetéhez egy temetőkataszter nyomán* alcímű könyve. A sorozat szerkesztője a szegedi zsidóság múltjának egyik jeles kutatója, Ábrahám Vera, s a mintegy százhusz oldalas kiadvány a Szegedi Zsidó

Chevre Kadisa, vagyis Szent Egylet, amelynek – s ennek történetét mutatja be a kiadvány harmadik egysége – feladata a közösség elhunyt tagjairól való fizikai és spirituális, testi és lelki gondoskodás. A mindszeinti zsidóság és a település izraelita közösségének emlékhelyeit bemutató könyv utolsó egysége a helyi zsidó temető kataszteri íveivel záródik.

Emlékek és áldozatok

Benák Katalin:

Hortus Judaeorum.

Töredékek a mindszeinti zsidóság történetéhez egy temetőkataszter nyomán.

Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség

Dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára, 2019. /

Szegedi Judaisztikai Közlemények,

8. köt. / 118 old.

A mindszeinti zsidóság a tizenkilencedik század elején bukkant föl a történeti forrásainkban, hiszen a török időkben elpusztult Tisza-parti települést 1702-ben szervezték újjá, s bő egy évszázaddal később már megjelentek a településen az első zsidó családok: a Robicsek, a Weiss, a Haasz, a Schönfeld, a Klein és a Schenk famíliák. A község polgárosodásával párhuzamosan, a dualizmus korában a helyi zsidó közösség – miután a neológiahoz, azaz a „kongresszusi hitközségekhez” csatlakozott – létrehozta a saját zsinagógáját, amelyet a Kossuth utca 20. szám alatt 1881-ben avattak föl. A hitközség jeles rabbija volt Dr. Rubinstein Mátyás, aki 1892-ben bölcsészdoktor, 1894-ben rabbi lett, s aki aztán 1944-ben a Soának esett áldozatul.

Hitközség Dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára gondozásában jelent meg. A könyv szerzője, Benák Katalin Mindszent múltjának és művelődéstörténetének, valamint Hódmezővásárhely és környéke történeti értékeinek elkötelezettje, aki az általa szerveztett folyóirat, a *Vásárhelyi Látóhatár* hasábjain keresztül – és szerzőgárdája egybentartásával – számos lokális kulturális értéket ment át az utókornak.

A *Hortus Judaeorum* című könyv négy nagyobb egységből áll. Az első oldalakon – a két bevezető fejezetben – a mindszeinti zsidóság történetének főbb tendenciái kerülnek áttekintésre: a hitközség megalakulásától a gazdasági-társadalmi föllendülésén és a zsidóságnak a település polgárosodásában való részvételén keresztül a Holokauszt mindszeinti mártírjai sorsának ismertetéséig. Köztudott, hogy a zsidó vallási élet központi intézménye a

A mindszeinti lakosságnak csupán törpe kisebbsége alkotta a zsidó közösséget. Az 1920. évi népszámlálás szerint 146 fő, a lakosság 1,45 százaléka, míg tíz évvel később 103 fő, a lakosság 1,05 százaléka tartozott az izraelita felekezethez a településen. A kereskedelemmel, földműveléssel és szakképzettséget igénylő, illetve speciális ismereteket követelő polgári tevékenységekkel foglalkozó mindszeinti zsidóságnak története során többször súlyos atrocitásokat kellett elszenvednie. Így például 1920 nyarán a szélsőjobboldali Ébredő Magyarok Egyesületének helyi csoportja megrongálta a hitközség épületét. A vészorkozak tragikusan súlyos áldozatokat követelt a mindszeinti zsidóságtól: 1944. június 16. napján Mindszentről 111 zsidó magyar állampolgárt deportáltak. Két nappal később – mint azt a helyi római katolikus templom falán elhelyezett márványtáblán olvashatjuk – „Mindszeinti község a

Boldogságos Szűz Mária Szepplőtelen Szívének oltalmába ajánlotta magát 1944. június 18-án".

Kiemelkedő tagja volt a mindszeinti zsidó hitközségnek Dr. Hajós Erzsébet, aki 1925-ben a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem orvostudományi karán szerzett diplomát, s két évvel később került Mindszentre, ahol a Stefánia Csecsemővédő Intézet orvosi állását töltötte be. Beilleszkedett a község életébe és 1944 végén, a szovjet frontátvonuláskor egyedüli orvosként szovjet és román sebesülteket, valamint tifuszos magyar katonákat látott el. Idősebb mindszeintiek napjainkban is emlékeznek rá, s egykori lakóépületét „a doktorasszony házának” nevezik. Mindszenten született Kohut Adolf (1848–1917), aki 1877-ben bölcsészdoktori címet szerzett, s aki Németországban folytatott sajtótevékenységet és a Berliini Magyar Egyesület elnökeként tevékenykedett. Később Berlinből Drezdába költözött, ahol hírlapírói munkássága elismeréseként megkapta az „Ernö szász hercegi koronás érdemkeresztet” és a „Szász királyi másodosztályú rendjel az arany rózsával” kitüntetését is.

A mindszeinti zsidó temető – amelynek „háttérintézménye” a Chevra Kadisa volt – területén számos szakrális szimbólum található napjainkban is. Így például, ha a mindszeinti zsidó temetőben egy sírkövön két kezét látunk, akkor abból az derül ki számunkra, hogy az ott nyugvó személy kohanita, vagyis az első zsidó főpaptól, Árontól eredő; a kettőtört rózsaszál bimbóval fiatalon elhunyt gyermekekre utal; a korszó a Lévi törzsből valókat jelzi, hiszen a segédpapság hivatása volt az áldozatot bemutató kohanita pap mellett a szentélyben az edények körül segédkezni; a fűzfa a gyász és a szomorúság szimbóluma; míg a mindent látó szem a világ fölött – így a temetőben nyugvók fölött is – őrködő Istent jeleníti meg.

Külön erénye a kötetnek, hogy a mindszeinti zsidó sírfeliratok Verő Bán Linda, Daniel Sachar, Schweitzer József főrabbi és Verő Tamás rabbi fordításában magyarul is elérhetőek lapjain. „Itt nyugszik a hűséges hitves / gyöngéd gyermek és kicsi gyermekeit / rajongásig szerető finom lelkületű / nemesszívú anya” – olvasható a harmincéves korában elhunyt Boér Sándorné Altwer Irén sírján. „Család és közjó közt osztá meg életét, / Kegyelettel, halálával őrizzük meg nevét. / Sok szenvedést enyhített jóságos keze, / Áldott legyen neve – emléke!” – vésték Dr. Altwer Bernát orvos sírjára.

Benák Katalin kötetét a mindszeinti izraelita sírkert kataszteri mutatója, térképe és adattára zárja, valamint a bőséges és gazdag fölhasznált irodalom sorolása. Kiemelendő, hogy a szerző a mindszeinti Keller Lajos Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye mellett a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltárának hódmezővásárhelyi, makói, csongrádi és szentesi fióklevéltárait is kutatta, valamint használta a Szegedi Zsidó Hitközség archívumát és a hódmezővásárhelyi Magyar Tragédia 1944 Kiállítóhely anyagát. Benák Katalin könyve fontos hozzájárulás a dél-alföldi zsidóság történetének jobb megismeréséhez és a helyi izraelita örökség továbbadásához. Az alig százhusz oldalas kötet – amelynek ajánlását Buk István, a Szegedi Zsidó Hitközség elnöke írta, míg előszavát Benedek István Gábor író jegyzi – meggyőz minket arról, hogy a mindszeinti zsidóság sorsa fontos és elválaszthatatlan része a Dél-Alföld gazdasági és társadalmi modernizációja történetének – s bizonyítéka annak, hogy az 1944-ben elpusztított magyar zsidó honfitársaink pótolhatatlan őrök hagytak maguk után történelmi emlékezetünkben.

Miklós Péter

Miközben talán minden „gender”-es érzékenységű korban, szüfrazettek idején, „#metoo”-kampányban, feminista lobbiképesség vagy „üvegplafon”-éra időszakában számos új és új hang vagy interpretációs tónus születik, hordozva a tiltakozók, a radikálisok, a mást akarók szándékát, hangnemtét, eközben a lét- és társadalmi szerep-

hatóvá, örökíthetővé, esetlegesen túli bizonyossággá, ami a nőekkel sokszor és sok helyütt történik? S ki ad hangot mindezeknek, hol és hogyan, okkal vagy eredményesen, védően vagy támadóan olykor...?

A történeti vagy társadalomlélektani szerepvállalások, az anyajogú rendszerek és szimbolikus vagy valódi társadalmi üvegplafonok mellett olykor maguk a történészek, jobbára maguk a női történészek fedezik fel, ássák elő, nevezik meg a másképp gondolkodás igényét, a kontrasztokban látás okait, módjait, trendjeit. Sőt, nem melleleg (nem is egyszer) a kiszolgáltatódás kapcsolattörténetének újabb időszakait, eseteit, drámáit nemkülönben. E kontextusban pedig számos jó mű születik, s ilyen volt Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant* című munkája is.¹ A háborús viszonyok, a hősie „felszabadítás” idején kelt életesemény-sztorik azt a mindenkori és bárhol érvényes katonatársadalmi önkényt,

Csengery utcai végzetes

Pető Andrea:

Láthatatlan elkövetők.

Nők a magyarországi
nyilasmozgalomban.

Budapest, Jaffa Kiadó, 2019.

288 old.

felfogások rendszere valamiképpen (évezredes békétlenségek dacára) kiegyezésre képesnek láttatja a gyengébb nemet, sőt e gyöngeség erővé konvertálásáról is vall. Egy nő mindenképp szenvedő egy háborús időszakban, társadalmi fenekedés korszakában, s kitettsége ritkán válik előnybe segítő adottsággá. De sokszor meg épp a nő a megmentő, az életadó, az aggódó, a rejtő, az önfeláldozó... Mik ilyenkor a valóságos küzdelmek erőviszonyai? Mi várhat a nőkre a tradíciók vagy a modernitás idejében, az öntudatosodás korszakában, a fullasztó kihívások eseményei között, mozgalomban vagy utána? Miképp alakul át egy-egy rendszer (társadalmi vagy politikai is), ha módosul a női-férfi szerepek, meghatározottságok, definiálók szerepköre, jogosítványai? Marad ekkor az alulmaradás a szerepelosztásban? Állandósul a nők számára megalapozott örök hátrány-vállalás? A mindenkori meghurcoltság továbbörökítése lesz szerepfunkciójuk? Akár alaptörvénybe emelve, alkotmányjogilag bebetonozva is? Mi mozgatja, mi teszi sikeressé, korszakossá, avagy végül is kivall-

búzlést és kegyetlen közömbösséget tükrözik, melynek a „hősies” német megszállók és a legalább annyira dicső egyszeri „szovjet bakák” vérnősző dűlása csupán korszakos mellékterméke, evidens velejárója, sőt megszálló seregre klasszikusan ráhagyott önkényeskedés eredménye. Miként a nők, lányok, asszonyok szenvedelme is, elkapott nemibaja is, a kényszerűen megszült porontyok is..., majd az erre rakódó sorsnehézsége is... „A nemi erőszaknak jelentése és célja van, hiszen a háború alatt a stratégiai célok elérését segíti”; „A gyarmatosítók háborús körülmények között jogot formáltak a helyi nők testére, miközben ezzel a gyarmatosított férfiakat férfiatlanították”; „A Vörös Hadsereg – mint minden hadsereg – erőszakos, nacionalista és nőgyűlölő volt”; „A női test az egész közösség fogalmát kifejezi, így a rajta elkövetett erőszak anyyi, mint az egész nemzeti

¹ Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant*. A nemi erőszak története a Magyarországon a második világháború alatt. Budapest, 2018. 1–260.

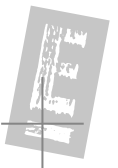
közösség legyőzése" – írja Pető a problémák széles körére utalva, fejezetekbe szedve a drámai történetvalóságot. Sajnos oldalpáronként lehetne a kötetből idézni, de ehhez kicsit testes mű..., s kihangzása szinte mindenképpen a férfitársadalom megűrrő vagy cinkos közönye és korlátossága.

A leírt és elemzett helyzetek a kortárs kutatások között is új hangot képviselő más, jobbára kiadós kötetnyi írások (pl. Zoltán Gábor: *Orgia*; Kunt Gergely: *Kipontozva*; Bögre Zsuzsanna: *Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése* stb.) mellett is okkal és érvénnyel teljesíti Pető Andrea a maga kutatói programja talán legfőbb célját, nevezetesen hogy a tudományos közlés segítségével és illő hitelességével mégiscsak elmondja majdnem mindazt, ami elmondhatatlan...

Pető kötetéről önálló ismertetésére is vállalkozni kell, kutatói meglátásai máig hatolóan megrázóak, kiadója nem véletlenül jelzi a feminizmus fogalomrendszerébe épített feldolgozási módszer és a hallgatás (majd elhallgatás) spiráljába tekeredett emlékezetpolitikai csatározások fontosságát. Ám itt van máris az újabb kötet, mely a történeti és gender-kutatási szempontok másik dimenziójában kínál még több meglepetést, meghökkenést: Pető Andrea *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilasmozgalomban* című monográfiája, mely a nyilas hatalomátvétel estéjén megesett ellenállás és megtorlás emlékeztörténetébe vezet a budapesti népbírói perek egy anyaga kapcsán. S ha nem létezett eddig az amerikai flegmával megfogalmazott „Isten hozott az emlékezetiparban” megfogalmazás (Kerwin Lee Klein történeti diskurzusról-változásról szóló esszéje nyomán), akkor most Pető emlékeztetően figyelmünk körébe invitálja az emlékezetipar hiánylajstromát is ezzel a furcsa krimittörténettel. Írása 226 oldalon történeti eseményleírás és értelmező útkeresés nagyívű kompozíciója, maradék hatvan oldalán a Mellékletek súlyos pontosságú rakományával, melyhez a népbírói per és előzményeinek tűpontos anyaga vezet, s ebben az emlékezetkutatásnak messze nem csupán egy posztmodern és kozmopolita diskurzus felé fordult értelmezési dimenziójára adott választ lát,

hanem bizony „a kvázi-vallásos szókinccs: trauma, gyász, gyógyítás, tanúvallomás, identitás” (226. old.) kategóriájában elbeszél személyesség alapos és korszakos drámáját is felmutatja. Mintegy ráadás képpen annak is mélyére világítva, miért is alakult úgy, hogy „a magyar társadalom az igazságszolgáltatási folyamatból éppen olyan megosztottan jött ki, mint ahogy belekerült, sőt újabb konfliktusok is kerültek a korábbiak közé, mint például a szovjetekkel való kollaboráció” (Uo.).

Pető esetelemző aspektusa nemcsak tanulságos a történeti emlékezet-formálódás és társadalmi reflexvázások terén, de roppant alapos kutatómunkája tanításra méltó. A holokauszt-történetírással kezdve, mely a deportálás, koncentrációs táborok és halálközeli élményhátér anyagát adja, ez a pesti belvárosi, polgári miliőben lezajló horror-akció, amelyet a hullák és gyalázatok tucatjai kísérnek, anyagában mindenekelett az emlékezetpolitikai manipulációk szempontjából kardinális. A háborús orgiákat német és ruszki tájra „félretolók” számára is nyilvánvalóvá lesz, hogy derék magyar barnaingesek dűlték fel a Csengery utca 64. lakásait és pusztították halomra a bujkáló, megfélemedett családokat. A vérengzés pillanatai a Horthy-beszéd, a németek elveszítette háború és a magyar fegyverszüneti kezdemény tónusával körülvéve – egyszóval nem a megszállás erői által amúgy „mellesegesen” kivitelezett akcióként – a túlélés reményében előbújt zsidók közötti utolsó mérszárlások egyikéként vonulhatott be a történelemkönyvekbe, melynek következményeit a Népbíróóság egyik első peres ügyeként találhatta. A rejtekező főszereplő, Dely Piroska esetének krimibe illő dúvadsága a végrehajtó és a kollaboráló emberek közötti szerepkülönbségek „mélyen zavarba ejtő emberi dimenzióját mutatja, azokat az elkövetőket, akik 'láthatatlanná válva' eddig nem kerültek a történetírás fókuszába, valamint azokat a tényezőket..., amelyek e láthatatlanságot létrehozták” – írja bevezetőjében (11-13. old.), és a folyamat taglalása mint „a kommunikatív emlékezet kollektív emlékeztető alakulásában” kiteljesedő történés, korabeli sajtó, peranyagok, interjúk révén elkészíthető összegzés kerülhet

fókuszba, melynek kidolgozásával, mátrixba rendezett peranyagok tanúságaival alapos eszköztárat kínál az emlékezetpolitikai diskurzusok egy másfajta rendszeréhez.

Egy ház, egy lakóközösség drámája nemcsak a történetírás zártsága és nyitottsága közötti szempontok szerint értelmeződik, hanem a részletes korkép izgalmas elemzésén keresztül vezet be a második világháborút követő igazságszolgáltatás természetéről megtudható sötétségekbe is. Nem véletlen ugyanakkor a kötet és címének fókuszába emelt nők nyilas mozgalomban és szélsőséges radikális politikai mozgalmakban való részvételéről, részletesen szólva arról az elkövetővé válásról megfogalmazott tézisrendszeréről, mely épp a portré(k) nyomán bontható ki, s mindez tovább is vezethető a háború utáni emlékezetpolitikai diadalok, interpretációk, „szaktudományos” tálalásmódok és ezek reflexiójaként adható másféle értelmezésmódok alakulás-folyamata felé. Pető (nem ok nélkül, hanem illő tekintéllyel és argumentációval, Habermas német háborús bűnösség kérdését vizsgáló tanulmányára hivatkozva) a szembesülés német változatát hozza példaként a „beszédes elhallgatás” szándékára, mely a háborús bűnösség kérdésének jogi felfogását tükrözte. Ahogy idézi: a „csendben elfogadott erkölcsi aszimmetria az elkövető és az áldozat között taktikusan rejtve marad, és a felszínen az ügyek úgy zajlanak, mintha mi sem történt volna” (219. old.). Következésképpen Magyarországon „a szovjet megszállással érkezett domináns antifasiszta retorika, ahogy azt a népbíráóságokról szóló fejezetben már említettem, inkább visszatetszést szült, és a magyar háborús részvétellel való szembenézés ellen hatott” (uo.). Sőt, ha lehet, az 1989 utáni antikommunista retorika erre még csak rátett, a jobboldali történeti identitáspolitika egyik alkotóelemévé vált – ezzel szemben ugyanakkor „az absztrakt elkövető és áldozattengelyementén” kialakítható vélekedések,

„az egyes családok és rokoni közösségek hozták létre, tartották fenn és örökítették tovább” (220.) azokat a tudástartalmakat, melyek a jog, az igazság és a társadalmi béke megteremtésének vágyával vagy céljával sem érthették el a társadalmi béke megteremtődését. Ennek megértése (netán megoldódása) minimum ama feltétellel lehet esélyes, melyben a „didaktikus tárgyalás” nemcsak „az áldozatoknak és a túlélőknek biztosít teret, hogy vallomásukkal emlékezetet hozzanak létre, hanem történelemóráként működik” – hisz átlátható, hogy a „múltról folytatott viták egy erős demokratikus kultúra építését szolgálják” (Uo.). A jogi történések társadalmi megerősítése épp ezért szükséges, máskülönben „ha a jogi történetek megbuknak, társadalmilag buknek meg. Dely története egy bukott történet...” – a túlélők igazságigényét nem elégítette ki. Ezért fordulhatott elő, hogy „az 1945 utáni időszakot a felejtés és az elhallgatás fogalmaival írhatjuk le, mind az áldozatok, mind az elkövetők részéről. Ezek hozták létre a láthatatlanságot” (221. old.).

A szélsőjobboldali női politizálás témakörével kitarotán foglalkozó Szerző itt nemcsak nyolc nagyobb fejezetbe tagolt történeti munkát kínál, hanem egyben a nyilvános emlékállítással is adózik a jelzett ház lakóinak, a bármilyen színezetű önkénynek véltlenül kitéteknek, az elkövető személyek életútját meghatározó jegyeinek összképével ugyanakkor a perszonális történelem köztörténetbe ágazását is érzékenyen illusztrálja. Összegző zárszavának végén még emlékeztet arra: akármiféle értelmezési bonyodalomban van is a narratív és deskriptív történetírás ágazatai között, a „terápiás alternatíva” nemcsak ma is szükséges, érvényes és kínos rászorultságunkra figyelmeztet, hanem korunk „láthatatlan elkövetőinek” mintegy konstans jelenlétére is rávilágít.

A. Gergely András

Máthé Áron történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettese *Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–45-ben* című kötete a Jaffa Kiadó által gondozott *Modern magyar történelem* sorozat – amelynek a szerkesztője Ablonczy Balázs és Müller Rolf – darabjaként jelent meg. A könyv – találó címválasztással bíró és olvasmányos

A „policok” világa

Máthé Áron:

Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–45-ben.

Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

/Modern magyar történelem/ 231 old.

stílusban megírt – fejezeteiben az 1944–45-ben létrejött magyarországi „önkéntes rendvédelmi szervek” történetét dolgozza föl a szerző nagyobb-részt a korszakkal foglalkozó helytörténeti szakirodalom, kisebb arányban eredeti levéltári források alapján. A könyv a kiemelkedően nagyszámú szakirodalmi hivatkozás és reflexió mellett rengeteg eredeti dokumentumból, illetve visszaemlékezésből vett idézetet tartalmaz, s a figyelmet folyamatosan fönntartozó értekező elbeszélésmód, ugyanakkor példás tudományos megalapozottság jellemzi.

Hazánkban a szovjet megszállás időszakában, az államhatalom meggyöngyülésével párhuzamosan jelentek meg azok az ideiglenes karhatalmi egységek, amelyek tagjai karszalagot viseltek: vöröset (ez volt a leggyakoribb, innen a könyvcím), nemzeti-színűt, vagy éppen zöldet. Ezeknek a karhatalmi egységeknek a tagjai a megszállókkal együttműködtek, őket „szolgálták ki”, s a korabeli köznyelv nevezte őket „muszkavezetőknak”, „policoknak”, ők maguk pedig „polgárőröknek”, „nemzetőröknek”, olykor „rendőröknek” hívták magukat.

Máthé Áron könyvéből jól kirajzolódik az a folyamat, amelyet a Magyar Kommunista Párt már 1944 októberében Szegeden, az „első felszaba-

dult nagyvárosban” megindított, hogy a rendvédelmi szerveket – és magát a magyar rendőrséget is – minél előbb befolyása alá tudja vonni. Ennek jegyében az ideiglenes karhatalmi osztagok tagjai a kommunista szimpatizánsok köréből kerültek ki. Szerencsevadászok, köztörvényes bűnözők és egykori nyilasok is voltak közöttük, akik vagy személyes, illetve politikai bosszúra, vagy pedig anyagi haszonszerzésre és egyéni előnyhöz jutásra akarták használni „rendőr” voltukat. Ezek, az 1944 ősze és 1945 nyara között működő csoportok a szovjet megszállók támogatását élvezték, akik számukra igazolványokat adtak ki és fölfegyverezték őket. Így volt ez például Szegeden, vagy Miskolcon – és érdekes módon Kolozsvárott is, ahol a szovjet megszállás napjaiban „magyar” ideiglenes karhatalom jött létre.

Külön egységben foglalkozik könyvében a szerző a kommunista párt „magánhad-seregének” tekinthető R-gárda (rendezőgárda) szerepével (a szociáldemokratáknak is volt ilyen szervezete). A kommunista rendezőgárda tagjai nemcsak saját eseményeik biztonságát garantálták, hanem a politikai riválisok – főleg a kisgazdák, illetve 1946 tavaszától kifejezetten a Sulyok Dezső vezette Magyar Szabadság Párt – rendezvényeit is – szó szerint – „szétverték”.

Máthé Áron – forráskutatásai alapján – könyvében arra következtetésre jutott, hogy az ideiglenes karhatalmi osztagok fölötti kommunista dominancia már 1944–45-ben egyértelmű volt, ugyanakkor – a szintén kommunista egyengetéssel szerveződő – magyar államrendőrségbe való fokozatos integrációjuk igénye is megfigyelhető, s ennek szellemében a túl radikális, erőszakos, „terrorista” – s emiatt fegyelmetlen és megbízhatatlan – egységeket szép lassan leszerelték. A szovjet megszállókkal együttműködő, jórészt kommunista befolyás alatt álló rendőri hatóságok azonban 1945 ősztől a nemzeti önállóság és demokratikus kibontakozás ellen léptek föl: ezzel lehetőséget teremtve a sztálini típusú diktatúra magyarországi kiépítésére.

Miklós Péter

Csapody Miklós ezidáig is lényeges, hasznos, sok esetben hiánypótló és széles látókörű kötetekkel gazdagította a Bálint Sándor-szakirodalmat. A „legszőgedibb szőgedi”, a magyar szakrális néprajz ikonikus alakja lassan talán a római katolikus egyházban is kanonizálást nyer (a Gyulay Endre, korábbi szeged-csanádi megyés püspök által kez-

ter László vagy Barna Gábor Bálint Sándor életét és életművének egyes területeit földolgozó írásai. És oda kívánczik új könyve, a néprajztudós halálának negyvenedik évfordulóján, a szegedi Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány gondozásában megjelent *Szakeralitás és esztétikum. Bálint Sándor és a művészetek* is.

A művészetek Bálint Sándora, Bálint Sándor művészete

Csapody Miklós:

Szakeralitás és esztétikum.

Bálint Sándor és a művészetek.

Szeged, Bálint Sándor Szellemi
Örökségéért Alapítvány, 2020.

Már csak azért is így van ez, mert Csapody ismét úttörő vállalkozásba kezdett, s véghez is vitte azt, amit elhatározott. Bálint Sándor gazdag életművének egy olyan területét dolgozta föl, amelyre korábban nem sok figyelmet fordítottak a kutatók: a művészetkedvelő, a műértő Bálint Sándor képét rajzolta meg új könyvében. Így már képet alkothatunk Bálint Sándor művészeti kapcsolatrendszeréről, művészeti érdeklődéséről, esztétikai ítéleteiről, értékrendjéről úgy az irodalom, mint a képzőművészet és a zene terén. A *Szakeralitás és esztétikum. Bálint Sándor és a művészetek*ben a szerző széles és színes tablót rajzol Bálint Sándornak a klasszikusokhoz (így például Bartókhhoz, Mozarthoz, Tömörkényhez, Mórához) való viszonya mellett saját kortársaihoz (Sík

deményezett boldoggá avatási eljárása másfél évtizede tart), a Szeged-történetben (és -mitológiában), illetve a néprajztudományban azonban - nem kis mértékben éppen Csapody Miklós elhivatott kutatásainak és munkájának köszönhetően - már megkérdőjelezhetetlenül a kánon részévé vált. Csapody 2004-ben megjelent „*A világban helytállani...*” *Bálint Sándor élete és politikai működése* című monográfiája, valamint az általa szerkesztett, ugyanabban az évben napvilágot látott „*Nehéz útra keltem...*” *Beszélgetések Bálint Sándorral*¹ című kötet helye egyaránt a magyar művelődéstörténet napjainkra egyik igen jelentős és fontos vonulattá vált Bálint Sándor-kutatás alapművei között van, olyan jelentős munkák társaságában, mint Pé-

Sándor, Móricz Zsigmond, Pilinszky stb.) fűződő kapcsolatban keresztül az új generációkkal (Temesi Ferenc, Ördög Szilveszter, Szepesi Attila stb.) szövődő nexusaiig. Páratlanul gazdag a képzőművészek és Bálint Sándor kapcsolatrendszerét földolgozó fejezet, amely Kontuly Bélától, vagy éppen Aba-Novák Vilmostól Milan Konjovícón vagy Vinkler Lászlón keresztül Jámborné Balog Tündéig, Tóth Béláig tart, de (sok más jeles képzőművész mellett) nem maradnak ki a - néprajzi vonatkozásuk miatt Bálint Sándor esetében külön is figyelmet érdemlő - naiv művészek sem (például Süli András). Azonban nem csak a kapcsolati hálót térképezi föl Csapody Miklós, de a Bálint Sándor mindennapjaiban jelen lévő művészetet is: milyen zenét hallgatott, mit olvasott, milyen képzőművészeti alkotásokból állt magángyűjteménye. Páratlan és hiteles képet kap így az olvasó Bálint Sándor körülményeiről, a gondolkodását, kedélyét, hétköznapait befolyásoló művészeti alkotásokról, amely egyáltalán nem

¹ Csapody Miklós: „A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése. Budapest, Korona, 2004.; Csapody Miklós (szerk.): „Nehéz útra keltem...” Beszélgetések Bálint Sándorral. Szeged, Bába, 2004.

elhanyagolható tényező, amennyiben egy meghatározó ember teljes személyiségét szeretnénk megérteni.

Csapody gyakorlatilag újraalkotja Bálint Sándor személyes kánonját, s így közelebb juthatunk azokhoz a tényezőkhöz, amelyek óhatatlanul hatást gyakoroltak rá. Mindemellett új perspektívából közelít olyan a Bálint Sándor-i kulcsfogalmakhoz, mint a „népi” és a „szent”, s ezáltal árnyalja és gazdagítja azok értelmezését.

Ám nem csak a magyar és az európai művészet- és művelődéstörténetbe illeszti be Bálint Sándort Csapody Miklós új könyve, de a szegedi helytörténethez is hozzá tud járulni új információkkal, nézőpontokkal – például a Szegedi Fiatalok Művészeti

Kollégiuma és Bálint Sándor, az *Izenet* című peridoika és Bálint Sándor kapcsolatának vizsgálatával, vagy éppen a szegedi „szociális atmoszféra” górcső alá vételével.

Csapody Miklós kötete nem csupán hatalmas munka, nem pusztán egy rendkívül alapos kutatás ragyogó összegzése, amely Bálint Sándor életének és életművének megértéséhez nyújt új, releváns és meghatározó szempontokat, de emellett kulcs lehet az európai, keresztény, nyitott gondolkodású, nagy műveltségű és a művészetek iránt fogékony értelmiség megismeréséhez is.

Bene Zoltán

Kovács Emőke történész, a budapesti Gulág Alapítvány (vagyis a Nagyné Pintér Jolán kuratóriumi elnökök vezette A Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány) tudományos munkatársa, hosszú ideje kutatja a tizenkilencedik-huszedik századi magyar történelmet éppúgy, mint a „magyar tenger”, a Balaton művelődéstörténeti

nyos ismeretterjesztés és az értekező próza sajátosan eredeti és roppant értékes elegyét nyújtja, s munkái nemcsak olvasmányos és ismeretközlő esszék, hanem egyben történetileg megalapozott kiváló szakmunkák is. Az ilyen típusú publikációs tevékenységhez ideális nyelvi formaérzék, jókora irodalmi erudíció és nagyfokú emberi / személyes / alkotói érzékenység is szükséges.

Egyéni és közösségi sorsok a szocialista korszak Magyarországn

Kovács Emőke:

Praeteritum, 1956.

Budapest, Magánkiadás, 2016.

159 old.

A *Praeteritum*, 1956 című gyűjteményes kötetben Kovács Emőkének a főntebb említett napilapokban, valamint folyóiratokban – mint például a *Somogyország*, vagy a *Valóság* hasábjain – megjelent, Magyarország 1945 utáni történetéről szóló írásai kaptak helyet. Az 1956-os magyar forradalommal és szabadságharcral foglalkozó szövegek mellett a könyvben a koalíciós évek világának és a Kádár-diktatúra mindennapjainak ismert és kevésbé ismert szereplői és momentumai éppúgy fölbukkannak, mint a szerző által – hiszen szülőföldjéről van szó – olyannyira kedvelt Kaposvár és Somogy megye államszocializmus kori múltjának egyes mozzanatai.

jelentőségét. Doktori (PhD) értekezését – amely néhány esztendeje könyv alakban is napvilágot látott – Irányi Dániel dualizmuskori politikai pályájáról írta¹, de jelent meg több önálló kötete a Balaton világáról, s napilapok, hetilapok, konferenciakötetek rendszeres szerzője.² Közismerten alapos és forráscentrikus tudományos munkássága mellett jelentős a publicisztikai tevékenysége is, amelynek eredményei elsősorban a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Nemzet* hasábjain jelentek / jelennek meg.

Kovács Emőke írásaiban – kitűnő stílusérzékkel – a hírlapi és periodikai publicisztika, a tudomá-

A könyv hasábjain megelevenedik – többek között – Bauer Sándor 1969-es mártírhalála, az 1947. évi – kommunista csalássorozattal megtartott – „kékcédulás választások” folyamata, valamint a Független Kisgazdapárt koalíciós évekbeli és rendszerváltozás kori politikatörténeti jelentősége éppúgy, mint a kereszténydemokrata Barankovics István, a kisgazda Kovács Béla, vagy az ikonikus író, esszéista és tradicionalista gondolkodó, Hamvas Béla kommunizmus kori tragikus sorsa, de olvashatunk a kiadványban Kaposvár 1956-os történetéről is.

A *Praeteritum*, 1956 című könyv lapjain könyvedebb hangvételű, publicisztikus igényű esszék és levéltári forrásokon alapuló történeti szaktanulmányok, valamint filmek és könyvek kapcsán megfogalmazott reflexiók laza hálózatából rajzolódik ki Kovács Emőke történetiszemlélete (elsősorban a huszadik századról és a szocializmus érájáról vallott nézetei). A kötetben szereplő írásokban a történeti forrásokat – legyenek azok korabeli újságcikkek,

1 Kovács Emőke: A magyar parlament Catoja. Irányi Dániel politikai pályája 1868 és 1892 között. Budapest, 2014. 1–199. old.

2 Kovács Emőke: A 19. századi Balaton világa. Budapest, 2007. 1–135. old.; Kovács Emőke: A régi idők Balatonja. Egy különös táj különös története. Budapest, 2013. 1–189. old.; Kovács Emőke: Balatoni impressziók. Sorsok, helyek, történetek. Budapest, 2019. 1–187. old.

szépirodalmi szövegek, visszaemlékezések, fényképfőlvételek, vagy levéltári dokumentumok – úgy dolgozza föl a szerző, hogy azok értelemzése nemcsak olvasmányos és élményszerű, de értékközvetítő is.

Kovács Emőke ugyanis – aki (egyáltalán nem) mellesleg kitűnő tudományszervező és remek előadó – vállaltan kiáll olyan értékek mellett, mint a magyar szabadság, a polgári demokrácia és a nemzeti önismeret. S ezen értékek jegyében írta meg azokat a cikkeit és tanulmányait is, amelyek a

Praeteritum, 1956 című kötetben kerültek kiadásra. A könyvet jó szívvel ajánlom minden, a huszadik századi magyar történelem iránt érdeklődő olvasónak, aki objektív történelmi információk mellett szép magyar nyelvezettel megírt és az értékőrző (történeti és társadalmi) látásmódot közvetítő könyvet szeretne a kezébe venni.

Miklós Péter

„Ifj. dr. Antall József /Pestújhely, 1932./ pártonkívüli, büntetlen előéletű, tanár szakképzettségű, foglalkozása: Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár igazgatóhelyettes, b[uda]p[est]i lakos F. dosszié keretében, mint potenciális veszélyesként tartjuk operatív ellenőrzés alatt.

A „potenciálisan veszélyes” történetész

Tóth Eszter Zsófia:

Antall József és az állambiztonság.

Budapest, Magyar Napló – VERITAS

Történetkutató Intézet, 2016.

/VERITAS Könyvek, 5. köt./

235 old.

Az ellenforradalom előtt és alatta aktív ellenes tevékenységet fejtett ki. Munkahelyén – Eötvös József Gimnázium – tagja volt a Forradalmi Bizottságnak, Devecser községben izgató beszédet tartott és apjával közösen szervezték az FKP.-t. Részt vett a volt F[üggetlen]K[isgazd]P[árt] székház[a] fegyveres elfoglalásában. Az ellenforradalom után tevékenysége miatt a Toldy Ferenc Gimnáziumban helyezték el. 1957. október 23-án osztályából indult ki a diákok néma tüntetése. A tanulók előtt nacionalista, szovjetellenes kijelentéseket tett. A fentiek képezik alapját előzetes, majd később személyi dosszié nyitásának. 1963 óta »F« dossziésként ellenőrizzük.

Többoldalú hálózati ellenőrzés feltehetően igaznak értékelhető adatai szerint ifj. dr. Antall József rendszerünkkel szembeni politikai véleményét ma is fenntartja, de tartózkodik a jogilag értékelhető ellenséges tevékenységtől.”

A föntebb idézett, Budapesten, 1970. november 18-án kelt följegyzés – Seres József rendőr őrnagy munkája – Antall József megfigyelési dokumentációjának egyik fontos darabját képezi. Akkoriban Antall József – egykori középiskolai tanárként, aktuálisan történészként, az orvostörténeti múzeum tudományos munkatársaként – már évek óta a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumának III/III. politikai osztályának operatív nyilvántartásában szereplő „ellenzéki” volt, akit olyanokkal együtt figyeltek meg mint a legendás politológus, volt parasztpárti politikus, ötvenhatos államminiszter, Bibó István, vagy édesapja, idősebb dr. Antall József egykori kormánybiztos, majd koalíciós évekbeli kiscgazda miniszter.

A kommunista diktatúra bukását követően hivatalba lépő első szabadon választott magyar kormány fejét, Antall Józsefet az államszocialista rendszer apparátusa potenciális ellenségeként tartotta számon. A közoktatási katedra helyett ezért is került a közgyűjteményi szférába, hiszen a könyvtár polcai, vagy éppen a múzeum raktárai és kiállítótermei között – vélte az államhatalom – legalább nem foglalkozhatott fiatalokkal, diákokkal, s közismert konzervatív liberális szellemiségével és európai demokrata elkötelezettségével nem mutathatott „rossz példát a szocializmus gyermekeinek”.

Antall József és az állambiztonság címmel jelentetett meg forráskiadványt néhány évvel ezelőtt a VERITAS Történetkutató Intézet a VERITAS Könyvek sorozat ötödik köteteként. A Tóth Eszter Zsófia jelenkortörténetész összeállításában és jegyzetapparátusával kiadott szocializmus kori kútfőgyűjtemény egy rövid életrajzi bevezetés, illetve a kötetben szereplő forrásanyagot ismertető egység után két nagyobb részből áll. Az első blokk, amely negyvenkét dokumentumot foglal magában, Antall József, a későbbi miniszterelnök megfigyelési irataiból, míg a második egység idősebb Antall József, volt kiscgazda politikus állambiztonsági anyagából közöl mintegy huszonöt dokumentumot.

Akár az államszocialista éra végóráinak ikonikus ellenzéki politikusát, egyben az első szabadon megválasztott magyar miniszterelnököt, akár a rendszerváltozás korának politikai viszonyait, akár a szocializmus Magyarországnak állambiztonsági mechanizmusait akarjuk megismerni, haszonnal vehetjük kézbe ezt a forráskiadványt. Több, mint kétszáz oldalon keresztül ügynökjelentések, rendőrtisztai álláspontok és „ellenzéki hangok” szerepelnek a kötetben, amely forráshátterét tekintve is és forrásszövegeit vizsgálva is kiegészíti Rainer M. János *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei. 1957–1989* (Budapest, 2008.) című könyvét.

A VERITAS Kutatóintézet évek óta ad ki forrásköteteket Antall József politikai tevékenységéről. A fiatal Antall Józsefről szóló dokumentumok (Tóth Eszter Zsófia: *„A politikában és a szerelemben nincs mindig és nincs soha” Antall József útja a miniszterelnökségig. 1932–1989.* Budapest, 2015.) után jelentek meg a „politikus” Antall Józsefről és édesapjáról szóló jelentések, amelyeket Tóth Eszter Zsófia, politika- és esztörténészként, társadalom- és mentalitástörténészként, s szocializmus-kutatóként egyaránt ismert és elismert történész bevezető tanulmányai és értelmező-magyarozó jegyzetei egészítik ki.

A rendszerváltozás után több mint három évtizeddel, s Antall József halála után több mint negyedszázaddal is megdöbbentő kézbe venni ezeket

a jelentéseket, amelyekből nemcsak „operatív információkat” tudhatunk meg a „két Antallról”, de láttelelet kaphatunk az államszocialista diktatúra állambiztonsági szerveinek gyomorforgató tevékenységéről is. Hogy milyen is volt a kádári kommunizmus hálózati Magyarországa, arra álljon itt egy történet Fülep Klárától, Antall József feleségétől. „Engem még ma is érnek meglepetések – nyilatkozta a *Magyar Nemzet* 2008. december 22-i számában. – Emlékszem, hogy örültem, amikor egy háromnapos kirándulásra, tanár kollégájával és feleségével Nagyvázsonyban mentünk. Csak mostanában tudtam meg, hogy ezt a kiruccanás nekünk valójában az állambiztonság szervezte. Arra számítottak, hogy oldottabb hangulatban, egész napos társas lét során a férjem lazábban viselkedik, könnyebben elmond majd olyan dolgokat, amelyek érdekeseek lehetnek a belügyi szerveknek.”

Tóth Eszter Zsófia – a fiatalabb jelenkortörténész-nemzedék egyik kiváló és máris jelentős életművel rendelkező tagja – a „két Antall József” állambiztonsági irataiból összeállított forráskötete nemcsak egy polgári politikus család megfigyelési anyagát mutatja be, de segíti számunkra jobban megismerni a szocialista diktatúra egykori – s szerencsére a mai fiatalok számára már lassan fölfoghatatlan – iszonytató légkörét is.

Miklós Péter

LAPSZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Bence	tanár, Dugonics András Piarista Gimnázium (Szeged); kutató, MTA–SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport (Szeged)
Bene Zoltán	főszerkesztő, <i>Szeged</i> folyóirat; doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar (Szeged)
Boldog Zoltán	tanár, Dugonics András Piarista Gimnázium (Szeged)
Dobó Dávid	kutató, MTA–SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport (Szeged)
Prof. Dr. A. Gergely András DSc	kulturális antropológus, politológus, címzetes egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
Dr. Illyés Szabolcs József PhD	tudományos főmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar (Szeged)
Képiró Ágnes	művészettörténész, Damjanich János Múzeum (Szolnok); kutató, MTA–SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport (Szeged)
Dr. Kiss Gábor Ferenc PhD	főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar (Szeged); titkár, MTA–SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport (Szeged)
Dr. habil. Miklós Péter PhD	címzetes egyetemi tanár, Kodolányi János Egyetem (Orosháza, Székesfehérvár, Budapest); szakmai tanácsadó, Emlékpont (Hódmezővásárhely)
Vincze Gábor	történész, Emlékpont (Hódmezővásárhely)

